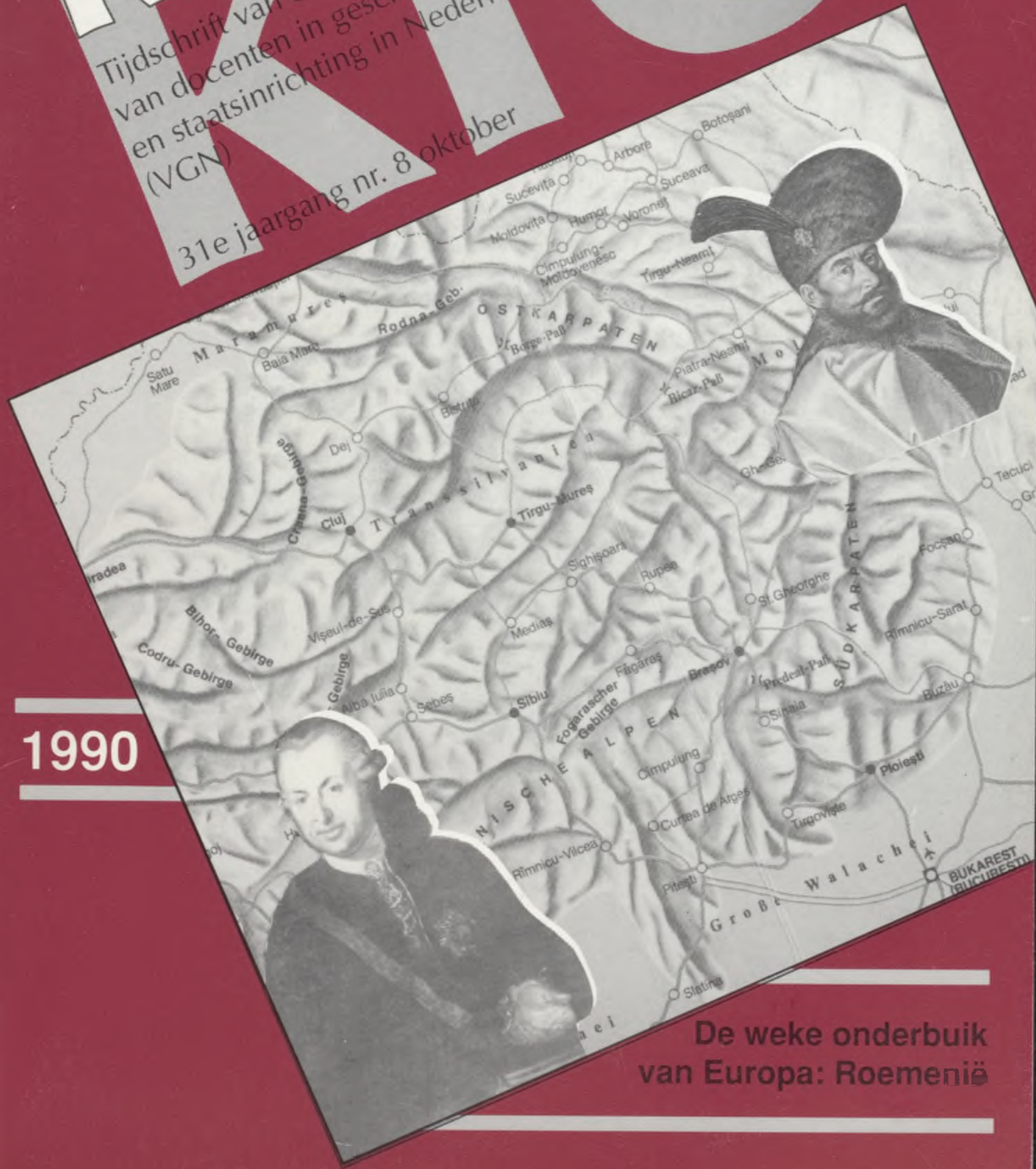

kleioe

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

31e jaargang nr. 8 oktober

1990

De weke onderbuik
van Europa: Roemenië

**Vereniging van docenten
geschiedenis en staatsinrichting
in Nederland**

Algemeen Bestuur

Mw. Z. Matthee, *voorzitter*,
Heivlinder 53, 2317 JT Leiden.
Tel. 071 - 21 58 73.
Mw. T. Perdeck-Schimmel,
vice-voorzitter, Timorstraat 27,
3818 CK Amersfoort.
Tel. 033 - 61 50 97.
Mw. J. van der Leeuw-Roord,
1e secretaris, Louise Henriëttestraat 16,
2595 TH Den Haag.
Tel. 070 - 38 24 872.
Mw. H.J.C. van Herwaarden-
Rijlaarsdam, *2e secretaris*, Postbus 360,
2920 AJ Krimpen a/d IJssel.
Tel. 01807 - 12 298.
H. van Duijsen, *penningmeester*,
Lokeren 105, 5235 DC Den Bosch.
Tel. 073 - 41 78 22.
L.J.G. van Schie, Dennenbosweg 17,
7556 CB Hengelo.
Tel. 074 - 50 05 40.
F.R. Kat, Jeudestraat 4,
4011 GL Zoelen. Tel. 03448 - 16 86.
R. Donk, Wijnmanlaan 32,
8014 KA Zwolle. Tel. 038 - 65 25 23.

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1990 bedragen de contributies:

1. Docenten havo, vwo, pabo en tertiair onderwijs f100,-
2. Docenten mavo en lbo f80,-
3. Buitengewone leden (zij die niet meer werkzaam zijn in het onderwijs) en studenten f75,-
4. Partnerlidmaatschap f125,-

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een korting. Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 december een verzoek indienen bij de penningmeester met vermelding van het aantal lessen, de school en de categorie waartoe u behoort.

Adreswijzigingen en opzeggingen dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

**Kleio is het blad van de VGN en
verschijnt tien maal per jaar,
incidenteel met (mini-)didactica.**

Redactie

A.C.M. Peek, *voorzitter*,
Nijenheim 21-09, 3704 AJ Zeist.
Tel. 03404 - 62 886.
J.A. de Ruiter, Almelo.
Mw. J. van der Leeuw-Roord, Den Haag.
B. Engbers, Utrecht.
D. Verkuil, Den Haag
H.J.C. Termeer, Nijmegen.
W. Rongen, Utrecht.

*Secretariaat: J.A. de Ruiter, Parkweg 5,
7602 JC Almelo. Tel. 05490 - 60 987.
Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-Stoop-
man, Omloop-West 9, 3402 XM IJssel-
stein. Tel. 03408 - 8 35 76.*

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent geschiedenis en staatsinrichting in enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1990 kost een abonnement:
In Nederland en België (incl. porto) f85,-
In het buitenland (incl. porto) f105,-
In het buitenland met luchtpost f130,-
Losse nummers kosten f8,50.

Informatie over het leerlingmateriaal in de serie Kleio-Didactica en andere uitgaven van de VGN vindt u in de Kleio-krant achter in het blad.

U kunt bestellen door het betreffende bedrag over te maken op Postbanknummer 128701 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het girobiljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden.

Prijzen:

1 pagina f410,-
1/2 pagina f325,-
1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

Vormgeving: Concepts DTP Utrecht
Druk: Elinkwijk Utrecht

ISSN 0165-6449

Inhoud

- 3 De weke onderbuik van Europa: Roemenië**
D. Verkuil

- 4 Perspectief vanaf de Balkan**
J. van Herwaarden

- 11 De baron en de naties**
J.D. van den Berg

- 19 Het nationaliteitenprobleem en de IJzeren Garde**
J. Heystek

- 23 De kwestie Bessarabië. Een nationalistische confrontatie tussen twee communistische broederstaten**
W. van Meurs

- 27 Boek van de maand**
R. Slotboom

- 30 In 't kort en recensies**

- 35 Kleio-krant**

Kleio

nummer 8/90
pagina's 2 en 3

Wilt u artikelen voor Kleio toezenden aan de secretaris. Berichten voor de Kleio-krant kunnen rechtstreeks naar de eindredactie.

Zonder schriftelijke toestemming van de redactie mag niets uit dit nummer worden overgenomen.

Kopij voor Kleio moet getypt, in tweevoud, ingeleverd worden. Of, en dat bij voorkeur, op een diskette met daarbij een uitdraai

De Weke Onderbuik van Europa: Roemenië

Van de tweede helft van de negentiende tot de tweede helft van twintigste eeuw was de Balkan 'de weke onderbuik van Europa', de meest kwetsbare plek van ons werelddeel. Als gevolg van etnische tegenstellingen, nationale aspiraties, het uiteenvallen van veelvolkerenstaten en de interventie van grootmachten was het gebied een broeinest van internationale politieke spanningen en een brandhaard voor de hele beschaaft wereld geworden.

De afgelopen decennia is de Balkan zijn kwalijke reputatie kwijtgeraakt. De regio was ingesnoerd in het corset van communisme en koude oorlog. Daardoor hadden de gecompliceerde conflicten van weleer plaatsgemaakt voor de overzichtelijke tegenstelling tussen Oost en West. Maar de rust was van korte duur. Toen vanaf 1985 het corset verslaptte, namen de etnische en nationale spanningen weer toe. Het bleek dat onder het communistisch ijs de ziektekiemen wel bevroren, maar niet vernietigd waren. Met de verdwijning van het communisme dreigt de Balkan een gruwelijke terugkeer in de wereldgeschiedenis te beleven.

Daarom is dit Kleio-nummer gewijd aan de Balkan. Centraal daarbij staat Roemenië, dat exemplarisch is voor bovengenoemde terugkeer. Tot halverwege de jaren tachtig besteedden de westerse media nauwelijks aandacht aan dit land. Pas de arbeidersopstand in Brasov (november 1987) en de openlijke spanningen met Hongarije wekten belangstelling voor het regime van Ceausescu.

De geschiedenis van dit regime moet nog geschreven worden. Het centrale probleem daarbij zal zijn waarom juist in Roemenië het communisme in de jaren tachtig uitliep op zo'n gruwelijke nachtmerrie.

Drie verklaringen daarvoor liggen voor de hand. De eerste gaat uit van de relatief sterke positie van Roemenië binnen het Oostblok, de tweede legt de nadruk op het bijzondere karakter van de Roemeense samenleving en de derde stelt het optreden van Ceausescu en zijn familie centraal.

De moeilijkheid met de laatste verklaring is dat we over de Ceausescu-clan nog maar heel weinig betrouwbare informatie hebben. Een naar de VS overgelopen oud-medewerker van de Securitate heeft onlangs op sensationele wijze verslag gedaan van het perverse leven en denken van Ceausescu en zijn inner circle, maar de geloofwaardigheid van dit relaas wordt niet erg hoog aangeslagen. Onbevredigend is bovendien dat hij Ceausescu voorstelt als een monster, dat toevallig in Roemenië, en niet in Bulgarije of Polen, uit de hemel is gevallen.

Voor een verklaring van de contemporaine Roemeense geschiedenis is daarom een analyse van de structurele kenmerken van de Roemeense samenleving momenteel van meer betekenis.

In zijn bijdrage aan dit nummer laat Joost Heystek zien dat Roemenië al gedurende het interbellum kampte met ernstige etnische tegenstellingen en een achterlijke politieke cultuur. Vanuit Bukarest werd een politiek van gedwongen assimilatie gevoerd, die frappante overeenkomsten vertoont met

het meedogenloze assimilatiebeleid van Ceausescu. Op deze wijze werd een gunstig klimaat geschapen voor extreem nationalistische groeperingen, wier optreden vooruitwist naar de akelige excessen die zich dit jaar hebben voorgedaan.

De positie van Roemenië binnen het Oostblok komt aan de orde in het artikel van Wim van Meurs. De Roemeense Allengang dateert van voor Ceausescu: uit de periode Chroesjtjov. Chroesjtjov wilde Roemenië maken tot de graanschuur van het socialistisch gemenebest, wat voor de Roemeense leiders onacceptabel was. Om hun verzet tegen de Russische plannen te ondersteunen maakten ze gebruik van de nationalistische sentimenten van de Roemeense bevolking aan hun eigen en aan de Russische kant van de grens. Maar al was de positie van Roemenië wellicht sterker dan die van enig ander Oostblok-land, de bewegingsvrijheid tegenover Moskou bleef volgens Van Meurs beperkt en werd in de jaren tachtig zelfs nog kleiner. Een paradoxale constatering, daar Ceausescu juist in die jaren een geheel eigen weg insloeg.

Ook al maakte Roemenië een eigen ontwikkeling door, de hele geschiedenis van het land is toch nauw verbonden met die van de rest van de Balkan. Vanuit dat perspectief was Ceausescu's politiek een geforceerde poging zich daaraan te onttrekken. Hoezeer het Roemeense zelfbewustzijn gevormd is door de confrontatie met de omringende volkeren wordt geïllustreerd door het artikel van Jan Derk van den Berg over Samuel von Brukenenthal. Deze 18e eeuwse, Saksische, edelman-intellectueel was namens het Habsburgse rijk gouverneur van Transsylvanië in een tijd dat de Hongaren in dat deel van het huidige Roemenië het dominante, en de Roemenen het geknechte volk waren. Veel van de Roemeense rancune van nu dateert uit die tijd van Hongaarse overheersing en Roemeense nationale bewustwording. De Roemeense verwevenheid met de rest van de Balkan staat ook centraal in het eerste en het laatste artikel van dit nummer. Het Boek van de Maand-artikel van Ruud Slotboom doet verslag van een culturele reis langs de Donau en het inleidende artikel van Jan van Herwaarden plaatst Roemenië in een lange en gecompliceerde geschiedenis van binnenkomende en op

elkaar botsende volkeren.

Van Herwaarden stelt de vraag wat de Balkan eigenlijk is en waardoor dit gebied gekarakteriseerd wordt. Op het eerste gezicht lijkt de Balkan helemaal geen eigen karakter te hebben. Hij bestaat uit een baaierd van volkeren en valt cultureel uiteen in een deel dat onder Byzantijns-Turkse en een deel dat onder

rooms-katholieke invloed stond. Deze scheidslijnen lopen ook door Roemenië heen. Het land is een veelvolkerenstaat met een orthodox deel, Moldavië en Walachije, en een roomskatholiek/lutheraans deel, Transsylvanië. Het laatste maakte deel uit van de middeneuropese cultuur, het eerste kon gerekend worden tot Oost-Europa. Het huidige Roemenië is dan ook het resul-

taat van historisch toeval.

Toch liggen de tegenstellingen in Roemenië minder scherp dan op het eerste gezicht lijkt. De verschillende culturen hebben zich onder elkaars invloed ontwikkeld tot een geheel dat mogelijk toch een eigen karakter heeft.

Dik Verkuil

Perspectief vanaf de Balkan

J. van Herwaarden

'Deel Albanezen morgen in Italië verwacht', luidde een kopje in de *Volkskrant* op 12 juli 1990. Een tekst die historici doet watertanden. Immers, wie denkt niet aan de jaren 30, toen de Italianen probeerden Albanië onder hun soevereiniteit te brengen maar daarin werden gedwarsboomd door de schilderachtige Ahmed Zogoe, die eerst als gewoon republikeins staatshoofd, maar vanaf 1 september 1938 als koning Zog I door het leven ging. Op Goede Vrijdag 7 april 1939 viel een Italiaanse overmacht het land binnen, waarna Zog zijn koninkrijk drie dagen na de geboorte van een troonopvolger verliet. Victor Emanuel III, keizer van Ethiopië en koning van Italië, werd nu ook koning van Albanië. Verder liep het allemaal niet zo gesmeerd voor de Italianen, die dachten vanuit Albanië Griekenland wel even te kunnen annexeren, maar door de Grieken op Albanië werden teruggeworpen.

Het Rooms-katholicisme neemt in Polen vanouds een belangrijke plaats in. Hier een kerststal in Krakov

Behalve die vrij recente herinnering aan Italiaanse betrokkenheid bij Albanië spelen veel oudere zaken mee, zoals ook uit een zinnetje in hetzelfde bericht bleek: *'...er zijn aanbiedingen uit een paar plaatsen in de regio Calabrië, waar uit Albanië afkomstige gemeenschappen wonen.'*

Die gemeenschappen stammen gedeeltelijk uit de 15e eeuw, toen aan de Turken ontvluchte christelijke Albanezen zich onder koninklijke bescherming op allerlei plaatsen in het toenmalige koninkrijk Napels mochten vestigen. Vooral na de dood van de legendarische nationale held George Kastrioti, beter bekend onder de naam Skanderbeg (1403-1467) - die de Turkse aanvallen jarenlang had weten te doorstaan en die door paus Pius II (1458-1464) als de ideale aanvoerder van een kruisvaardersleger werd beschouwd -, ontvluchtten vele Albanezen hun land, zeker toen in 1478 de Turkse heerschappij over Albanië werd geconsolideerd.

De Albanese gemeenschappen stonden dan wel onder koninklijke bescherming maar dat garandeerde geen welvaart en ook thans kan

niet worden gezegd dat de Italiaanse Albanezen in weelde baden, integendeel. Zodoende doet dat bericht ook wel wat wrang aan en kan men zich als nuchtere Nederlander afvragen, of hier van weloverwogen gastvrijheid sprake is, al moet uiteraard elke welwillendheid jegens de Albanese vluchtelingen worden toegejuicht.

De rol van het verleden

Deze Albanese associaties vormen een aanleiding te meer om stil te staan bij de uiteenlopende reacties die de gebeurtenissen in Oost-Europa van het afgelopen jaar hebben opgewekt. Het afwerpen van het 'communistisch juk', - zoals dat wel werd genoemd - wordt vrijwel algemeen toegejuicht al worden door menigeen liever wat minder uitdagende termen gebruikt.

De onzekerheid over toekomstige ontwikkelingen neemt echter heel wat vreugde weg. Zowel in de landen die het veranderingsproces ondergaan als in de landen die om welke redenen dan ook daarbij nauw zijn betrokken, leidt die onzekerheid tot uiteenlopende speculaties.

Een van de redenen voor die onzekerheid is de constatering dat het communistisch bewind een dusdanig overheersend karakter heeft gehad, dat tal van eerder bestaande tegenstellingen werden onderdrukt, zodat men - en die 'men' zijn dan vooral de buitenstaanders - ging geloven, dat die historische tegenstellingen niet meer bestonden. 'Men' had echter beter kunnen weten, want tot de voorbode van de uiteindelijke ontworteling van de communistische regimes behoorde nu juist het weer opflakkeren van controversen waarvan men dacht dat die verleden tijd waren.

Opvallend bijvoorbeeld was een foto van

Lech Walesa tegen de achtergrond van een Madonna die door portretten van de Poolse paus Johannes Paulus II en maarschalk Pilsodski (1867-1935) werd geflankeerd. Dat de rooms-katholieke kerk vanouds een belangrijke factor in de Poolse samenleving vormt was men ook tijdens het communistische regime niet vergeten. Men denke in dit verband bijvoorbeeld aan de voortdurende wrijving tussen de communistische leiders en kardinaal Stefan Wyszyński. Die kardinaal is zelfs drie jaar gevangen gezet maar heeft toch in 1956 de viering van het duizend-jarig katholicisme in Polen kunnen organiseren. De verwijzing naar Pilsodski is echter in wezen veelzeggender: de maarschalk was niet alleen de verpersoonlijking van anti-Russisch Pools nationalisme, maar ook de belichaming van een staatsidee dat niet van totalitaire, zelfs nationaal-socialistische, trekken kan worden vrijgepleit. De recente strapatsen van Walesa zelf zijn in deze context dan ook weinig bemoedigend.

Ook elders doen zich ontwikkelingen voor die aan het verleden doen denken waarbij opvalt dat met name de separatistische tendenties binnen de diverse landen duidelijk aan het licht treden zodra de regimes tekenen van verzwakking vertonen. Tot nu toe zijn de ontwikkelingen in Oost-Duitsland en Polen niet van dien aard, dat juist die tendenties de kop op steken, maar het gedoe rond de Oder-Neissegrens liet wel merken, hoe gevaarlijk ook daar die trekken kunnen zijn.

Veel duidelijker zijn deze middelpunt-vliedende krachten uiteraard in de Baltische republieken. Meer nog, de hele Sovjet Unie dreigt aan nationalisme ten onder te gaan. Het gaat niet aan hier de vraag te beantwoorden hoe die situatie moet worden beoordeeld, maar om vast te stellen dat krachten uit het verleden hun werking blijken te hebben behouden. Daarbij gaat men zich tevens realiseren dat men al te snel heeft gedacht dat verschijnselen uit een recent verleden - zoals de pro-Duitse reacties in de Oekraïne tijdens de Tweede Wereldoorlog - inderdaad helemaal tot dat verleden zouden kunnen worden gerekend.

Trouwens, die Oekraïense kwestie heeft ook zijn relaties met kerkelijke ontwikkelingen. Het christendom werd daar in de 10e eeuw gebracht vanuit Constantinopel en stond dus onder orthodox teken, waardoor het zogenaamde Rijk van Kiev een orthodoxe versie van het christendom accepteerde. Er waren echter ook vanuit Rome geïnspireerde activiteiten geweest en later, toen politieke ontwikkelingen een verdeling van de Oekraïne teweeg brachten - het westelijk deel kwam in de 14e eeuw onder Pools-Lithuanische heerschappij - en de orthodoxe patriarch van Kiev in 1325 zijn zetel naar Moskou verplaatste, kwam dat westelijk deel met een eigen aartsbisschop (van Kiev!) binnen de Latijns-christelijke invloedssfeer.

Dat resulteerde in een met Rome geunieerde kerk van de Oekraïne, een situatie die in 1596 door de Unie van Brest Litovsk officieel werd bevestigd en die tot op de dag van vandaag

voortduurt. Het is op zijn minst curieus, dat de Duitstalige Tsjech Eduard Winter in 1940 in Praag het manuscript afsluit van een boek met de titel *Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine, 955-1939*, dat in 1942 in Leipzig zou worden uitgegeven en waarin de laatste regel wijst op een nieuwe ontwikkeling (die dan door de Duitse expansie mogelijk zou worden).

Naast de optimistische reacties op allerlei tendenties in de Sovjet Unie en het toejuichen van openheid en vernieuwing moeten de ogen voor andere stromingen niet worden gesloten: het reactionair nationalisme in tal van streken, in Leningrad en Moskou, in Minsk en Kiev, in Armenië en Azerbeidjan, om nog maar te zwijgen over de anti-semitische trekken die sommige van dergelijke bewegingen kenmerken.

Desintegratie op de Balkan

Op de Balkan waren de voorboden van desintegratie allang zichtbaar. Zo vertoonde het Joegoslavische politieke bouwwerk in Tito's nadagen al haar scheuren, die nu openlijk op onenigheid uitlopen; in Slovenië, in Kroatië, in Kosovo en waar eigenlijk niet. Toen de eerste berichten over de gebeurtenissen in het Roemeense Timisoara doordrongen, kreeg ik vage gedachten over een gebied dat eigenlijk altijd al onrustig was geweest en dat in ieder geval wat bijzonders had. De Roemeense naam heeft zijn Hongaarse tegenhanger -

De Balkan na de eerste wereldoorlog

Temesvár- en het gebied wekt ook associaties met Duitse emigraties.

Het gaat hier immers om het beroemde Banaat, dat 1718 bij de vrede van Passarowitz tot stand was gekomen, een dun bevolkte streek die kort tevoren aan de Turken was ontworsteld en die bij uitstek geschikt was voor kolonisten van diverse herkomst: Hongaren, Serven, Roemenen en emigranten uit Zuidduitse streken. Misschien wel als propaganda om kolonisten te trekken deden grote verhalen de ronde over die onherbergzame streken waar de mensen in ieder geval erg oud konden worden, zoal blijkt uit de berichten over Pierre Zorten of Jean Rovin de Szatlovacaransbetcher, die volgens de respectabele Almanach de Gotha uit de tweede helft van de 18e eeuw respectievelijk 185 en 172 jaar zouden zijn geworden.

In 1779 kwam het Banaat onder Hongaars bestuur, maar in maart 1849 werd het als onderdeel van een algemene Oostenrijkse regeling voor de Balkan weer van Hongarije losgemaakt, waarna het in 1867 bij de Ausgleich - het formeel totstandkomen van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie - weer onder Hongaarse supervisie kwam. In 1920 werd bij de vrede van Trianon - een van de nadere vredes na de Eerste Wereldoorlog - het Banaat tussen Joegoslavië en Roemenië opgedeeld, waardoor zowel historische als economische gegroeidheden werden gefrustreerd.

De laatste jaren was het voortdurend onrustig in dat gebied en de Hongaars-Roemeense wrijvingen hadden duidelijke gevolgen voor de internationale betrekkingen. Ook elders in Roemenië stonden tijdens Ceausescu's bewind Hongaren en Roemenen elkaar zo ongeveer naar het leven, terwijl de Duitsers al bezig waren het land te verlaten waar zij eeuwen gevestigd waren geweest. Het gaat dan niet alleen om de Duitsers in dat oude Banaat, maar ook elders in Roemenië, langs de Donau en meer landinwaarts, men denke aan de oude naam voor Brasov: Kronstadt, of aan Hermannstadt (Sibiu), aan Klausenburg (Cluj). Hier wonen al eeuwenlang etnische Duitsers. En nog in de eerste decaden van de 19e eeuw zijn heel wat inwoners uit Zuidduitse streken (vooral Württemberg) naar de Balkan en aanpalende gebieden gegaan, daartoe geïnspireerd door Barbara Juliana barones van Krüdener, geboren Vietinghoff (1764-1824). Deze merkwaardige tante leidde aanvankelijk een vrij wulps leven waarin zij als schrijfster enige faam verwierf. In 1804 bekeerde zij zich tot hogere zaken. Zij onderging de invloed van eindtijdverwachtingen die haar inspireerden tot pogingen de wereld ervan te doordringen dat het kwaad moest worden uitgebannen om bij het Einde der Tijden inderdaad te kunnen worden gered. De 'stormwind in rokken' vestigde zich in Württemberg, waar zij en haar volgelingen nogal wat aanhang kregen die zich in sterk door die eindtijdverwachtingen beheerste leefgemeenschappen verenigde. In deze contreien en in Beieren bestonden dergelijke protestantse stromingen allang en zij kregen zelfs invloed onder rooms-katholieken.

Voor de barones bleef toch ook de Grote Wereld het strijdtoneel en daar was Napoleon de belichaming van het kwaad: hij was de Zwarte Engel die echter werd bestreden door

Tsaar Alexander I, oprichter van de Heilige Alliantie

de Russische tsaar Alexander I, de Witte Engel die uiteindelijk zou zegevieren. Het was vooral onder Juliana's invloed dat de tot mystiek geneigde tsaar de Heilige Alliantie tot stand bracht, waarbij de deelnemers de overtuiging uitspraken dat de christenheid eigenlijk één natie was met Jezus Christus als enige ware soeverein.

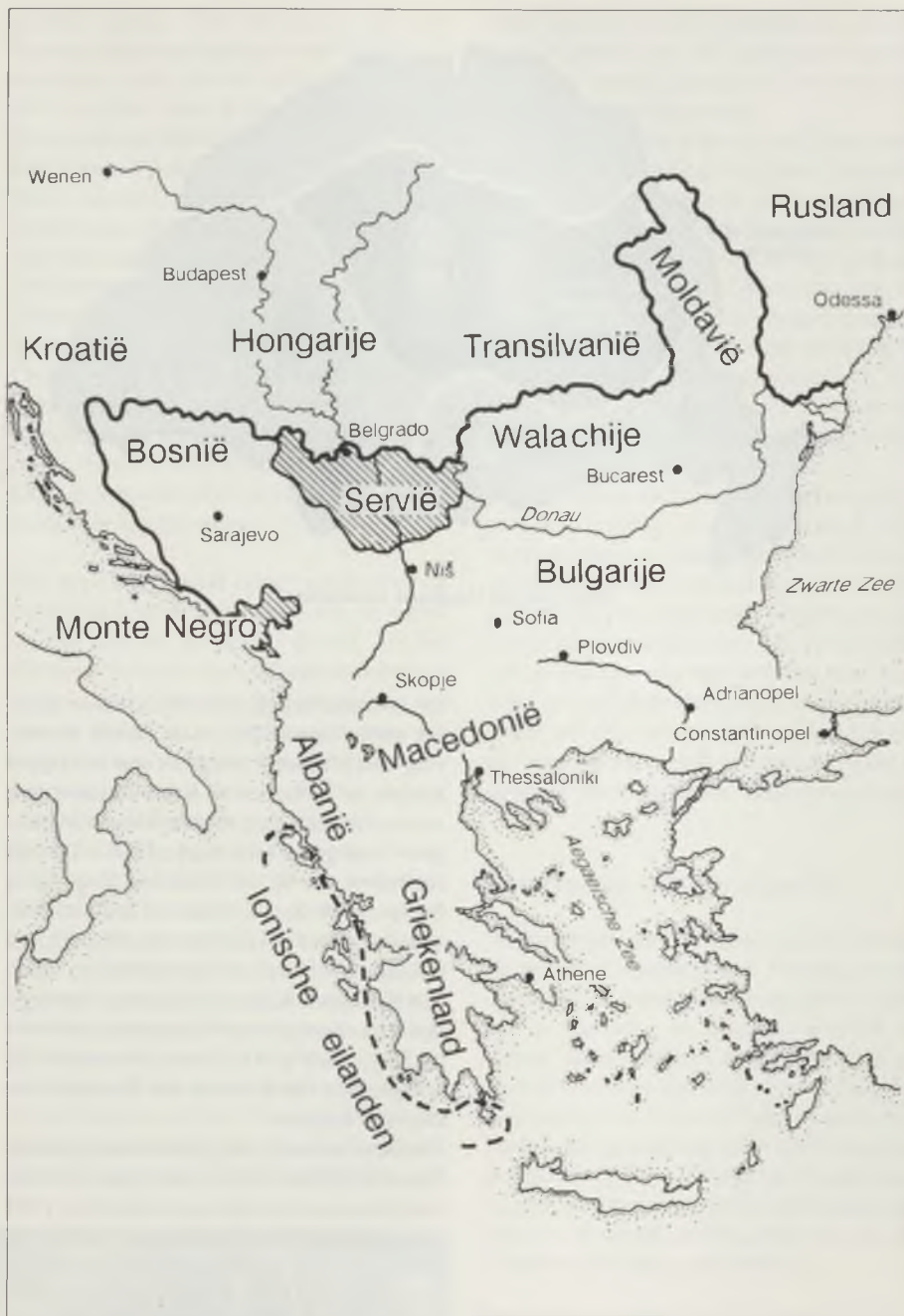
Hoe fraai dat alles ook moge hebben geleken, van veel verbetering was geen sprake en zowel de barones als haar volgelingen zochten hun heil in een andere omgeving: de barones zou uiteindelijk op de Krim sterven en velen van haar volgelingen zouden zich vestigen tussen Donau en Wolga, in streken dus op de Balkan en in Zuid-Rusland, daarin overigens vergezeld door uit Zwitserse bergdorpen afkomstige emigranten.

Deze vooral Duitstalige immigratie heeft in de Oekraïne, Bessarabië (de Sovjet-Republiek Moldavië, waarover hierna wat meer) en Roemenië duidelijke sporen nagelaten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was dat bij de Duitse aanval al te merken en voor wat betreft Roemenië zullen ook na de val van Ceausescu tegenstellingen blijven bestaan. Het zal voor elk nieuw bewind een hele kluit zijn, om daarvoor bevredigende oplossingen te vinden.

Enkele associaties met het Balkan-verleden

'De zachte onderbuik van Europa' is de Balkan wel genoemd om aan te geven dat Europa daar het meest kwetsbaar was, niet alleen voor gevaren van buitenaf, maar ook - en waarschijnlijk vooral - door onrust van binnenuit. Die woorden waren een uiting van gevoelens die men had met betrekking tot de Balkan: het was daar niet helemaal pluis. Vanuit West-europees perspectief was de Balkan een gebied waar van alles gebeurde dat in de eigen omgeving niet aanvaardbaar zou zijn geweest. Bij Nederlanders zouden in dit verband de gedachten zich kunnen richten op de laatste maanden van de Eerste Wereldoorlog toen 'wij' in het pas voor prins Wilhelm von Wied (men denke aan het paviljoen van Wied in Scheveningen) gestichte vorstendom het bevel leverden voor de Albanese gendarmerie. Dat bleek een gevaarlijke activiteit die in juni 1914 het leven kostte van majoor L.W.J.K. Thomson (van de Haagse Thomsonlaan).

Het Balkanschiereiland is genoemd naar het gebergte dat met de Turkse naam Balkan wordt aangeduid en dat dwars door Bulgarije loopt. Het schiereiland ligt tussen de Adriatische en de Zwarte Zee en bestrijkt het gebied

De Balkan in 1812. (Uit: Burenruzie)

waarin Albanië, Joegoslavië, Roemenië, Bulgarije, Griekenland en het Europese gedeelte van Turkije liggen. De begrenzing is betrekkelijk willekeurig en hangt nauw samen met de politieke ontwikkelingen. Met historische argumenten zouden bijvoorbeeld de Karpaten in hun geheel en het gebied tussen de rivieren Prut en Dnjestr -Bessarabië- tot de Balkan kunnen worden gerekend, terwijl ook Hongarije een twijfelgeval is.

Alleen al het noemen van de naam Bessarabië doet denken aan de complexiteit die zo kenmerkend is voor het verleden van de Balkan. De naam is ontleend aan de Bessen, een Thracische stam die zich daar in de 7e eeuw vestigde. Daarna werd het gebied nog over-

spoeld door Oeigoeren (Magyaren), Turken, Koemanen en Mongolen, totdat het in 1367 door de vorst van Moldavië werd veroverd. Met Moldavië wordt opnieuw een naam genoemd die van belang is geweest in de Balkan-geschiedenis en dan met name in de voor-geschiedenis van wat thans Roemenië heet. In 1367 bestond dat Moldavië nog niet zo lang als betrekkelijk zelfstandig vorstendom, want de toenmalige heerser in die contreien had zich pas sedert 1350 min of meer onafhankelijk van Hongarije weten te maken. Moldavië werd in 1521 door de Turken onderworpen, maar behield zijn eigen woiwoden, een soort gouverneurs met militaire en administratieve bevoegdheden.

De voorgeschiedenis van Bessarabië maakte het gebied omstreken: na de Turkse verovering van Moldavië werd het een twistappel tussen die Turken en de Krim-Tartaren, ook weer zo'n naam die door recente ontwikkelingen - in dit geval in de Sovjet Unie - ons doet realiseren, dat het verleden nog lang niet is begraven. Welnu, de khan van de Krim-Tartaren kreeg in 1774 zelfs de heerschappij over Bessarabië en wel bij de roemruchte vrede van Koetsjoek-Kainardsji, alleen al vanwege de naam onvergetelijk. Dat duurde echter niet zo lang, want in 1812 werd Bessarabië bij gelegenheid van de vrede van Boekarest een deel van Rusland.

Dat bleek evenmin een permanente regeling: Bessarabië bleef over en weer gaan, een toestand waaraan eigenlijk pas in september 1944 een (voorlopig?) einde kwam, toen voor de zoveelste keer de Russische soevereiniteit over dat gebied weer werd erkend. De wisselwerking tussen de ontwikkelingen in Roemenië en die aan gene zijde van de Prut in de Sovjet-Republiek Moldavië geeft echter in dit verband weer veel te denken.

De Balkan als lappendeken

Het voorgaande is een verregaande versimpeling van ingewikkelde gebeurtenissen, die een duidelijke illustratie vormen van de stelling dat de Balkan altijd wat je noemt een moeilijk gebied is geweest, met een op zijn minst gezegd uiterst ondoorzichtige geschiedenis.

In de vorige eeuw stond die geschiedenis in het teken van het uiteenvallen van het Osmaanse rijk en de problematiek van de invloedsferen die op haar beurt weer in het

teken stond van het Europees machtspeel, waarin Habsburg - sedert 1867 de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie - en Romanow - het tsaristische Rusland - als dichtsbijzijnde machthebbers elkaar beloerden, geflankeerd door het verenigde Italië, waarvan het irredentisme (het streven ooit Italiaans geweest zijnde gebieden te herwinnen) niet alleen op het schiereiland Istrië en de Dalmatische kust, maar in wezen ook op allerlei Griekse eilanden en de Peloponnesus was gericht en waarvan de aanval op Albanië een logische uitloper betekende. Deze direct betrokken machten werden op de vingers gekeken door het zich verenigende Duitsland, door Engeland en -relatief in minste mate- door Frankrijk.

Voor de grenzen tussen Joegoslavië, Hongarije en Roemenië zijn gevolgen van betrekkelijk arbitraire beslissingen uit het verleden. Trouwens, behoorde Hongarije zelf niet tot de Balkan? Het huidige Hongarije is slechts een betrekkelijk klein gedeelte van wat voor 1918 tot Hongarije werd gerekend. Dat wordt duidelijk als men zich even realiseert dat na afloop van de Eerste Wereldoorlog in 1918 Hongaarse gebieden naar Roemenië werden overgeheveld die omvangrijker waren dan wat thans Hongarije heet, terwijl toen Hongarije ook werd gedwongen aan Joegoslavië een gebied af te staan dat bijna tweemaal zo groot was als Nederland. Over de Balkan sprekend rekenen wij die gebieden - bijeen dus bijna tweemaal het huidige Hongarije - daartoe, zodat we impliciet het grootste gedeelte van het voormalige Hongarije tot de Balkan rekenen. Desondanks kan met evenveel recht worden opgemerkt, dat Hongarije helemaal niet tot de Balkan hoorde en zeker niet tot het dominante taalgebied, omdat het Hongaars immers een Finoegrische taal is en er op de Balkan buiten Roemenië en Griekenland vooral talen uit de Zuidslavische taalfamilie worden gebruikt (met als uitzondering Albanië, waar de taal nog steeds Illyrische trekken heeft).

De Balkan was en is een lappendeken van elkaar beconcurrerende volken die elk wel ergens in het verleden een eigen groots moment hebben gekend. Die momenten moeten dan worden gezocht in de periode die voorafging aan de Turkse veroveringen in de late middeleeuwen. Deze maakten een eind aan de min of meer zelfstandige geschiedenis van allerlei volkeren op de Balkan. Die zelfstandigheid moet overigens wel worden gerelativeerd want er werkten heel wat invloeden van buiten de Balkan op de ontwikkelingen op het schiereiland in.

Alleen al een opsomming van diverse grotere etnische groepen geeft de indruk van de verscheidenheid: Grieken, Macedoniërs, Alba-

nezen (afstammelingen van Illyriërs), Slovenen (in de Duitse literatuur Winden genoemd), Kroaten, Bosniërs, Serven, Montenegrijnen (eigenlijk ook Serven), Bulgaren, Moldaviërs en Walachen (de Roemenen), Thraciërs, Turken. De opsomming is willekeurig en laat belangrijke passanten uit het verleden als Marcomannen, Visi- en Ostrogoten, Avaren, Hunnen, Koemanen, Petscheneggen of Mongolen buiten beschouwing. Elke van die namen biedt mogelijkheden te over tot tal van historische bespiegelingen.

Een stukje Oude Geschiedenis

Vrijwel de hele Balkan heeft tot het Romeinse Rijk behoord met de regeringsperiode van Trajanus (98-117) als hoogtepunt: tot over de noordelijke Donau-oever strekte het Romeinse Rijk zich toen uit met Dacië (zo ongeveer het huidige Roemenië met de thans tot de Sovjet Unie behorende Bockowina) als noordoostelijk grensgebied. Maar het Romeinse Rijk verloor al betrekkelijk snel zijn integrerende functie en de Balkan werd het toneel van telkens wisselende bewoningspatronen, waarbij autochtone bewoners zich nauwelijks konden handhaven.

De deling van het Romeinse Rijk in 395 betekende voor de Balkan een splitsing tussen het West- en Oostromeinse gebied langs een noord-zuid lopende grenslijn die betrekkelijk willekeurig op de kaart was getrokken. Voor de latere Europese geschiedenis heeft het doortrekken van die lijn buiten de oude grenzen van het Romeinse Rijk grote gevolgen

gehad, omdat ook de gang van het kersteningsproces daardoor werd beïnvloed: het maakt veel verschil of een gebied het christendom via Rome dan wel via Constantinopel leerde kennen.

De 'Roomse' kerstening van bijvoorbeeld de Polen, van de Tsjechen, de Slowaken en - last but not least - de Hongaren heeft het karakter van Centraal Europa in hoge mate bepaald. De kerstening van de gebieden beoosten de Elbe was ook een zaak van politieke expansie vanuit de roomse Duitse landen: de Ostkolonisatie die derhalve voor de Baltische landen eveneens in het overnemen van het roomse christendom heeft geresulteerd: Litauen, Letland en Estland ontlenen mede daaraan hun oriëntatie die thans weer zo duidelijk wordt gepresenteerd.

Die kerstening stond echter zeker voor de oostelijke streken in het teken van de tegenstelling met de Russische wereld, die het christendom vooral vanuit Constantinopel had leren kennen. Daarmee zijn we wel erg ver van de Balkan verwijderd geraakt, maar het ging even om het belang van die scheidslijn tussen oost en west en de doorwerking daarvan in de Europese geschiedenis.

De Balkan ging grotendeels behoren tot de Oostromeinse, later Byzantijnse invloedssfeer, wat vooral is te merken aan de wijze waarop het gebied is gekerstend. De Slavische expansie op de Balkan bleek achteraf het sluitstuk te vormen van een paar eeuwen durende onrust zonder veel permanente vestigingen, die vanaf de 8e eeuw resulteerde in een zekere mate van stabilisatie. Voor de zich nestelende Slaven op de Balkan werd het Byzantijnse Rijk het belangrijkste kader voor hun kennismaking met het christendom. Die kerstening was veel

meer dan in het Latijns-christelijke westen een adaptatie van de diversiteit van de Slavische wereld, waarbij ook in de eredienst de eigen taal werd gebruikt.

Om het Balkan-verleden een enigszins overkoepelende aanduiding te geven gebruikte Dimitri Obolensky terecht het begrip Byzantine commonwealth. Hij verwees daarmee niet alleen naar het gegeven dat Balkan-gebieden onder het Oostromeinse of Byzantijnse gezag hebben gestaan, maar hij maakte ook duidelijk dat die gebieden zonder daadwerkelijke afhankelijkheid van dat Byzantijnse gezag toch tot de culturele invloedssfeer van Byzantium hebben gehoord.

Deze integrerende factor bleek echter geenszins sterk genoeg om ook op politiek vlak grotere eenheden te genereren. Allereerst bleef er de tegenstelling bestaan tussen de vanuit Constantinopel gekerstende volkeren en de vanuit Rome gekerstenden. De lijn die in 395 was getrokken was dan wel niet een voor eeuwig en altijd absolute grens, maar zij betekende wel de concretisering van de gedachte aan twee uiteenlopende invloedssferen die in de latere geschiedenis van belang is geweest.

Roemenië als voorbeeld

Na de periode van het Romeinse Rijk stonden de politieke veranderingen volledig in het teken van de voortdurende migraties, waarvan de Slavische en Bulgaarse invasies de diepste sporen hebben nagelaten. Voor de diverse fasen van Slavische invasies geldt dat het om een grote diversiteit van volkeren ging, zoals uit de opsomming hiervoor als is aangegeven, terwijl voor de Bulgaren de vraag naar hun etnische oorsprong nog steeds een strijdpunt is, al wordt de Bulgaarse taal tot de Zuidslavische taalgroep gerekend.

Het is in dit verband opmerkelijk dat in Roemenië ook thans nog een overwegend Romaanse taal wordt gesproken. Hiervoor zijn geen sluitende verklaringen te vinden. Wel lijkt het zeker dat het Romaanse element in zijn oorsprong is ingebracht tijdens de kolonisatie door Latijnstaligen gedurende de eerste eeuwen van onze jaartelling.

Hoe die Latijnstalige bevolkingsgroepen de eeuwen van voortdurend wisselende omstandigheden hebben overleefd blijft een raadsel, waarvoor slechts hypothetische oplossingen kunnen worden aangedragen. Veelal wordt dan gesuggereerd dat de betrokkenen tijdens de invasies van al die uit de Zuidrussische vlakten aanstormende horden hun heul hebben gezocht in de bergen van Transsylvanië, waar zij de eeuwen hebben getrotseerd om in de 13e eeuw weer te voorschijn te komen. Zij waren dan de roomaanstalige bewoners van

De Daciërs smeken om vrede. Detail op de Zuil van Trajanus in Rome.

Carol I (Karel von Hohenzollern-Sigmaringen)

De Bolnita-kerk in Cozia

zowel het vorstendom Zevenburgen - waar zich overigens in de 12e en 13e eeuw ook vele Duitstaligen vestigden - als de vorstendommen Moldavië (waarover hiervoor al even iets is opgemerkt) en Walachije, dat zich in ongeveer dezelfde periode als Moldavië eveneens van Hongarije had losgemaakt.

Zevenburgen werd een bijzonder gebied waarin op den duur drie naties officieel werden erkend: de Saksen, die zich bij de Reformatie tot het lutheranisme zouden bekeren, de Székler (lett.: grensbewoners), die zich toen als eveneens protestantse unitariërs ontpopten, en de Hongaren, waarvan de meerderheid het calvinisme zou omhelzen.

Zelfs voor Nederland had dat zo zijn gevolgen, want heel wat Hongaren uit die contreien kwamen in de Republiek en dan vooral aan de

Utrechtse universiteit studeren.

Zevenburgen werd een bolwerk van Oost-europees protestantisme; bovendien werd het ook politiek gesproken een machtsfactor van belang omdat het van Turkse verovering gevrijwaard bleef.

Dat gold niet voor de beide andere gebieden waar Roemenen - want zo zullen we de roomaanstaligen voortaan noemen - zich hadden gevestigd: Walachije en Moldavië. Daar werd het bestuur onder de woiwoden of hospodars (Slavisch, lett.: heren) al vrij spoedig schatplichtig aan de Turkse sultan, wat vanaf 1712 in Moldavië en vanaf 1716 in Walachije resulteerde in het bestuur door de zogenaamde Phanarioten, christelijke Griekse nabobs uit de wijk Phanaar in Istanbul die tegen betaling als hospodars de Europese gebieden van de sultan bestuurden.

De Turkse overheersing in beide gebieden (Moldavië en Walachije dus) had tot gevolg dat vele Roemenen naar Zevenburgen uitweken, waardoor daar het orthodox-katholieke element werd versterkt, terwijl terzelfdertijd het toenmalige Oostenrijkse bewind over Zevenburgen het rooms-katholicisme bevorderde. Dat alles leidde tot tal van spanningen, die religieuze en etnische wortels hadden.

Terwijl de Turkse macht in de loop van de 18e eeuw verzwakte, lieten Russische en Oostenrijkse invloeden zich sterker gelden. De Griekse Vrijheidsoorlog ondermijnde de machtspositie van de Phanarioten, die met lede ogen de Griekse onafhankelijkheid bezagen omdat zij als gevolg daarvan hun voorrechten teloor zagen gaan. De vorstendommen ondergingen de invloed van de verschillende buitenlandse krachtenvelden, waarbij nu een de Oostenrijkse, dan weer de Russische macht de overhand had.

Na de Krimoorlog belegden de grote Europese mogendheden in 1856 het Congres van Parijs, waar onder andere werd besloten dat het zuidelijk gedeelte van Bessarabië weer bij Moldavië moest worden gevoegd en voor beide vorstendommen het zelfbestuur moest worden gegarandeerd zonder dat overigens aan de schatplichtigheid aan de Turkse sultan werd getornd noch op de zozeer gewenste vereniging van beide vorstendommen werd vooruitgelopen. Die eenheid werd toch geforceerd toen in 1859 door de beide vorstendommen dezelfde persoon tot hospodar werd gekozen, die in 1861 van de Porte (het Turkse machtscentrum) toestemming kreeg de vorstendommen officieel te verenigen. De hospodar werd tot aftreden gedwongen toen hij zich teveel als alleenheerser ontpopte, waarna de Roemenen een buitenlander tot hun vorst kozen, de Hohenzollern-prins Karel, die als Carol I vanaf 1866 eerst als vorst en vanaf 1881 als koning van Roemenië zou

Een Roemeense orthodoxe houten kerk van het soort, dat door Horia gebouwd werd

Matei Basarab, Woiwad van Walachije 1633-1654

gaan fungeren.

Roemenië was echter lang niet voltooid en pas na de Eerste Wereldoorlog zouden de vele uit het verleden stammende tendenties resulteren in wat wel wordt genoemd Groot-Roemenië: Roemenië kreeg van Oostenrijk de Boekowina dat immers tot het aloude Dacië had behoord (thans grotendeels behorend tot de Sovjet Unie), van Rusland Bessarabië (thans de Sovjet Republiek Moldavië zoals boven al is aangestipt), van Bulgarije het grootste deel van de Dobroedzja (waarvan het zuiden sedert 1947 weer officieel tot Bulgarije behoort) en van Hongarije Zevenburgen (Transsilvanië) en het Banaat, wat tot wrijvingen leidde en leidt met zowel Hongarije als Joegoslavië.

Roemenië is evenals de andere Balkanstaten een willekeurige resultante van tendenties uit het Balkanverleden, die elk op zich ook tot heel andere resultaten zou hebben kunnen leiden. In ieder geval kan Roemenië in wat ouderwetse termen 'een multi-nationale staat'

worden genoemd, waarin het overwicht van één bepaald volk, de Roemenen zelf, niet een definitieve integratie heeft kunnen bewerkstelligen ten opzichte van de diverse vanwege hun getal sterke minderheden, die tezamen meer dan een derde van de bevolking uitmaken.

Conclusie

De recente ontwikkelingen in Roemenië geven, zeker in het licht van het verleden, meer dan voldoende aanleiding om de huidige situatie met zorg te volgen. Wat voor Roemenië geldt, geldt voor de hele Balkan. Joegoslavië dreigt uiteen te vallen, Albanië lijkt eveneens een instabiele factor te worden en in Bulgarije komen Turken en Bulgaren weer scherp tegenover elkaar te staan, een wrijving die eigenlijk nooit helemaal was verdwenen. De door al die onzekerheden gewekte vage onlustgevoelens laten nauwelijks ruimte voor vreugde over de teloorgang van communisti-

sche dwangsystemen. Dat gaat immers vrijwel meteen gepaard met ontwikkelingen waarvan de uitkomsten nauwelijks zijn te voorspellen.

Op zichzelf biedt die onvoorspelbaarheid al voldoende voedingsbodem voor een onrustig gevoel over de toekomst. Dat wordt echter versterkt door twijfelachtige elementen zoals de onverzoenlijkheid waarmee de tegenstellingen gepaard gaan. Hiervoor is al gespeeld op anti-semitische tendenties, maar op de Balkan steken ook vele andere haatgevoelens de kop op.

In al die gevallen doet zich de paradox voor dat naarmate het dwangmatig karakter van het beheerssysteem verzwakt - een lovenswaardige zaak op zich zelf - tegelijkertijd de gevaren voor orde en vrede binnen de samenleving toenemen - een bedenkelijke tendentie. Daarbij wordt maar al te duidelijk dat het Balkan-verleden nog helemaal geen zachte dood is gestorven.

De baron en de naties

Jan Derk van den Berg

Transsilvanië was een uniek land in Europa. Eeuwenlang leefden drie etnische groeperingen en vier godsdiensten vreedzaam en gelijk in rechten naast en met elkaar. Bovendien maakten de Duitse en Hongaarse inwoners het land tot een vooruitgeschoven bolwerk van Middeneuropese beschaving op de Balkan. Een protagonist van deze cultuur was baron Samuel von Brukenthal, gouverneur van het land van 1777 tot 1787, en een belangrijk boeken- en kunstverzamelaar. Een interessante en nog steeds omstreden man, tijdens wiens bestuur een opstand het subtiële politieke evenwicht voorgoed verstoorde.

Drs. van den Berg studeerde geschiedenis en kunstgeschiedenis aan de RU Utrecht en publiceerde eerder in Kleio, in het themanummer over Oostenrijk (30e jg. nr.1, februari 1989).

hebben gewoond. Hierdoor zouden zij de 'historische rechten' op het land hebben. De Hongaren beweren daarentegen dat Transsilvanië bij hun verovering onbewoond was en dat Roemenen van gene zijde der Karpaten er zich pas in de late Middeleeuwen zouden hebben gevestigd, zodat de Magyaren eigenlijk de oudste rechten bezitten.

Gelukkig voor beide partijen is het (hoofdzakelijk uit archeologische vondsten bestaande) bronnenmateriaal uit deze periode dermate schaars en onduidelijk, dat het niet moeilijk is het eigen gelijk ermee te bewijzen...

Székler en Saksen

In ieder geval staat vast dat aan het begin van de dertiende eeuw de verovering van Transsilvanië door de Hongaren voltooid was. De Hongaarse koningen stonden de Székler, een gemagyariseerde volksstam die zichzelf graag als afstammeling van de Hunnen beschouwde, toe zich in het oosten en zuidoosten te vestigen, dit met oog op bescherming van het land. Daarnaast haalde koning Géza

Het rijk van de oudste inwoners van Transsilvanië, de Daciërs, werd in 106 na Chr. door keizer Trajanus verwoest - waarvan zijn zuil in Rome nog altijd getuigt - en vervangen door de Romeinse provincie Dacia. Onder druk van de volksverhuizingen gaven de Romeinen hun provincie in 271 echter op. Een steeds minder talrijk wordende geromaniseerde Dacische bevolking bleef achter, die zich deels met de binnendringende

Goten, Hunnen, Gepiden en Avaren verbond. In de loop van de tiende eeuw begonnen Magyaren (Hongaren) het land in bezit te nemen.

De vraag of het gebied toen geheel ontvolkt was of niet is tot op heden onderwerp van een heftige polemiek tussen Hongaarse en Roemeense historici. De Roemenen huldigen de continuïteitsthese, en stellen dat er sinds de Oudheid altijd Roemenen in Transsilvanië

Transsilvanië

II, 1141 - 1161, waarschijnlijk eerst uit Vlaanderen, daarna met zekerheid uit het Rijn-Moezel-gebied, de zogenaamde 'Saksen' naar Transsilvanië. (In de Hongaarse kanselarijtaal werden alle Duitsers die zich met mijnbouw bezighielden 'Saxones' genoemd.) Ze kregen eigen grond toegewezen, waarop zij hun steden - onder andere de zeven versterkte steden Hermannstadt, Mühlbach, Kronstadt, Mediasch, Schässburg, Bistritz en Klausenburg, die het land zijn Duitse naam Siebenbürgen gaven - en hun dorpen bouwden.

Als ijverige en vakbekwame ambachtslieden, mijnwerkers, kooplui en boeren leverden de Duitse kolonisten een zo waardevolle bijdrage aan de opbouw van het land, dat koning Andreas II hen in 1224 met het *Privilegium Andreanum* een verregaande politieke en rechterlijke zelfstandigheid verleende. De eeuwenlange autonomie van de Saksische 'natie' zou steeds op dit document berusten.

De invallen van de Mongolen in de dertiende en van de Turken in de vijftiende eeuw, die Transsilvanië zwaar teisterden waren aanleiding de Saksen een bijzondere vorm van verdediging toe te staan: versterkte kerken.

Rondom de kerk werden dikke vestingmuren opgetrokken, voorzien van schietgaten en omlopen: de kerkmuren werden twee keer zo dik en de klokketoren werd tot verdedigingsstoren omgebouwd. Dankzij ruime voorraden voedsel en water kon het leven binnen de vesting tijdens een belegering zijn normale gang gaan: de ambachtslieden werkten door, kerkdiensten werden gehouden en het onderwijs aan de kinderen hoefde niet uit te vallen. Deze unieke boerenburghten, die nog steeds menig dorp sieren, vormen de stenen getuigen

De kerkburcht van Heltau.

kleio

nummer 8/90
pagina's 12 en 13

Veel steden en dorpen in Roemenië hebben zowel een Roemeense als een Hongaarse en/of een Duitse naam. In dit artikel zijn de Duitse namen gebruikt omdat het hier gaat om het Duitslatige volksdeel van Transsilvanië. Deze lijst bevat de huidige, Roemeense benaming van een aantal belangrijke steden en dorpen.

Alba Iulia = Weissenburg; Karlsburg
Apold = Trappold
Axente Sever = Frauendorf, bij Medias
Biertan = Birthälm
Bistrita = Bistritz
Bran = Törzburg
Brason = Kronstadt
Cilnic = Kelling
Cisnădie = Heltau
Cluj = Klausenburg
Cris = Kreisch
Cristian = Grossau
Făgăraș = Fogarasch
Feldioara = Marienburg
Harman = Honigberg
Medias = Mediasch
Oradea = Grosswardein
Prejmer = Tartlau
Rosnov = Rosenau
Rupea = Reps
Sibiu = Hermannstadt
Sebes = Mühlbach
Sighisoara = Schässburg
Timisoara = Temesvar; Temeschburg
Tirgu Mures = Neumarkt
Vintul de Jos = Winzendorf

van de bewogen geschiedenis van Transsilvanië en van de weerbaarheid van haar Saksische bewoners.

Drie naties, vier godsdiensten

Een grote opstand van Roemeense en Magyaarse lijfeigenen in 1437 leidde tot de *Unio Trium Nationum*, een opmerkelijk verbond van Magyaarse edelen, vrije Saksische burgers en boeren en de vrije Székler, ter bescherming van hun privileges en vrijheden.

Kort nadien deden Renaissance en Humanisme hun intrede in deze Middeneuropese voorpost op de Balkan, niet lang daarna gevolgd door de Reformatie. De Saksen bekeerden zich allen tot het Lutheranisme, de Magyaren en Székler werden Calvinisten of unitariërs, sommigen bleven rooms-katholiek.

In 1571 werden analoog aan het verdrag van 1437 de drie protestantse godsdiensten gelijk

gesteld met de katholieke. Daarmee was de voor Europa onvergelykelijke situatie ontstaan dat drie etnische groeperingen, drie 'naties' zoals ze werden genoemd, en vier religies vreedzaam en met gelijke rechten in één land naast elkaar bestonden. In jaren waarin grote delen van ons continent door godsdienstoorlogen werd verscheurd, leefden in Transsilvanië gelovigen van verschillende gezindte in verdraagzaamheid met elkaar. Nog steeds getuigen de talrijke, aan verschillende kerkgenootschappen toebehorende godshuizen in de steden van die opmerkelijke religieuze pluriformiteit.

Slechts één smet kleefde aan beide verdragen: de Roemeense bevolking en het door haar aangehangen orthodoxe geloof waren ervan uitgesloten. (Ook de drie kleinere minderheden, Zigeuners, Armeniërs en Joden, genoten geen eigen politieke rechten.) De Roemenen, meest lijfeigenen, waren tweederangs onderdanen en hun kerk ontbeerde de officiële status van de vier andere.

De Roemenen berustten in hun lot, eeuwenlang veranderde er aan hun achtergestelde positie niets. Pas in de jaren tachtig van de achttiende eeuw zou het, door een - onbedoelde - prikkel van buitenaf, van de keizer in Wenen, tot een uitbarsting komen. Deze uitbarsting zou een keerpunt vormen in de verhoudingen tussen de verschillende nationaliteiten.

Turks en Oostenrijks

Intussen was Transsilvanië deel uit gaan maken van het Habsburgse Rijk. Maar in 1526 versloegen de Turken de Magyaren bij Mohács en al het Hongaarse gebied werd onder hun bestuur gebracht. Ook Transsilvanië was nu een vazalstaat van de Hoge Porte geworden; het koos zijn eigen vorsten, maar moest de sultan jaarlijks 10.000 goudguldens 'beschermgeld' betalen.

In 1687 lukte het de Oostenrijkers de Turken te verdrijven uit Hongarije en Transsilvanië. Keizer Leopold I verenigde de twee landen nu niet meer met elkaar, Transsilvanië werd een zelfstandig kroonland met een eigen gouvernement. Hij liet zichzelf tot vorst kiezen en bevestigde opnieuw de vrijheden en privileges van de drie naties. In 1765 verhiel Maria Theresia het land tot grootvorstendom.

En ze deed nog iets opmerkelijks, ze benoemde een Saks tot gouverneur, Samuel von Brukenenthal, een van de boeiendste persoonlijkheden uit de Transsilvaanse geschiedenis, zou ertoe bestemd worden het land door een cruciale periode van zijn ontwikkeling te leiden.

De Baron

Brukenenthal werd in 1721 geboren in Leschkirch, een toen ongeveer 1400 inwoners tellend typisch Saksisch dorp met kerkburcht, dertig kilometer ten oosten van Hermannstadt. Zijn vader, Michael Brekner, behalve boer tevens de hoogste, door de Saksische bevolking gekozen bestuursfunctionaris in de streek rond het dorp, kreeg in 1724 uit erkentelijkheid voor jarenlange trouwe dienst aan de keizer een adelsbrief en mocht zich sedertdien 'Von Brukenenthal' noemen.

Na de lagere school in het dorp werd de twaalfjarige Samuel door zijn ouders naar Klausenburg gestuurd om daar bij een unitarische theoloog de Hongaarse taal te leren. In 1740 sloot hij in Hermannstadt zijn gymnasiumopleiding af, waarna hij twee jaar als ambtenaar bij de Transsilvaanse kanselarij in die stad werkte om met de wetten en de bestuurlijke praktijk van de Saksische natie vertrouwd te raken.

Samuel von Brukenenthal

Maar het buitenland lokte.

In 1743 vertrok hij naar de vermaarde Pruisische universiteitsstad Halle om er rechten te studeren. Halle was in die tijd geheel in de ban van de rationalistische filosoof Christian Wolff, en ook Brukenenthal heeft daar zijn invloed ondergaan. Belangrijk voor hem was ook een zekere professor Schmeizel, een Saks uit Kronstadt. Deze doceerde geschiedenis en staatsrecht en gaf speciaal voor studenten uit Transsilvanië colleges over de geschiedenis van hun geboorteland. Ook werd Brukenenthal in deze jaren actief in de vrijmetselarij.

Op weg naar Duitsland was hij reeds opgenomen in de eerste, een jaar tevoren opgerichte Oostenrijkse loge *Aux Trois Kanons* in Wenen. Samen met vier medestudenten trad hij

Raadsliden van Maria Theresia, tweede van links is Brukenthal.

thans toe tot de Berlijnse loge *Aux Trois Globes*, en hij stichtte vanuit deze een dochterloge *Aux Trois Clefs d'Or* in Halle. Onder Brukenthals leiding groeide de broederschap, waarin voornamelijk studenten werden opgenomen, snel. Ook in Transsilvanië zou hij steeds een enthousiast bevorderaar van de vrijmetselarij blijven.

Na nog enige maanden studie aan de universiteit van Jena keerde Brukenthal in 1745 naar Hermannstadt terug, waar hij weer werk vond in de Transsilvaanse bureaucratie. Hij viel op door zijn werklust, nauwgezetheid en helder verstand, door zijn kennis van zaken en zijn patriotisme en maakte gestaag carrière. Vanaf 1751 behartigde hij dikwijls en doorgaans

met succes de belangen van de Saksische natie aan het keizerlijk hof in Wenen.

De begaafde jongeman met zijn aantrekkelijke voorkomen bleef ook bij Maria Theresia niet onopgemerkt. Ofschoon hij - in tegenstelling tot vele anderen die een loopbaan in het bestuur of aan het hof ambieerden - principieel trouw bleef aan zijn protestants geloof, droeg de zeer katholieke keizerin hem al gauw grote genegenheid toe.

De goede verstandhouding met zijn vorstin schaafde Brukenthals carrière niet. In 1762 benoemde zij hem tot kanselier van de Transsilvaanse regeringsraad en verleende hem de titel van baron. Drie jaar later kreeg hij de leiding van de Transsilvaanse hofkanselarij in Wenen en in 1767 werd hij *Geheimer Rat*. In 1774 volgde zijn benoeming tot voorzitter van de Transsilvaanse regeringsraad en in 1777 tenslotte kwam de bekroning: het gouvemeurschap van Transsilvanië.

Het was de eerste en naar later bleek de enige keer dat een Saks en protestant, dat iemand die niet tot de hoge adel behoorde, deze hoogste waardigheid in het land zou bekleden.

Brukenthal en de naties

Gemakkelijk heeft Brukenthal het in zijn functie niet gehad. Hij mocht zich dan in de gunst van de keizerin verheugen, niet zelden poogden invloedrijke personen aan het Weense hof of in Transsilvanië, zonder uitzondering van hoge adelen en katholieken, hem de voet dwars te zetten. En soms met succes. Zo werd het voorstel van de baron een protestantse univer-

Het paleis van Samuel Brukenthal in Hermannstadt

siteit in Hermannstadt op te richten - een voorstel waarnaar Maria Theresia wel oren had en dat bij aanvaarding een belangrijke stimulans voor het intellectuele en culturele leven van de Saksische natie had betekend - dankzij de machinaties van de katholieke bisschop van Transsilvanië, de Magyaar Bajthai, uiteindelijk verworpen.

Het bereiken van de hoogste sport van de bestuurlijke ladder bracht evenwel voor Brukenthal een opvallende verbetering van menige persoonlijke verhouding. De hoge en lagere Transsilvaanse edelen, Magyaren en Székler, bleken opeens zeer in omgang met hem geïnteresseerd; graag kwamen ze nu op bezoek en ze schroomden niet als het zo uitkwam het aangename met het nuttige te verenigen en de voorspraak van de gouverneur in te roepen. Deze beseftte dat dit een onvermijdelijk aspect van zijn functie was en hij stelde dan ook zijn huis open voor zulke visite.

Toch was er in sommige gevallen sprake van meer dan sociale verplichtingen alleen. Tussen een enkele Magyaarse edelman, zoals graaf Bánffy en graaf Teleky, en Brukenthal ontwikkelde zich een oprechte vriendschap.

Dit bleven echter uitzonderingen. In de loop van de jaren 80 nam bij de meeste Magyaarse grootgrondbezitters de afkeer van de Saksische gouverneur toe, terwijl zijn populariteit ook in eigen kring verflauwde.

Deze afnemende sympathie voor zijn persoon had te maken met de ingrijpende veranderingen en heftige onlusten die het land in dit decennium moest beleven: woelingen die de nationale - en de daarmee verbonden sociale - tegenstellingen in Transsilvanië in al hun scherpheid aan het licht brachten.

De keizer

Keizer Jozef II was de man die de betrekkelijke rust verstoortte. Hij was de meest uitgesproken vertegenwoordiger van het achttiende eeuwse fenomeen van het verlicht absolutisme. Hij was een gedreven man, die de welvaart van zijn rijk en het welzijn van zijn onderdanen met alle mogelijke middelen trachtte te bevorderen. Hem stond een moderne, rationalistische, gecentraliseerde eenheidsstaat voor ogen, waarin de economie zou bloeien, waar armoede en onderdrukking waren uitgebannen en waarin het volk gelukkig zou zijn. Utiliteit was daarbij zijn richtsnoer; particuliere interessen moesten aan het algemeen belang ondergeschikt gemaakt worden. Aan eeuwenoude tradities, privileges en standverschillen had hij geen boodschap. Radicale hervormingen waren noodzakelijk en wel zo snel mogelijk.

Hij had niet het geduld zoals zijn moeder, om verbeteringen geleidelijk en voorzichtig door te voeren, rekening houdend met de gevoeligheden van de betrokken onderdanen. Jozef had haast, temeer daar hij beseftte slechts over weinig tijd te beschikken en (terecht) vreesde dat zijn opvolger (Franz II) het reformistische programma niet zou voortzetten. Het gevolg was dat hij dikwijls overhaast te werk ging, 'de tweede stap voor de eerste zette', en adviezen van deskundigen die voor een meer bezonnen handelen pleitten geïrriteerd naast zich neerlegde.

Zo ook in het geval van Transsilvanië.

In zijn streven ook in dit deel van het rijk een efficiënter bestuur, een hogere opbrengst en voor alle onderdanen rechten en vrijheden te verwezenlijken maakte de revolutionaire keizer korte metten met de bestaande instellingen en verhoudingen en begon deze op geforceerde wijze door nieuwe te vervangen. De feodale structuren moesten verdwijnen: de lijfeigenschap diende afgeschaft te worden, de boeren zouden van de meeste herendiensten bevrijd worden, ze zouden vrije staatsburgers zijn die zelf grond konden bezitten en de adellijke heer slechts een bepaalde som geld, maar geen verplichte arbeid meer verschuldigd waren.

Voorts werd, ofschoon de kadastrale voorbereiding nog niet was voltooid, een begin gemaakt met de invoering van een nieuw belastingsysteem op fysiocratische grondslag: grondbezit - basis van alle rijkdom - diende, ongeacht of de eigenaar van de grond geestelijke, edelman of boer was, op gelijke wijze te worden belast. Bovendien legde Jozef Transsilvanië een nieuwe bestuurlijke indeling op. Aan het bewind wat elk van de drie naties over de eigen gebieden en mensen voerde kwam een eind, elf districten met een eenvormig bestuur kwamen ervoor in de plaats. De keizer wilde niets meer weten van met allerlei middeleeuwse privileges behepte naties; voor hem bestonden er geen Saksen, Székler of Magyaren meer, alleen nog Transsilvaniërs.

Brukenthal en de hervormingen

Met name met deze laatste hervorming was Brukenthal uiteraard allesbehalve gelukkig. Dat zijn geliefde Saksische natie met welhaast één pennestreek van al haar privileges was beroofd en zelfs de officiële benaming was verdwenen, trof hem diep. Het is niet zonder ironie dat de man die jarenlang met succes de belangen van zijn volk verdedigd had zich thans als gouverneur gedwongen zag besluiten uit te voeren die aan de bijzondere eigen

rechtspositie van zijn volk een einde maakten. Daarbij was de baron bepaald geen tegen iedere vernieuwing gekante conservatief; integendeel, hij was een verlicht man, voor wie geluk en vrijheid voor allen de doelen van iedere politiek behoorden te zijn. Maatschappelijke hervormingen konden echter naar zijn mening slechts geleidelijk doorgevoerd worden, rekening houdend met en voortbouwend op de historisch gegroeide situatie. Revolutionaire veranderingen, van bovenaf, zowel als van onderop, konden zijn goedkeuring niet wegdragen.

Dat hij toch zijn radicale keizer volgde nadat geuite bezwaren en protesten en wijzigingsvoorstellen van zijn kant korzellig terzijde waren geschoven, valt alleen te verklaren uit zijn levenslange onvoorwaardelijke trouw aan het Habsburgse Huis. Zijn meegaandheid echter leverde hem wel stille verwijten van zijn Saksen en openlijke beschuldigingen van de eveneens door de hervormingen gedupeerde Magyaarse en Széklerse edelen op.

Jozef II

De kerkzanger

Midden in het proces van hervormingen, vijf jaar voor het begin van de Franse Revolutie, brak in Transsilvanië een grote opstand uit, die ook in West Europa, met name in Frankrijk en de Republiek, sterk de aandacht trok. Aangemoedigd door een begin van verandering en tegelijkertijd geïrriteerd door de onwil van de plaatselijke grootgrondbezitters en ambtenaren - vrijwel uitsluitend Magyaarse edelen - de keizerlijke plannen daadwerkelijk door te voeren, probeerden Roemeense horige boeren in 1784/85 zich met geweld van hun juk te bevrijden.

Horia en Cloșca, de leiders van de opstandige boeren. In het onderschrift staat o.a. 'Horia rex Dacie' en 'Nos pro Cesare'.

Leider van de opstandelingen was Nicola Ursu, kerkzanger en bouwer van typisch Transsilvaanse houten kerken (een van zijn hand is er nog te vinden in het openluchtmuseum bij Klausenburg), bijgenaamd Horia, wat in het Roemeense dialect van Transsilvanië een 'treurig lied' betekent.

Reeds drie keer, in 1779, 1780 en 1782, was Horia te Wenen door de keizer in audiëntie ontvangen en had hij er de nood van de Roemeense boeren kunnen klagen. In 1784 ondernam hij, nu in gezelschap van een jongere volksgenoot, Cloșca genaamd, opnieuw de lange reis naar de hoofdstad. Het onderhoud met de keizer was kort, Jozef hoorde zoals gewoonlijk de klachten welwillend aan, en dat sterkte Horia in zijn overtuiging dat de keizer de aanhoudende onderdrukking van de Roemeense boeren veroordeelde en in een eventuele strijd tegen de Magyaarse edelen geheel aan hun kant zou staan.

Na de thuiskomst van Horia en Cloșca werd vastgesteld dat op 31 oktober voor de orthodoxe kerk van Mesteacan de boeren en herders uit de omgeving samen zouden komen om van Horia's bevindingen op de hoogte gesteld te worden. Daar Horia op die dag echter ziek was voerde een overijverige aanhanger, Giurgu Marcu, bijgenaamd Crisan, het woord. Deze vertelde de ongeveer 500 aanwezigen dat ze voortaan in plaats van vijf dagen nog slechts één dag voor hun heer behoeften te werken en dat deze voor dit werk een vergoeding diende te betalen. Bovendien zouden diegenen die niet langer voor de adel wilden werken naar Karlsburg kunnen gaan en zich daar bij het leger kunnen laten inschrijven; ook zouden ze dan wapens ontvangen.

Dit alles, beweerde Crisan, had Horia hem meegedeeld en was gebaseerd op belofte van de keizer persoonlijk.

De opstand breekt uit

De opstandige boeren verkeerden dus in de veronderstelling dat ze met instemming en in naam van de keizer handelden. Onder aanvoering van Crisan kwamen ze in scharen naar de vesting Karlsburg voor registratie en wapens. Toen de gealarmeerde politie Crisan wilde arresteren ontstaken ze in grote woede. Moordend, plunderend en brandstichtend trokken ze zich terug.

Snel sloeg het oproer over naar andere delen van Transsilvanië. Overal moesten de Magyaarse edelen eraan geloven: hun kastelen werden verwoest, zichzelf werden gedwongen zich tot het orthodoxe geloof te bekeren, ze werden mishandeld of vermoord.

Opmerkelijk genoeg werden de Saksische en de weinige Roemeense grootgrondbezitters en hun eigendommen door de opstandelingen steeds ontzien; een bewijs dat naast sociale ook nationale aspecten een rol speelden. Dit bleek ook uit een door Horia geschreven manifest, waarin hij de afschaffing van de adel- en daarmee de opheffing van de bevoorrechte positie van de Magyaren - eiste, alsmede de confiscatie van de adellijke bezittingen en de verdeling daarvan 'onder het volk'. Tevens zouden de voormalige edelen niet langer mogen zijn vrijgesteld van belastingen.

De in dit manifest, het programma van de opstand, gestelde eisen, - eisen die de revolutie in Frankrijk vijf jaar later zou verwezenlijken - waren van sociale aard, maar impliceerden ook staatsrechtelijke veranderingen, aangezien zij de standenmaatschappij van haar fundament beroofden en de nationale verhoudingen drastisch wijzigden. Indien alle inwoners van Transsilvanië immers gelijke rechten zouden genieten sprak het vanzelf dat aan de Roemenen, als de veruit grootste bevolkingsgroep, de leidende positie in het land zou toevallen. In zo'n situatie zou Horia dan graag de nieuwe leider, de vorst van Transsilvanië, worden.

Brukenthals reactie

Zover zou het niet komen. Ofschoon niet zonder begrip voor de noden van de Roemeense boeren, weigerde Brukenthal beslist met hen in onderhandeling te treden. Hij wilde orde en rust herstellen en nam daartoe maatregelen. Enerzijds probeerde hij de opstandelingen te bewegen hun akties te staken door hen

over de werkelijke situatie te informeren. Hiertoe stuurde hij een aantal orthodoxe bisschoppen en priesters naar de opstandige dorpen en de geestelijken boekten met hun vredesmissies enig succes. Anderzijds wilde hij het leger inzetten tegen degenen die zich niet lieten overreden en de gewelddadigheden voortzetten.

Tot direct ingrijpen kwam het aanvankelijk niet daar de keizer in het verre Wenen enige malen zijn opvattingen over de juiste - hetzij harde hetzij zachte - aanpak wijzigde en de opperbevelhebber in Transsilvanië bij zoveel onzekerheid niet eigenmachtig durfde op te treden.

De Magyaarse edelen intussen beschuldigden Brukenenthal ervan dat hij te weinig ondernam om hen te beschermen en zij dreigden het recht in eigen hand te nemen en zelf de opstandelingen te bevechten. Ook de krijgslustige Székler hadden graag de wapenen ter hand genomen. Met moeite wist de gouverneur een dergelijk optreden en daarmee een burgeroorlog te voorkomen.

Uiteindelijk kwamen begin december dan toch de keizerlijke troepen in actie. Horia's aanhang brokkelde snel af, toen duidelijk werd dat de keizer de revolutie toch niet ondersteunde, zoals steeds was gezegd. Een laatste groep boeren rond Horia en Closca werd op 12 december door het leger verslagen en uiteengejaagd. Het oproer was voorbij. De verliezen waren enorm. 132 Kastelen en 62 dorpen waren verwoest, er waren ongeveer 4000 slachtoffers te betreuren.

Horia, Closca en Crisan verborgen zich na de nederlaag in de bossen. Op hun hoofd was een prijs van 300 ducaten gezet.

Hun verraders aarzelden niet lang; op 27 december wezen enkele Roemeense boeren aan soldaten de schuilplaats van hun voormalige leiders. Horia en de zijnen werden gevangen genomen en naar Karlsburg gebracht. Na te zijn gevonnisd werden Horia en Closca op 28 februari 1785 door radbraken ter dood gebracht. 2000 Boeren en herders, zes uit ieder dorp in het opstandige gebied, werden met geweld samengedreven om de terechtstelling te aanschouwen. Crisan had zich kort tevoren in zijn cel met behulp van leren schoenveters opgehangen.

Na de opstand

De beroering en de aanhoudende inspanning tijdens de revolutie hadden de toch al door overspanning en kwalen aangetaste gezondheidstoestand van Samuel von Brukenenthal geen goed gedaan. Een verzoek tot verlof werd door Wenen evenwel afgewezen. Weliswaar was de keizer met de in zijn ogen niet

prompt meewerkende gouverneur in toeneemende mate ontevreden, een betere kracht voor deze lastige functie had hij zou gauw niet. Dus diende Brukenenthal op zijn post te blijven en de pacificering van het land door te voeren, alsmede de versnelde introductie van de door Jozef reeds verordonneerde hervormingen te regelen. Pas in februari 1787 werd zijn pensionering toegestaan. Zijn opvolger als gouverneur werd zijn Magyaarse vriend graaf Bánffy.

Verzamelen en discussiëren

Geheel op zijn lauweren rusten ging de baron nu toch niet. Veel tijd besteedde hij aan de inrichting van het stadpaleis dat hij aan de Grote Ring (thans Piata Republicii), het hart van Hermannstadt, had laten bouwen. In dit rijk versierde paleis in Weense barokstijl vonden zijn talrijke verzamelingen een passend onderkomen. De collecties mineralen en gesteentes, antieke en eigentijdse munten en penningen, antieke kunstvoorwerpen, oude handschriften, boeken, prenten en schilderijen kregen nu eindelijk de ruimte die hen toekwam.

Met name zijn boeken- en schilderijenverzameling genoten grote vermaardheid. In de bibliotheek, die bij Brukenthals overlijden in 1803 16.000 exemplaren omvatte, had hij werken uit bijna iedere tak van wetenschap bijeengebracht: natuurwetenschappen, theologie, recht, geografie, veel geschiedenis, kunst, muziek en theater. Rijk vertegenwoordigd waren tevens de eigentijdse Europese literatuur en filosofie, alsook meerdelige verzamelen en naslagwerken, als de *Encyclopédie* en Gibbons *Roman Empire*. Het was dan ook geen boekerij voor alleen eigen gebruik. Zij was er ten algemene nutte, voor iedereen in Transsilvanië die iets wilde bestuderen of zich geestelijk wilde verheffen.

Deze aandrift voelden met name de vele leden van de gerenommeerde vrijmetselaarsloge *St. Andreas zu den drei Seeblättern* in Hermannstadt, en na haar opheffing in 1785 verenigden dezen zich op initiatief van de baron in een leesgenootschap, dat haar bijeenkomsten hield in de kamers grenzend aan zijn bibliotheek. De boeken en collecties, alsmede verschillende buitenlandse kranten en tijdschriften en de sinds 1784 verschijnende *Siebenbürger Zeitung* stonden zo tot hun beschikking.

Hier werd over literatuur en politiek gediscussieerd. Bij menige aanwezige in het leesgenootschap had het afschaffen van de eigen rechten en bestuursorganen van de Saksische natie tot grote verontwaardiging geleid en de behoefte doen ontstaan alle intellectuele krachten te mobiliseren tot behoud van de

eigen volksaard.

Brukenthals rol als stimulator en organisator van dit proces van bezinning op de eigen Saksische identiteit is moeilijk in haar betekenis te overschatten.

Toen na het overlijden van Jozef II in 1790 de oude rechtssituatie en daarmee naast de Magyaarse en Széklerse ook de Saksische natie in ere werd hersteld, was dat voor de baron en zijn geestverwanten in het genootschap een aanleiding tot veel feestelijkheden. De voormalige gouverneur had al eerder met een lijvige geschiedkundige verhandeling *Denkwürdigkeiten zur Geschichte der Saksen in Siebenbürgen* een pleidooi gehouden voor de op het Andreanum gebaseerde bijzondere rechtspositie van zijn natie, en nu haar wederopstanding te beleven, nadat hijzelf zeer tegen zijn zin aan haar ondergang had moeten meewerken, was voor hem een enorme voldoening.

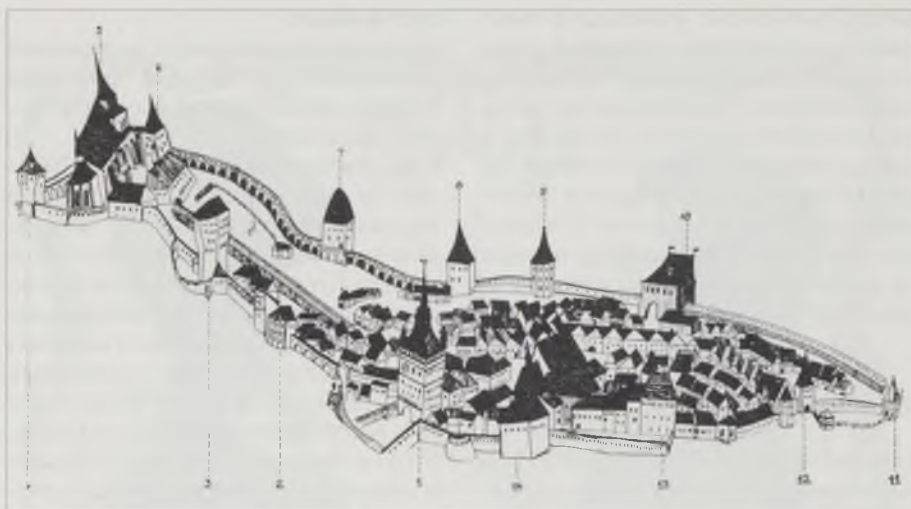
De strijd voor gelijke rechten

Was er voor Brukenenthal en de Saksen aan het eind van de Josefinische tijd, dankzij het herstel van de eigen natie, alle reden tot tevredenheid, voor de Roemeense bevolking gold zulks in veel mindere mate. Toch was Horia's offer niet tevergeefs geweest. Onder de indruk van zijn opstand werd het nieuwe, voor de boeren gunstiger belastingstelsel en de afschaffing van de lijfeigenschap versneld doorgevoerd. Bovendien kwamen er nu scholen waarin in het Roemeens werd onderwezen. Maar uiteindelijk belangrijker nog dan deze praktische verbeteringen was de weerklank die Horia's ideeën in zijn volk gevonden hadden. Sedert 1784 aanvaardden de Transsilvaanse Roemenen hun sociale en politieke achterstelling niet langer, sedert dat jaar was het hun gedurig streven de door Horia geëiste rechtsgelijkheid te verwezenlijken.

Reeds in 1791 boden een aantal verlichte Roemeense geleerden en schrijvers aan de keizer en de Transsilvaanse landdag een petitie aan, de *Supplex Libellus Valachorum*, waarin verzocht werd de Roemenen als vierde natie te erkennen en afgevaardigden ervan in de landdag toe te staan. Daarnaast stelden de opstellers voor, zoals in het revolutionaire Frankrijk was geschied, het land in nieuwe, naar rivieren en bergen genoemde departementen te verdelen, om aldus met een geheel schone lei opnieuw te beginnen.

Zoals te verwachten was voelden de conservatieve keizer Franz en de door de Magyaren gedomineerde landdag niets voor deze plannen, en zo bleef tot 1848 formeel alles bij het oude.

In het revolutiejaar, 1848, verklaarde Hongarije zich onafhankelijk van Oostenrijk en lijfde

Tekening van Schässburg uit de 18e eeuw

het Transsilvanië in. Wederom stelden de Roemenen de eis van erkenning tot vierde natie en weer werd deze door de Magyaren afgewezen. Hierop grepen de Roemenen naar de wapenen en leverden, nu samen met de keizerlijke troepen, bloedig slag tegen de Magyaren.

Nadat de Hongaarse revolutie met behulp van het Russische leger was neergeslagen werd Transsilvanië weer van Hongarije gescheiden en onder Weens bestuur geplaatst. Hiermee schoot echter niemand iets op: het nieuwe neo-absolutistische regime gaf de Roemenen geen extra rechten en hief de autonomie en privileges van de andere drie naties op. Pas na 1860 braken er betere tijden aan. De drie naties werden in hun rechten hersteld en de volgens een nieuw kiesrecht samengestelde landdag accepteerde in 1863 de Roemenen als vierde gelijkwaardige natie. Ook de orthodoxe kerk werd nu een aan de vier andere religies gelijke status verleend. De Roemeense emancipatie, tachtig jaar na de grote opstand, leek eindelijk een feit.

Magyarisering

Maar het succes was van korte duur. In 1867 werd het oude kiesrecht in ere hersteld, zodat in de volgende landdag de Magyaren en de Székler weer over een meerderheid beschikten. Zij stemden prompt voor aansluiting van Transsilvanië bij Hongarije en van de autonomie van de vier naties was al spoedig niets meer over. Een fanatieke magyariseringspolitiek volgde, die de eigen taal en cultuur van de Saksen en Roemenen zoveel mogelijk trachtte uit te wissen. Geen wonder derhalve, dat bij de ontbinding van Oostenrijk-Hongarije na de eerste Wereldoorlog zowel de Roemenen als ook de Saksen voor de aansluiting van Transsilvanië bij het in 1878 uit de vereniging van de vorstendommen Moldavië en Walachije gevormde koninkrijk Roemenië stemden.

Roemanisering

Tijdens de Tweede Wereldoorlog maakte Noord-Transsilvanië en het Széklerland weer deel uit van Hongarije, en in die tijd zijn de Roemenen in het gebied dikwijls beestachtig behandeld. Maar in de na de oorlog ontstane Volksrepubliek Roemenië waren de rollen verwisseld. Afgezien van twee meer liberale periodes - in de eerste helft van de jaren 50, en na 1965, aan het begin van het bewind van Ceausescu - voerden de communistische leiders een politiek van toenemende repressie en roemanisering. De Magyaren en Székler, die in Transsilvanië in 1977 nog 42% van de bevolking uitmaakten, verloren hun politieke autonomie, en ook de eigen cultuuruitingen en het gebruik van de eigen taal werden onderdrukt.

Op het door Bukarest opgepookte Roemeense nationalisme antwoordden de in het nauw gedreven Hongaren met een Magyaars nationalisme en met de nieuw gewonnen vrijheid na de val van de despoot Ceausescu - zo bleek uit de gruwelijke tegen de Hongaren gerichte acties in Marosvásárhely in het voorjaar van dit jaar - kunnen nationalistisch geïnspireerde haatgevoelens gemakkelijk worden geuit. Na eeuwen vol rechtsongelijkheid, onderdrukking en geweld, zal het niet eenvoudig zijn voor Roemenen, Magyaren en Székler samen te leven op basis van verdraagzaamheid en respect.

En de Saksen?

Zij schijnen de verliezers te zijn in de Transsilvaanse geschiedenis. Bedroeg hun aantal in 1940 nog 250.000, door verliezen tijdens de oorlog, deportaties in 1945, uitwijzing in de jaren 1948-50 en massale emigratie sindsdien is dit meer dan gehalveerd.

Net als de Hongaren en Székler hadden zij tijdens de communistische heerschappij in toenemende mate te lijden onder roemanisering van het culturele leven en van het Duits-talig onderwijs. Dit gevoegd bij de steeds erbarmelijker wordende leefomstandigheden deed meer dan 80% van de Saksen besluiten een emigratieverzoek in te dienen. De Roemeense autoriteiten lieten deze veelal hooggekwalificeerde arbeidskrachten node gaan, maar voor de 11.000 die toch jaarlijks mochten vertrekken werd een goede prijs verkregen. De BRD betaalde 5000 DM en sedert 1983 7000 DM per stuk. En nu de grenzen open zijn is de laatste hinderpaal geweken een toekomst op te bouwen in het van welstand blakende land van oorsprong.

Het heeft er alle schijn van dat na acht eeuwen de teloorgang van Brukenhals dierbare natie nog slechts een kwestie van tijd is.

klein

Het nationaliteitenprobleem en de IJzeren Garde

Joost Heystek

Van de herverdeling van Europa na de Eerste Wereldoorlog had Roemenië veel profijt. In 1918 besloten de parlementen van Transsylvanië, de Banaat en Bessarabië zich los te scheuren van Oostenrijk-Hongarije en Rusland en zich bij Roemenië aan te sluiten. Op de vredesconferentie van Versailles werden deze beslissingen een jaar later op grond van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren door de grote mogenheden erkend. Het territorium van Roemenië verdubbelde hierdoor van 135.000 tot 296.000 km² en het inwonertal steeg van 7 tot 15,5 miljoen. De inlijving van de nieuwe gebieden leek grote voordelen te bieden. Het land kreeg een strategisch gezien uiterst gunstige vorm. De Roemeense economie leek te kunnen profiteren, daar in de nieuwe landsdelen goede landbouwmogelijkheden, delfstoffen en een redelijke infrastructuur voorhanden waren. Maar wat aanvankelijk niet gezien werd was dat Roemenië door de gebiedsuitbreiding ook te maken kreeg met grote etnische en regionale tegenstellingen.

In dit artikel gaat de auteur in op de gevolgen hiervan.

Drs. J. Heystek is docent geschiedenis en verricht tevens een promotie-onderzoek naar de IJzeren Garde tijdens het leiderschap van Codreanu.

Al bij het eenwordingsproces deden zich grote problemen voor met name tussen de Regat (het oude Roemenië) en Transsylvanië. De Transsylvanen hadden een behoorlijke autonomie verwacht binnen Groot-Roemenië, maar kwamen bedrogen uit. In 1923 werd een sterk centralistische grondwet aangenomen, waarin geen sprake was van het parlementair-democratische stelsel, dat Transsylvanië bij de aansluiting had geeist. De ontevredenheid van de Zevenburgers werd nog vergroot doordat zij werden geconfronteerd met een gebrekkig functionerend bureaucratisch apparaat, terwijl ze zelf gewend waren geweest aan de tamelijk efficiënte en onkreukbare Hongaarse ambtenarij. De Transsylvaanse Roemenen voelden zich miskend, temeer daar zij zich er sterk van bewust waren dat zij aan de wieg hadden gestaan van het Roemeense nationalisme doordat zij zich tegen de vaak bruuske pogingen tot Magyarisatie hadden moeten verzetten.

Bukarest antwoordde op de ontevredenheid met felle nationalistische propaganda. Met deze propaganda hoopte de regering het ongenoegen weg te nemen en een gevoel van saamhorigheid te kweken. Daarbij speelde men ongegeneerd in op de reeds bestaande vreemdelingenhaat: de anti-Hongaarse, anti-Bulgaarse, anti-Russische en anti-semitische gevoelens.

Door deze combinatie van vreemdelingenhaat en autoritaire unificatiepolitiek ontstond er in Roemenië een vruchtbare voedingsbodem voor rechts-extremistische partijen.

De etnische minderheden

Door de inlijving van de nieuwe gebieden kreeg Roemenië een groot aantal etnische minderheden binnen zijn grenzen. Uit een in 1930 gehouden volkstelling blijkt dat slechts 71 procent van de bevolking zich als etnische Roemeen beschouwde. De rest van de bevolking bestond uit een verbazend groot aantal andere volksgroepen:

Roemenen	12.981.000
Hongaren	1.425.000
Duitsers	745.000
Joden	730.000
Russen	409.000
Bulgaren	366.000
anderen	1.401.000
totaal	18.057.000

De dood noteert Roemenië in zijn klantenboekje: aangenaam u tot onze cliëntele te mogen rekenen... Tekening van Jordaan in De Notenkraaker.

Deze cijfers gaven een voor de machthebbers in Bukarest bovendien nog te gunstig beeld, daar het aantal joden in werkelijkheid waarschijnlijk dubbel zo hoog lag als in de telling naar voren kwam.

In de conventie van Parijs van 9 december 1919 beloofde Roemenië nog de rechten van de etnische minderheden te zullen waarborgen. Dit betekende dat de minderheden onverkort alle politieke en burgerrechten verkregen. Zij mochten hun eigen taal en godsdienst houden en hadden recht op eigen scholen en sociale instituties.

De regering in Bukarest moest dit alles wel toezeggen, omdat de Amerikaanse president Wilson alleen onder deze voorwaarden de geheime afspraken wilde honoreren, die Roemenië in 1916 met Frankrijk en Engeland gemaakt had. Roemenië had zich toen in de oorlog laten betrekken in ruil voor de inlijving van de irredeta na de oorlog. Maar al spoedig nadat de fraaie beloftes in Parijs hadden geklonken, begon Bukarest met een romanisatie-politiek. De pogingen de minderheden tot assimilatie te dwingen, pasten helemaal in de unificatieplannen die de Regat-politici als voornaamste doel hadden gedefinieerd.

De assimilatiepolitiek kreeg vorm in allerlei discriminerende maatregelen. Zo kwam er, ondanks fraai ogende wetten, niets terecht van de toegezegde financiële gelijkstelling van scholen voor etnische minderheden. Ook weigerde de overheid in streken waarin etnische groepen in de meerderheid waren officiële formulieren en afkondigingen ook in de daar heersende taal te publiceren.

Bij de minderheden versterkten dergelijke maatregelen de onrust, terwijl de overheid uit vrees voor deze onlustgevoelens nog meer repressieve maatregelen nam.

De Hongaren

Op politiek gebied waren de Roemenen vooral bevreesd voor de Hongaren. Zij hadden namelijk tijdens het bewind van de Habsburgers ervaring opgedaan met efficiënt werkende politieke en bureaucratische instituties en hadden een hoge graad van scholing. Dankzij hun goede ontwikkeling waren zij in staat voor hun culturele en politieke belangen op te komen en met hun instituties en hun zelfbewustzijn konden zij zich tegen assimilatie-pogingen verzetten. Zelfs de vaak gedwongen emigratie van Hongaarse intellectuelen leidde er niet toe dat de Hongaarse minderheid stuurloos werd. Het feit dat de Hongaren erin slaagden hun eigen volksaard te behouden, versterkte onder de Roemeense bevolking in de Banaat en Transsylvanië de reeds lang bestaande anti-Hongaarse sentimenten.

De anti-Hongaarse houding van de Roemenen hing samen met de positie waarin zij voor 1918 verkeerd hadden. In de voormalige Oostenrijk-Hongaarse gebieden hadden overwegend etnische Hongaren de landadel gevormd en waren de Roemenen kleine pachtboeren geweest, die met moeite het hoofd boven water konden houden. Het was bovendien voor etnische Roemenen, zelfs op lokaal niveau, nauwelijks mogelijk geweest carrière in het overheidsapparaat te maken. Bovendien bestond er een godsdienstige tegenstelling. De Roemenen waren overwegend orthodox, de Hongaren waren rooms-katholiek of protestants. De eeuwenoude politieke, religieuze en economische achterstelling had bij de etnische Roemenen haatgevoelens gewekt tegenover de Hongaren, die werkten als een boemrang nuer Hongaren onder Roemeens bewind waren gekomen. Omgekeerd versterkten de onophoudelijke pogingen van de Regat om de Hongaren te dwingen tot opgave van hun nationale identiteit, hun streven naar een terugkeer tot het oude Hongaarse vaderland.

Frankrijk en Groot-Brittannië voerden gedurende het Interbellum meermalen bezwaren aan tegen het Roemeense integratiebeleid. Beide staten wilden de Roemeense regering houden aan de conventie van Parijs. In de ogen van Bukarest vormde dit, alsmede het daarmee samenhangende begrip voor het Hongaarse revisionisme, een ernstige bedreiging van de Roemeense identiteit. Steeds meer werden de Hongaren beschouwd als de voornaamste staatsvijanden. Politici van de Liberale Partij, de Boerenpartij en allerlei rechtse partijen, waaronder de IJzeren Garde, maakten van de anti-Hongaarse stemming gebruik en gaven daaraan verder voedsel. Vreemdelingenhaat werd op deze wijze tot een legaal verschijnsel, dat voorkwam onder alle lagen van de bevolking.

Duitsers, Bulgaren, Russen en Oekrainers

De Duitse, Bulgaarse, Russische en Oekraïense minderheden werden minder gevreesd dan de Hongaarse. Hun aantallen waren om te beginnen kleiner. Alleen al daardoor konden zij geen serieuze bedreiging vormen voor de Roemeense staat. Hoe merkwaardig misschien ook, de Duitsers werden door de Roemeense overheid zelfs aangemoedigd hun eigen culturele identiteit terug te vinden. Er werd hen geen strobreed in de weg gelegd bij de in standhouding van hun culturele instellingen. Zij kregen zelfs alle mogelijkheden voor het verzorgen van Duitstalig onderwijs. De bedoeling hiervan was dat de Duitsers de Hongaarse trekken zouden afwerpen, die hun

gemeenschap na de eeuwenlange Hongaarse overheersing en de Magyarisatiepolitiek waren binnengeslopen. Wanneer de 'Saksen' hun identiteit hervonden, zouden zij geen potentiële bondgenoten meer zijn voor het Hongaarse verzet tegen de assimilatiepolitiek van Bukarest. De Roemeense Duitsers, die bovendien door een enorme afstand van de 'Heimat' waren gescheiden, stonden hierdoor in eerste aanleg niet erg vijandig tegenover de nieuwe Roemeense staat. Zij pasten zich tot op zekere hoogte op politiek en economisch niveau aan de nieuwe situatie aan. Zo waren zij met weliswaar kleine partijen vertegenwoordigd in het parlement. Dit in tegenstelling tot de Hongaren, die, door de wijze waarop het kiesstelsel in elkaar zat, weinig kans hadden op een representatief aantal zetels in het parlement en ook op lokaal niveau weinig politieke invloed konden uitoefenen.

De Bulgaren, die overwegend in Zuid-Dobroedzja woonden, werden evenmin gevreesd door de Roemenen. Zij moesten zich wel assimileren, maar waren vrijwel niet in staat tot enig verzet tegen de romanisatie. Als gevolg van de eeuwenlange overheersing door het Ottomaanse Rijk hadden zij totaal geen politieke ervaring. Leaders die de wensen van dit volksdeel konden articuleren waren daardoor nauwelijks voorhanden. Deze voor Bulgaarse nationalistten frustrerende situatie werd nog versterkt door de lage graad van scholing van de Bulgaren. Niet meer dan zo'n 45 procent van hen had enige vorm van onderwijs genoten. Vanuit Bukarest werd weinig ondernomen om het wijd verbreide analfabetisme te bestrijden. Zo het onderwijs al werd gestimuleerd, dan betrof dit alleen het Roemeenstalig onderwijs, dat dan geheel in dienst stond van de romanisatiepolitiek.

De Russen en Oekrainers, die in het noorden van Bessarabië en de Boekowina woonden, waren evenmin goed in staat zich tegen het assimilatiebeleid te verzetten en voor hun belangen op te komen. Doordat zij eeuwenlang tot het autokratisch geregeerde Rusland hadden behoord, misten ook zij elke politieke ervaring. De scholingsgraad onder deze groepen was eveneens ontstellend laag. Er waren al met al nauwelijks mensen die de wensen op politiek niveau tot uitdrukking konden brengen. Een uitzondering hierop vormde een kleine groep Oekrainers in de Boekowina. Deze streek had tot 1918 tot de dubbelmonarchie behoord, waardoor er amper analfabetisme voorkwam en men was er enigszins bekend met het politieke bedrijf. Deze groep verzette zich daarom heftiger tegen de assimilatie- en unificatiepolitiek. Haar aantal was echter te klein om ook maar enig serieus gevaar voor Bukarest te kunnen betekenen. Hoewel de Bulgaren, Oekrainers en Russen

dus weinig ondernamen tegen hun achtergestelde positie, steeg de onrust onder deze bevolkingsgroepen in de jaren dertig, onder invloed van de economische depressie en het opkomend fascisme, toch. De kleine regionale minderheidspartijen hadden echter geen enkele kans op een rol van betekenis.

De joodse minderheid

De joden vormden een minderheid die wel krachtig was. Geheel betrouwbare gegevens over hun aantal zijn er niet. De schattingen lopen uiteen van 4,2 tot 8 procent van de bevolking. Dat laatste percentage lijkt het dichtst bij de waarheid te liggen. Een juiste schatting is echter moeilijk als gevolg van de ingewikkelde problematiek van herkomst, religie, de mate van assimilatie en de door het virulente anti-semitisme aangewakkerde angstgevoelens om voor de eigen identiteit uit te komen.

Het grootste deel van de joden woonde in de steden, waar ze deel uitmaakten van het proletariaat, maar vaak ook niet al te slecht betaalde banen hadden of in de vrije beroepen werkzaam waren. Landelijk gezien vormden ze zo'n 15 procent van de stedelijke bevolking. In sommige steden in Moldavië, Bessarabië en Boekowina bestond wel 30 procent van de bevolking uit joden.

Hoewel de joden net als alle andere minderheden in de grondwet van 1923 als Roemeens staatsburger waren erkend, werden zij in de praktijk van alledag ongetwijfeld het meest gediscrimineerd van alle minderheidsgroepen. Het anti-semitisme was in Roemenië al een zeer oud fenomeen en werd door de politici in de jaren twintig en dertig hevig aangewakkerd - meer nog dan de haat tegen de Hongaren.

Wat wellicht de meeste weerzin opwekte, was hun succesvolle weerstand tegen assimilatie. Een zeer groot deel van de joodse gemeenschap bleef bijvoorbeeld jiddisch spreken. Daarbij kwam nog dat een niet onaanzienlijk deel van de joden lid was of sympathiseerde met de communistische en socialistische partijen.

Aangewakkerd door menig politicus werd het Roemeense antisemitisme steeds virulenter, vooral onder de jonge intellectuelen en de middenklasse. Voor het groeiend aantal geschoolden was er door een achterblijvende economische groei onvoldoende emplooi, zodat een intellectueel proletariaat dreigde te ontstaan. De onlustgevoelens hierover werden geprojecteerd op de joden, die ervan beschuldigd werden de hoog gekwalificeerde arbeidsplaatsen in te nemen, die eigenlijk voor de autochtone Roemenen bestemd waren. De haat werd nog meer aangewakkerd

doordat, ondanks een groot joods proletariaat, relatief veel joden kapitaalkrachtig waren en veel etnische Roemenen financieel afhankelijk van hen werden.

De twee politici die het handigst op de haatgevoelens wisten in te spelen waren Octavian Goga, een vandaag de dag nog altijd als nationale held vereerd politicus-dichter, en Zelea Codreanu. De eerste was aanvoerder van de rechts-extremistische *lanciiri*. De laatste was de leider van de beruchte *IJzeren Garde*.

De IJzeren Garde

De *IJzeren Garde* (*Garda de Fier*) was de politieke afdeling van de rechtsextremistische beweging 'Legioen van de Aartsengel Michael'. De beweging was in Iasi ontstaan na een ruzie tussen de studentenleider Codreanu en de hoogleraar Curza, die samen de leiding hadden over de extreem nationalistische 'Liga voor Christelijk-Nationale Verdediging'. In 1930 werd aan het Legioen de zogenoemde *IJzeren Garde* toegevoegd. Een welomschreven politiek program had de Garde niet. De voornaamste intenties van de beweging waren de verdrijving van het jodendom en de schepping van een 'Roemenië voor de Roemenen', waarin geen plaats was voor niet-etnische Roemenen.

Codreanu, die zich graag liet aanspreken als 'Capitanul' (kapitein) deelde de allochtonen in twee groepen in: de christelijke vreemdelingen en de niet-christelijke vreemdelingen. De eersten vormden geen werkelijk gevaar voor het Roemeense volk omdat ze hun geestelijke achtergrond in dezelfde geloofsovertuiging hadden. Als zij bereid waren zich aan het Roemeense volk aan te passen, dat wil zeggen te assimileren, mochten zij in Roemenië blijven wonen. Zij die dat niet wilden,

Codreanu

Voorpagina van het dagblad "Dimineata" met rouwrand n.a.v. de moord op minister-president Duca door I-eren Gardisten.

moesten met de joden het heilige Roemeense vaderland verlaten. Saillant detail is dat Codreanu zelf niet van zuiver Roemeens bloed was. Zijn vader had Pools en zijn moeder Duits bloed in de aderen gehad.

Een pseudo-wetenschappelijke theorie, zoals Hitler nodig had in het veel hoger ontwikkelde Duitsland, gebruikte Codreanu niet. Die had hij ook niet nodig. Vele politici hadden reeds voor hem het geschikte klimaat geschapen, door met behulp van de vreemdelingenhaat hun eigen falen te verdoezelen.

De Gardisten traden samen met de Lanciiri zeer vaak gewelddadig op tegen de niet-etnische Roemenen en de joden. Vaak trokken zij uitgerust als kruisridders in groene tenues door het land om actie tegen een of andere minderheidsgroepering te ondernemen. Vooral in Transsylvanië, de Bockowina en Moldavië moesten niet-etnische Roemenen het ontgelden. Ook aan politieke terreur maakten de gardisten zich veelvuldig schuldig. Het politieke terrorisme bereikte in 1933 een dramatisch hoogtepunt toen minister-president Duca door gardisten werd doodgeschoten. Na een geruchtmakend proces werden de daders vrijgesproken. De rechters getuigden tijdens het proces door het dragen van een groene amband met daarop een hakenkruis openlijk van hun gardistische voorkeur.

Ook overigens was het overheidsoptreden tegen de gardisten uiterst lankmoedig. Voor een deel was deze lankmoedigheid het gevolg van de overeenkomstige doelstellingen van de centrale overheid en de gardisten. De welwillenheid van de autoriteiten werd ook in niet geringe mate bevorderd door koning Carol, die hoopte door het geweld toe te laten een geweldsspiraal te creëren. In de chaos die daardoor zou ontstaan zou hij dan uiteindelijk als redder des vaderlands naar voren kunnen treden om een neo-absolutistisch koninkschap te vestigen. Verder werden de Gardisten na 1933 langs diverse wegen gesteund vanuit Berlijn.

Al deze factoren droegen ertoe bij dat Roemenië in een spiraal van geweld afscheid nam van het Interbellum en in 1941 aan Duitse zijde de Sovjetunie binnentrok.

De romanisering gaat door...

Na 1945 werd een totaal nieuwe bladzijde in de geschiedenis van het land opgeslagen. Echter, ook het Communistisch bewind heeft de etnische tegenstellingen niet opgeheven. In zekere zin heeft Ceausescu de vooroorlogse Roemeens-nationalistische politiek voortgezet. Zijn beruchte plannen om de dorpen te vernietigen en de bevolking over te plaatsen naar 'agrosteden' had mede ten doel de etnische minderheden te isoleren en te roma-

niseren. Met name de Hongaren dreigden hiervan het slachtoffer te worden. De spanningen die na Ceausescu's val op gruwelijke wijze zichtbaar zijn geworden, zijn niet meer dan het logische gevolg van 70 jaar Roemeense politiek, waarbij men verzuimde om de verschillende nationaliteiten op voet van redelijkheid en gelijkheid met elkaar te laten samenwonen.

Als de aard van het volk en het systeem niet grondig worden veranderd, zullen het ongecontroleerde geweld en de ongebreidelde bureaucratie ook in de toekomst blijven voortbestaan.

Carol II

LITERATUUR

Z.R. Dittrich en A.P. van Goudoever, *Onafhankelijkheid als wensdroom* ('s Gravenhage 1980)

S.A. Fischer-Galati, *Romania* (New York 1957)

N.M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and Others. A History of Fascism in Hungary and Rumania* (Stanford Cal. 1970)

A. Polonsky, *The Little Dictators; The History of Eastern Europe since 1918* (London 1975)

J. Rothschild, *East-Central Europe between the Two World Wars* (Washington 1974)

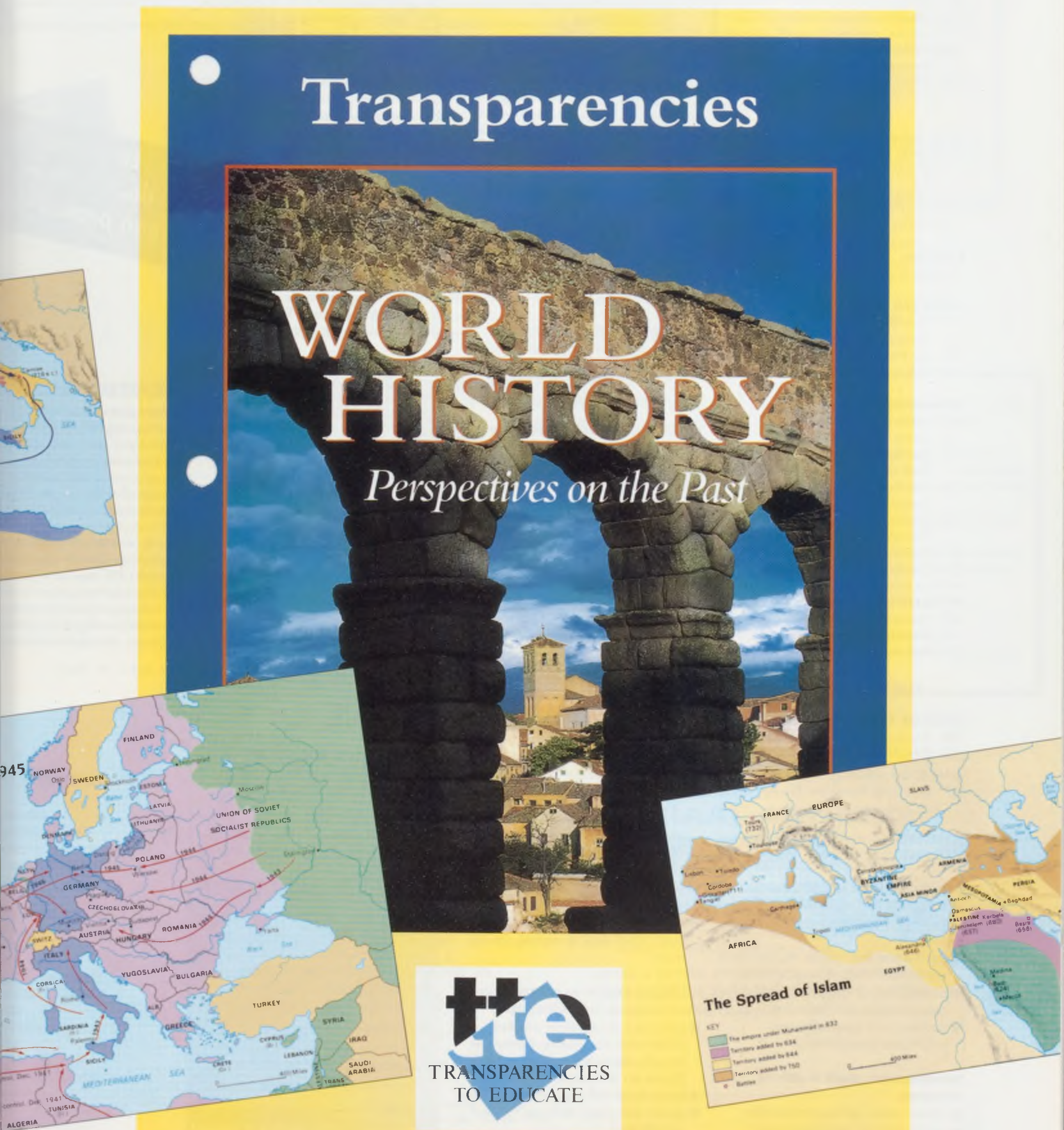
R.W. Seton-Watson, *A History of the Roumenians from Roman times to the Completion of the Unity* (Cambridge 1934) en *Transsylvania: A Key Problem* (Oxford 1943)

E. Turczinsky, 'The background of Rumanian Fascism' in: *Native Fascism in the Successor States 1918-1945*, P.F. Sugar (ed)

Voor de prijs van één wandkaart
beschikt u nu over
96 historische kaarten

Transparencies

WORLD HISTORY
Perspectives on the Past

1945

FRANCE EUROPE

AFRICA

THE SPREAD OF ISLAM

KEY

- The empire under Muhammad in 632
- Territory added by 644
- Territory added by 750
- Battles

tte
TRANSPARENCIES
TO EDUCATE

De oplossing voor uw wandkaartproblemen

VOOR DE PRIJS VAN EEN WANDKAART BESCHIKT U OVER:

WERELDKAARTEN

oudheid:

- 85 De wereld rond 1700 v. Chr.
86 De wereld rond 200 v. Chr.

MIDDELEEUWEN:

- 87 De wereld omstreeks 800
88 De wereld omstreeks 1250

NIEUWE TIJD:

- 89 De wereld omstreeks 1500
90 De wereld omstreeks 1800

MODERNE TIJD:

- 91 De wereld omstreeks 1900
92 De moderne wereld

oudheid

MESOPOTAMIE:

- 1 De Vruchtbare Halve Maan, ca. 2500 v. Chr.
2 Volkeren, 2000 - 1000 v. Chr.
3 Assyrische Rijk, 650 v. Chr.
4 Perzische Rijk, 500 v. Chr.

EGYPT:

- 5 Het Oude Egypte

GRIEKENLAND:

- 11 Griekenland in de Bronstijd
12 Griekenland en zijn koloniën
13 De Perzische Oorlogen
14 Rijk van Alexander de Grote

ROMEINSE RIJK:

- 15 Italië rond 500 v. Chr.
16 Rome en Carthago
17 Het Romeinse Rijk, 133 v. Chr.
18 Het Romeinse Rijk op zijn hoogtepunt
19 De verbreiding van het Christendom
20 Handel in het Romeinse Rijk
21 De Grote Volksverhuizing

BYZANTIUM:

- 22 Handelsroutes naar Constantinopel
25 Verval van het Byzantijnse Rijk

EUROPA SINDS 500

VROEGE MIDDELEEUWEN:

- 26 Koninkrijken rond 500
93 Een Middeleeuws domein

KAREL DE GROTE:

- 27 Rijk van Karel de Grote, 814

- 28 De verdeling van het Karolingische Rijk, 843
29 Noormannen en moslims

KRUISTOCHTEN:

- 23 Verbreiding van de Islam
31 De Kruistochten

LATE MIDDELEEUWEN:

- 94 Een Gotische Kathedraal
30 Koninkrijken in Europa, 1160
32 Frankrijk in de Honderdjarige Oorlog
33 De groei van Spanje
34 Rusland en Oost-Europa, 1480

DE NIEUWE TIJD

- 47 De Renaissance in Italië
48 De Ontdekkingsreizen
49 Het Wereldrijk van Karel V
50 De reformatie
52 Europa in 1715

NAPOLEON -1815- UNIFICATIES:

- 55 Het Rijk van Napoleon, 1810
95 De inval in Rusland
57 Europa in 1815
59 De Italiaanse Eenwording
60 De Duitse Eenwording, 1865 - 1871

DE INDUSTRIËLE REVOLUTIE:

- 56 De Industriële Revolutie in Engeland
96 Kolen, katoen en ijzererts in de Industriële Revolutie

DE EERSTE WERELDOORLOG:

- 65 Europa voor WO I
66 Europa tijdens WO I
67 Europa na WO I

DE TWEEDE WERELDOORLOG:

- 68 De As-mogendheden, 1939
70 WO II in Europa en Afrika
71 Europa na WO II
73 Europa nu

RUSLAND:

- 24 Rusland omstreeks 1100
53 De groei van Rusland, 1505 - 1791
83 De Sovjet-Unie nu

MONDIALE GESCHIEDENIS

AFRIKA:

- 42 Regio's in Afrika
43 De koninkrijken Kush en Axum

- 44 Koninkrijken in Afrika, 1000-1500
62 Imperialisme in Afrika, 1878-1913
78 Afrika nu

AMERIKA VOOR COLUMBUS:

- 45 Komst van de Indianen
46 Culturen in de Amerika's

LATIJS-AMERIKA:

- 51 Het Spaanse Rijk in Amerika
58 Latijns-Amerika in 1800
58 Latijns-Amerika in 1830
81 Latijns-Amerika nu

NOORD-AMERIKA:

- 54 Brits Noord-Amerika in 1763
61 De groei van de V.S., 1783 - 1853
84 De Verenigde Staten nu
82 Canada nu

OOSTAZIE / CHINA:

- 8 Het Oude China
9 De Shang- en Chou-Dynastieën
10 De Ch'in- en Han-Dynastieën
35 De Sui- en T'ang-Dynastieën
36 De Sung-Dynastie
37 Het Mongoolse Rijk
38 De Ming-Dynastie

JAPAN EN KOREA:

- 39 Japan, 1200 - 1600
64 Imperialisme in Oost-Azië, 1842-1912
69 WO II in Azië en de Stille Oceaan
72 De Korea-Oorlog, 1950 - 1953
74 Oost-Azië nu

PAKISTAN, INDIA, BIRMA:

- 6 Het Oude India
7 De Mauryan-Dynastie
40 Het Gupta Rijk
75 Zuid-Azië nu

ZUIDOOST-AZIE:

- 63 Imperialisme in India en ZO-Azië, 1900
41 Koninkrijken in ZO-Azië
77 De Vietnam-Oorlog, 1957 - 1973
76 Zuidoost Azië nu

HET MIDDEN-OOSTEN:

- 80 Israël, 1967-1973
79 Het Midden-Oosten nu

Transparanten vereenvoudigen en verbeteren het geschiedenis-onderwijs

ZE DOEN ALLE RECHT AAN HET LEEROBJECT:

- transparanten visualiseren schema's, kaarten, begrippen en historische bronnen
- bevorderen het ruimte- en tijdsbesef en de kennis van de topografie
- garanderen een juiste historisch-geografische beeldvorming
- maken grote hoeveelheden informatie overzichtelijk

TRANSPARANTEN KOMEN DE LEERLING

TEN GOEDE:

- geven sterke geheugensteuntjes
- geven nieuwe leerstimulansen

- motiveren vanwege hun overzichtelijkheid
- stellen ook de zwakke leerling in staat actief deel te nemen aan de lessen

TRANSPARANTEN HELPEN DE LEERKRACHT:

- verkorten de lesvoorbereiding
- laten zich doelgericht inzetten, ondermeer om nieuwe thema's te introduceren, het geheugen op te frissen en te toetsen
- bevorderen het contact met de klas
- geven een goed zicht op het peil van de klas

Transparanten-SCHATKISTEN

- maken een einde aan het probleem van onvolledige sets van vaak verouderde wandkaarten in het vaklokaal
- zijn duurzaam in gebruik
- in een handomdraai kan een toepasselijke kaart of kleurrijke afbeelding worden getoond. Iedere klassikale bespreking wordt daardoor vergemakkelijkt en het leerrendement voor elke leerling verhoogd.

Transparencies
To Educate

In ieder lokaal

TRANSPARENCIES TO EDUCATE-SETS ZIJN:

- Gebruiksvriendelijk**
Overlays die voorbereiding vereisen, zijn veelal vermeden. Geen voorgeschreven lesstramien, maar direct inpasbaar in eigen betoog.
- Duidelijk**
Kenniss en leerdoelen spreken als vanzelf uit de transparanten; geen overdaad aan informatie.
- Geveerd**
Een set is niet toegespitst op een thema, maar bruikbaar bij vele onderwerpen.
- Omvangrijk**
25 tot 160 transparanten per set.
- Goedkoop**
Per full-colour sheet veelal slechts de helft tot 1/3 van de tot nu gangbare prijzen, of minder.
- Daarnaast**
Handig in gebruik, passend op elke projector en gemakkelijk op te bergen.

RECENSIES

Nico Stam, vice-voorzitter van de Vereniging van Geschiedenisleraren Nederland, beschrijft: "...een twee centimeter dik boek op A-4 formaat met daarin 96 historische kaarten in full-colour op transparant... Gelukkig is gekozen voor een overzichtelijke opbouw van de kaarten... Met een dergelijk bezit tover je voortaan bij tal van historische onderwerpen in de onder- en bovenbouw in een handomdraai een toepasselijke kaart voor de ogen van de leerlingen..." (Omologie, sept. '89)

Prof. De Keyser, voorzitter van de Europese Vereniging van Didactici in Geschiedenis: "...Een zeer verantwoorde investering... Aanbevolen voor het geschiedenisonderwijs..." (Digo, juli 1990)

W. Dupon, lector Didactiek van de Geschiedenis aan de K.U. Leuven: "...en bij stages heel geschikt om studenten te leren de overheadprojector goed te gebruiken..."

Henk van Duijsen publiceerde al vaker over transparanten: "...Ik heb een serie kaarten in de klas getest. De leerlingen kregen snel overzicht in een aantal gebeurtenissen. Daartoe bewees ook de rubriek 'basisc

activity' onschatbare diensten. Didactisch vormt dat het sterke punt bij dit materiaal. Hier worden de processen goed op een rij gezet en vormt de kaart een bron van informatie. De zogenaamde 'advanced activity' is een ware bron van originele opdrachten. Alleen deze rubriek al maakt de aanschaf de moeite waard: rollenspelletjes, discussieopdrachten en stellingen maken het werken met kaarten tot een waar genoegen... De prijs, berekend per los transparant, komt net onder de 7,- uit. De Duitse transparanten komen per folie op een bedrag tussen f 20,- en f 25,-... Dit schaarse artikel is zijn geld meer dan waard. U zult er ongetwijfeld lang plezier van hebben. Van harte aanbevolen." (Kleio, nov. 1989)

George van de Vliet gebruikte tot voor kort voornamelijk eigen gemaakte transparanten: "...Ideaal vind ik dat de atlas zo snel en makkelijk werkt... Als er een verduidelijking nodig is, ligt de TTE-atlas klaar en de desbetreffende kaart in een paar seconden op de OHP... De prijs is daarbij zeer vriendelijk. Een set van Perthes of Junger die hetzelfde biedt, zou al snel het 10-voudige kosten en heeft minder gebruiksmogelijkheden, omdat er veel te veel tekst op staat... Het feit dat de TTE-atlas ook op Duitse scholen wordt gebruikt bewijst genoeg... Wie zijn lessen optimaliseert met een OHP, kan in ons vak niet om de TTE-atlas heen... Deze is goed, handig en betaalbaar..." (Geschiedenis in de Klas, sept. 1990)

Elke kaart is didactisch doordacht en voorzien van een praktische handleiding

VAN FULBRIGHT-BEURS TOT "TRANSPARENCIES TO EDUCATE"

In het kader van een Fulbright uitwisselingsprogramma voor leraren, heb ik in 1988 in de V.S. diverse scholen bezocht. Zo ontdekte ik de omvangrijke sets transparanten, die daar voor veel vakken worden gebruikt. In Europa had ik nog nooit eerder transparanten van deze kwaliteit gezien. Intussen heb ik met de uitgever van de mooiste transparanten een contract afgesloten voor de levering van het beste materiaal dat in ons onderwijs past. *Transparencies To Educate* is de firmaam waaronder de geselecteerde sets sinds 1989 hier worden verspreid. Aldus beschikt TTE over een groot aanbod en biedt sets voor biologie, scheikunde, natuurkunde, aardrijkskunde en geschiedenis. Dit in de overtuiging dat het gebruik van deze transparanten het lesgeven aanzienlijk vergemakkelijkt en verbetert. Het enthousiasme van de docenten die ze inmiddels gebruiken, bevestigt mijn opvatting.

Drs. Jan G.M. Krol

John Branfield, Inspecteur voor het Geschiedenisonderwijs in Essex: "...A very high quality product, durable, hardwearing... An attractive utility for every classroom..."

Franz Hermann Hubert, medewerker aan verscheidene geschiedensmethode: "...Das Gesamtwerk ist eine beachtliche, attraktive Edition. Es lässt sich in jeder Klasse einsetzen... Der Preis ist ausgesprochen günstig..." (Geschichte, Politik und ihre Didaktik [GPD] 1990, Heft 1/2, p. 95)

Dr. E. Richter, hoofdredactrice van GPD, schrijft: "...Wirklich alles wesentliche wird geboten. Alles in allem eine beeindruckende Neuerscheinung..."

Prof. Dr. Leidinger, voormalig voorzitter van de Duitse vereniging van Geschiedenisleraren, onderstreept de wetenschappelijke en didactische kwaliteiten van de atlas en wijst op het nut ervan, zeker nu er steeds meer aandacht komt voor mondiale geschiedenis.

De atlas werd op het congres voor vakdidactici in Zürich door de voorzitter, **Peter Ziegler**, gepresenteerd en van harte aanbevolen voor het Zwitserse onderwijs.

JA

BESTELBON:

HIERBIJ VERZOEK IK OM TOEZENDING VAN: (aankruisen wat van toepassing is)

- ☐ **ATLAS VAN DE WERELDGESCHIEDENIS**
"World History, Perspectives on the Past"
D.C. Heath, 1990 à f 689,- (BF 12.800)
- ☐ **WERELDGESCHIEDENIS IN BRONNEN**
"Treasures of the World" à f 689,- (BF 12.800)
- ☐ **AMERIKAANSE GESCHIEDENIS IN KAARTEN EN BRONNEN**
"American People" à f 478,- (BF 8.900)
- ☐ Documentatie over set 2 en 3 (gratis)
- ☐ Advies voor de aanschaf van een overheadprojector (gratis)
- ☐ Met interesse heb ik kennis genomen van uw product. Ik wil gaarne op de hoogte blijven van nieuwe ontwikkelingen en aanbiedingen.

Alle prijzen zijn incl. B.T.W. en verzendkosten. De transparanten zijn niet los leverbaar. Bij aanschaf van twee of meer sets geldt een korting van f 50,- (BF 1000). Een luxe opbergband met tabbladen wordt gratis bijgeleverd.

SPECIAAL AANBOD:

Kies de betalingswijze die u past:

- ☐ Ik betaal direct en maak aanspraak op een korting van f 25,- (BF 500).
- ☐ Ik betaal nu de helft van de aanschafprijs, dus f 344,50 (BF 6.400). ("American People": f 239,50 / BF 4.450)
Over een half jaar stuurt u mij een nieuwe factuur en betaal ik het tweede deel van de som.

BESTELT U BINNEN TWEE WEKEN, DAN ONTVANGT U EEN LUXE OHP-POINTER GRATIS

Naam : Dhr./Mevr.:
School:
Adres :
Tel. : Schooltype:
U kunt ook telefonisch bestellen: 074 - 91 07 95
of per fax: 074 - 42 67 21 (België: eerst 00-31)

Evenzeer aanbevolen

BRONNENBOEK VAN DE WERELDGESCHIEDENIS "Treasures of the World", Scott, Foresman, 1991

Deze set vormt een wezenlijke aanvulling op de historische atlas in uw vaklokaal en kent dezelfde opzet. "Treasures" biedt namelijk een selectie van ongeschreven bronnen in full-colour met het kenmerkende van elk

historisch tijdvak van prehistorie tot nu. Hiermee beschikt u over een ware schat aan schilderijen, sieraden, gebruiksvoorwerpen, posters, plattegronden, reconstructies en foto's op transparant. Velen daarvan zijn pronkstukken uit de collecties van de beroemde musea. Belangrijke politieke, culturele en maatschappelijke ontwikkelingen in de Europese beschavings-geschiedenis kunnen worden gevisualiseerd; ook aandacht voor belangrijke niet-Europese culturen als die van de Islam, China en Japan.

Met docentenhandleiding.

ATLAS EN BRONNENBOEK VAN DE AMERIKAANSE GESCHIEDENIS

"The American People", D.C. Heath, 1988

De Amerikaanse geschiedenis vormt een vast onderdeel in elk curriculum. Met deze set beschikt u bij een serie van 16 lessen over 4 full-colour transparanten per les, die op verschillende manieren kunnen worden gebruikt:

□ Op 32 sheets staan 5 grafieken, een schema van de staatsinrichting en 37 kaarten. Deze visualiseren staatkundige, politieke, economische en sociale aspecten zoals de kolonisatie, de slavernij, de openlegging van de West en de industrialisatie. Twaalf kaarten tonen het optreden van de V.S. als wereldmacht, onder andere in Latijns-Amerika, de wereldoorlogen en de Koude Oorlog.

□ Op 32 sheets staan bronnen met hoogtepunten uit de Amerikaanse geschiedenis en cultuur: pamfletten, symbolen, posters, foto's, etc.

Met docentenhandleiding.

The World about 1900

Rome and Carthage

luchtpost
par avion

971 POST
P 4573

NE PAS AFFRANCHIR

NO STAMP NEEDED

RÉPONSE PAYÉE
PAYS-BAS

TRANSPARENCIES TO EDUCATE

Int. Antwoordnummer
C.C.R.I. Numéro 1796
7550 WB HENGLO (O)

World War II in Europe and North Africa, 1939-1945

De kwestie Bessarabië

Wim van Meurs

Volgens de communistische theorie zouden na de proletarische revolutie geleidelijk alle nationale tegenstellingen verdwijnen. Het nationalisme zou verbleken in het licht van de internationale solidariteit van het proletariaat. Thans blijkt, zeventig jaar na de Russische Revolutie, dat het nationalisme niet dood is, integendeel. Alle oude nationale conflicten op de Balkan komen in volle hevigheid terug. En ook de nationaliteitsproblemen in de Sovjetunie nemen kolossale afmetingen aan. De 'Sovjet-familie van volkeren' blijkt een illusie. Of, om in dezelfde termen te spreken, heeft een aantal probleemkinderen.

De auteur van dit artikel is als AIO verbonden aan de Vakgroep Geschiedenis van de RU Utrecht. Hij werkt aan een dissertatie over de Sovjet-geschiedschrijving en de kwestie Bessarabië.

De grootste nationalistische keel wordt momenteel opgezet door de jongsten uit het Sovjet-gezin, de Baltische republieken. Zij lijken het voortouw te hebben genomen in de strijd van de Sovjet-nationaliteiten tegen de Russische overheersing. Maar er zijn Unierepublieken met een veel turbulentere en langere geschiedenis van protest en verzet, bijvoorbeeld de Moldavische Unierepubliek. Deze plaatst het Kremlin al decennia lang voor problemen. De Moldaviërs tonen zich zeer gehecht aan hun eigen taal en cultuur, die door de voortgaande russificatie in het gedrang dreigen te komen. Toch werden de moeilijkheden voor het Kremlin niet zozeer veroorzaakt door hun nationalistische protesten, maar veeleer door de aanspraken die de Roemeense volksrepubliek sinds de jaren zestig doet gelden op dit gebied. De Moldaviërs zijn namelijk Roemenen.

Bessarabië, het gebied tussen de rivieren Prut en Dnjestr, had tot 1812 deel uitgemaakt van Moldavië. In dat jaar was het door de Russisch tsaar geannexeerd na een succesvolle oorlog

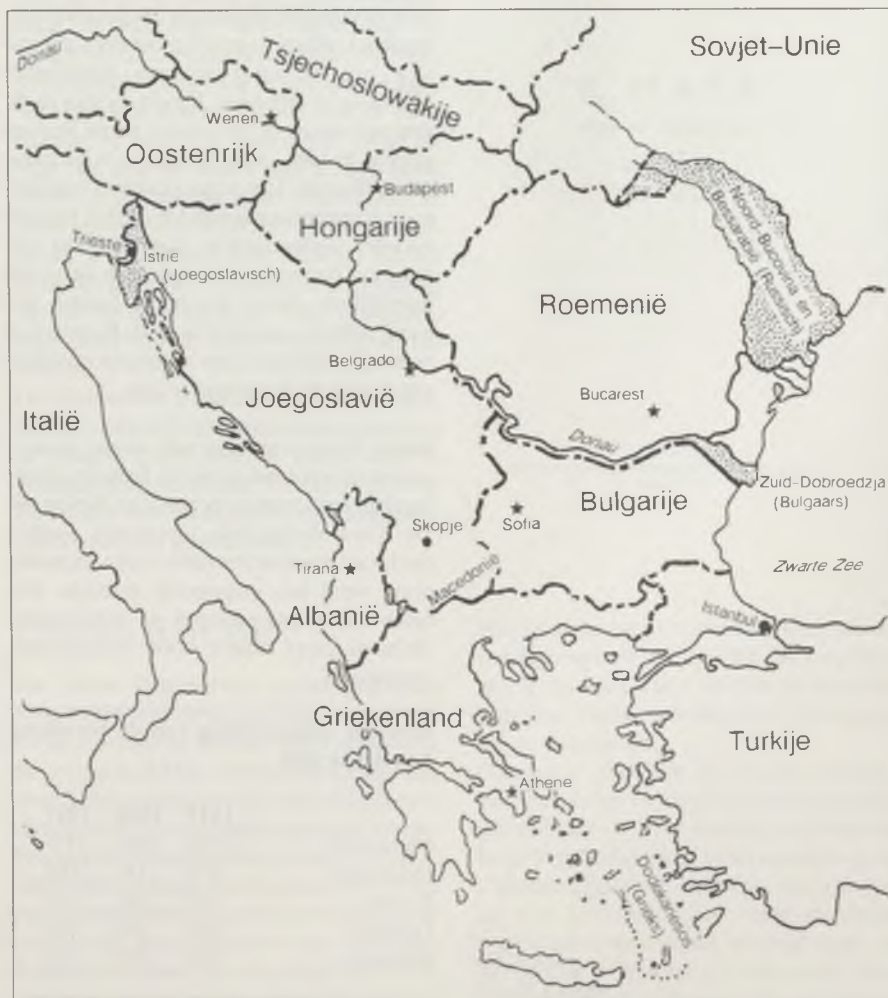
tegen de leenheer van de Moldavische vorst, de Turkse sultan.

In 1918 maakten de Roemenen in Bessarabië met politieke en militaire steun van de Roemeense regering gebruik van de precare situatie van het nieuwe Sovjet-regime - de Duitse bezetting van de Oekraïne, de buitenlandse interventies en de burgeroorlog - om zich af te scheiden van Rusland en zich aan te sluiten bij Roemenië. De Bolsjeviki weigerden dit te accepteren, ondanks hun leuzen over 'het recht op nationale zelfbeschikking'. De Sovjet-regering bleef Bessarabië claimen als onderdeel van het vroegere Russische imperium. Om deze claim te ondersteunen creëerde het Kremlin in 1924 op de andere oever van de Dnjestr een Moldavische Autonome Unierepubliek, als onderdeel van de Oekraïense Unierepubliek.

De Roemeense eenheidsstaat

Voor het begin van deze confrontatie tussen Russisch en Roemeens nationalisme moeten we bijna twee eeuwen terug in de geschiedenis.

Het huidige Roemenië is ontstaan uit drie middeleeuwse vorstendommen: Transsylvanië, Walachije en Moldavië. In de 19e eeuw groeide in deze vorstendommen een nationaal besef met als ideaal vereniging in een eigen onafhankelijke eenheidsstaat. Deze nationale eenwording werd in twee etappes bereikt: in het midden van de 19e eeuw verenigden zich Walachije en Moldavië en in 1918 kon Transsylvanië worden toegevoegd. In datzelfde jaar kwam ook Bessarabië bij Roemenië.

Pas in 1940 zag Stalin kans om Bessarabië in te lijven. Gesteund door het pact met Hitler-Duitsland, dwong hij Roemenië met een ultimatum Bessarabië af te staan. Hij deelde het gebied daarop in tweeën: het ene deel werd omgedoopt tot 'Moldavische Unierepubliek', het andere deel werd bij de Oekraïense Unierepubliek gevoegd.

Roemenië slaagde er nog eenmaal in dit deel van het vaderland te heroveren, maar moest daarvoor in 1941 aan de zijde van Hitler deelnemen aan operatie Barbarossa. Na de Tweede Wereldoorlog werd de Prut wederom de Sovjet-Roemeense grens.

Het Sovjetregime in Moldavië

Direkt na de bevrijding van Sovjet-Moldavië door het Rode Leger in 1944 werd een begin gemaakt met de opbouw van het socialisme. De landbouw werd in duizelingwekkend tempo gecollectiviseerd en Stalins geheime politie, die achter het Rode Leger aan was binnengetrokken, trad hard op.

Een belangrijke taak van de nieuwe partijkaders was de vervanging van het oude 'bourgeois-nationalisme' van de bevolking door een gezond 'Sovjet-patriottisme'. De politieke en culturele leiders van de nieuwe Unierepubliek waren voor een groot deel afkomstig uit de vooroorlogse autonome Moldavische republiek. Omdat zij daar sterk verspeid tussen de Oekraïners en de Russen geleefd hadden, was hun taal in hoge mate gerussificeerd. Hun tegenstanders, 'reactionnaire bourgeois-nationalisten die het feodale verleden verheerlijkten', stonden onder leiding van Bessarabische literatoren die in het Interbellum correct Roemeens hadden geleerd, volledige aansluiting bij de Roemeense cultuur hadden gekregen en dan ook politieke aansluiting bij Roemenië wilden.

Onder Stalin werd nog een weinig actieve assimilatiepolitiek gevoerd. Extreme maatregelen, zoals massale deportaties, bleven uit. De Roemeense literatoren werden slechts uit hun functies ontheven en het publiceren werd hen onmogelijk gemaakt. Pas onder Chroesjtsjov kregen de stalinistische diehards carte blanche voor aanpassingscampagnes.

Etnische samenstelling van de bevolking van Bessarabië

	1817	1858	1897
Moldaviërs	87%	66%	47%
Oekraïners	0%	1%	20%
Russen	0%	2%	8%
Duitsers	0%	3%	3%
Bulgaren	0%	5%	5%

Hun werkwijze was heel wel vergelijkbaar met de russificatiemethodes die onder de Tsaren waren gehanteerd. Tot 1812 was Bessarabië vrijwel uitsluitend door Moldaviërs bewoond. Door het aantrekken van kolonisten en het manipuleren van volkstellingen slaagden de tsaristische bestuurders er binnen een eeuw in om de Moldaviërs tot een minderheid in hun eigen gebied te reduceren. Chroesjtsjov gebruikte naast deze werkwijze ook nog een andere methode. Hij zette bij zijn ontginningsprojecten overal in de Sovjet-Unie op grote schaal Moldavische 'vrijwilligers' in. Hierdoor doken in de volkstelling van 1970 plotseling aanzienlijke Moldavische minderheden op in Kazachstan en een aantal andere republieken.

Een ander belangrijk instrument van zowel de tsaren als de Sovjets was de taalpolitiek. De Moldavische natie en taal zijn tsaristische uitvindingen. De Moldaviërs zijn etnische Roemenen en hun taal onderscheidt zich alleen van het Roemeens door het gedwongen gebruik van het cyrillische schrift, in plaats van het latijnse. Ook onder de Sovjets moest het cyrillische schrift worden gehanteerd. Sovjet-linguïsten gaven toe dat het Roemeens en het Moldavisch dezelfde oorsprong hadden, maar beweerden dat de laatste taal door de intensieve Moldavisch-Russische contacten in de 19e eeuw een zelfstandige taal met een eigen karakter was geworden. Enkele deskundigen stelden zelfs dat het Moldavisch hierdoor veranderd was van een Romaanse in een Slavische taal.

Ondanks de actieve assimilatiepolitiek verliep de russificatie traag. Bij de volkstelling van 1979 gaf nog altijd ruim 96 procent van de etnische Moldaviërs het Moldavisch op als moedertaal, slechts 2 procent minder dan bij de volkstelling van 1959. Het percentage etnische Moldaviërs was in dezelfde periode licht gedaald van 65,4 naar 64,0, evenals het percentage Oekraïners (van 14,6 naar 14,2), terwijl het percentage Groot-Russen licht was gestegen: van 10,2 naar 12,8.

Niettemin was de opmars van de Russische taal onstuitbaar. Terwijl in 1959 eenderde van de Moldaviërs het Russisch opgaf als tweede taal, was dit in 1979 de helft. De oorzaak van deze toename was, naast de verstedelijking, de grote rol van het Russisch in onderwijs en bestuur: wie carrière wilde maken moest het Russisch tenminste als tweede taal beheersen. De verwachting was dat deze ontwikkeling verder zou gaan. Het verzet tegen de russificatie beperkte zich namelijk tot de culturele Bessarabische elite, maar ook deze kon zich niet openlijk uitspreken. De schrijvers maakten gebruik van de allegorie en meestal werd dit door de censuur in Kisjinev doorzien, waarop het betreffende geschrift veroordeeld werd wegens gebrek aan klasse-bewustzijn.

Het grootste probleem voor de Sovjethistorici was het rechtvaardigen van de annexatie van 1812. Had Lenin immers niet het tsarenrijk een 'gevangenis van volkeren' genoemd? Men bedacht voor dit dilemma de dialectische constructie van het 'kleinere kwaad'. Het viel niet te loochenen dat subjectief gezien, als gevolg van de nationale en sociale onderdrukking door de autocratie, de annexatie nadelig was geweest voor het Moldavische volk. Objectief gezien echter waren de Moldaviërs juist door deze annexatie in staat geweest om deelgenoot te zijn aan de grote proletarische revolutie van het Russische broedervolk. In die zin was de annexatie weliswaar een kwaad, maar een kleiner kwaad dan wat de historici zagen als het enige alternatief. Dat alternatief was de inlijving door een reactionair rijk: de Turkse of de Habsburgse monarchie.

De kwestie Bessarabië verzwegen

Hoe werd in Roemenië op de ontwikkelingen aan de andere kant van de grens gereageerd? In 1947 bracht Stalin in Bukarest de communistische partij aan de macht. Deze werd door de bevolking beschouwd als vertegenwoordiger van een vreemde mogendheid en ontbeerde dan ook vrijwel elke steun in het eigen land.

Partijleider Gheorghiu-Dej was bij de uitvoering van de volgens het Marxistisch-Leninisme noodzakelijke industrialisatie volledig afhankelijk van het Kremlin. De Roemeense volksrepubliek toonde zich derhalve een van de trouwste bondgenoten van Moskou en zweeg over de kwestie-Bessarabië - wat uiteraard haar populariteit bij de Roemeense bevolking niet vergrootte. De Moldavische nationalisten hoefden in de jaren veertig en vijftig niet te rekenen op enige steun vanuit Bukarest. In Roemeense schoolboeken uit de jaren vijftig werd slaafs het Sovjet-standpunt gevolgd: de annexatie van 1812 was 'in overeenstemming met de wil van het Moldavische volk' en in 1918 hadden 'Roemeense imperialisten Bessarabië op wrede wijze aan de jonge Unie van sovjetrepublieken ontrukkt'.

De onafhankelijke politiek van Roemenië

Gezien haar dociliteit in de jaren vijftig, maakte het regime in Bukarest in de jaren zestig een verbazende wending. Achtergrond hiervan was de economische politiek van Moskou. Terwijl Stalin de Roemeense industrialisatie-politiek steeds gesteund had, ontvouwde zijn opvolger rond 1960 andere plannen.

Chroesjtjov wilde een economische taakverdeling binnen het Oostblok en dacht Roemenië daarbij de rol van graanschuur toe. Het zou daartoe moeten worden teruggebracht tot een agrarisch land. De Roemeense communisten voelden hier evenwel niets voor en verzetten zich heftig tegen Chroesjtjovs plannen. Ze riepen de hulp van het Westen in om hun industrialisatiepolitiek voort te zetten.

Roemenië ontwikkelde zich zo in enkele jaren van het braafste jongentje uit de Sovjet-klas, tot het grootste zorgenkind. Een van de mid-delen waarmee de Roemenen hun grote broer van het lijf hielden was de kwestie-Bessarabië.

Vanaf het midden van de jaren zestig bevatten Roemeense historische vakpublicaties verwijzingen naar Bessarabië. Ook Ceausescu, die de in 1964 overleden Gheorghiu-Dej opvolgde als partijleider, liet zich hierbij niet onbetuigd. Voor Moskou had dit akelige gevolgen. Roemeense aanspraken op Bessarabië sterkten de Moldavische nationalisten in hun verzet tegen de russificatie, wakkerden het Roemeense nationale bewustzijn bij de Moldaviërs aan en vergrootten zo de politieke problemen van de communistische leiding van de Moldavische Unierepubliek. Bukarest kon de kwestie-Bessarabië door verhulde, maar onmiskenbare verwijzingen naar het gedane onrecht, excellent gebruiken om Moskou te chanteren en zo de in Roemeense ogen verwerpelijke Sovjet-plannen met de Roemeense economie te torpederen. Maar de zaak had nog een ander niet te miskennen voordeel. Ze bevrijdde de communistische partij van het stigma een anti-nationale organisatie te zijn, geleid door zetbazen van het Kremlin. Hierdoor verkreeg de partijleiding de voor de onafhankelijke koers noodzakelijke steun van de eigen bevolking en het Westen.

De Roemeense leiders bleven echter voorzichtig, omdat zij reeds vóór het neerslaan van de Praagse Lente beducht waren voor de getergde Russische beer. De aanspraken op Bessarabië werden daarom zorgvuldig gedo-seerd en subtiel gepresenteerd.

Ceausescu en Marx

De eerste Roemeense verwijzing naar Bessarabië was direkt een meesterzet. Het kwam Roemeense historici begin jaren zestig ter ore dat Karl Marx zich ooit had uitgelaten over de annexatie van 1812. De uitspraken in de nog nooit gepubliceerde manuscripten bleken aan duidelijkheid niets te wensen over te laten. Marx schreef dat de sultan in 1812 niet het recht had om Bessarabië aan Rusland af te staan en dat Bessarabië bewoond werd door Roemenen in plaats van door Moldaviërs. De Roemeense partijleiding gaf opdracht de ma-

nuscripten van Marx in boekvorm uit te brengen. Een volstrekt legitiem besluit gezien de waarde die in de communistische wereld gehecht werd aan alle uitspraken van Marx. In de wetenschappelijke inleiding van het boek werd bovendien met geen woord gerept over de explosieve passage in de manuscripten. Begin november 1964 lag het werk in de Roemeense boekhandels. Een goed gekozen moment: de Kremlinleiders hadden belangrijker zaken aan hun hoofd na de val van Chroesjtjov op 14 oktober!

Het boek was binnen enkele dagen uitverkocht. Moskou kon niet meer doen dan indirect reageren. Een direkte kritiek, laat staan een openlijke veroordeling van een uitspraak van de aartsvader van het communisme zelf, was ondenkbaar. Daarom werden de gewraakte uitspraken van Marx in de Moldavisch pers wel bekritiseerd en zelfs veroordeeld als 'bourgeois-nationalistisch', maar ze werden in de mond gelegd van een Zwitserse journalist, zonder te vermelden dat diens artikel slechts een recensie was van het Roemeense boek!

Nog subtieler ging Ceausescu te werk in twee redevooringen in 1965 en 1966. De verwijzingen in zijn redes waren alleen voor insiders te begrijpen. Gelukkig waren die er genoeg onder de toehoorders.

Ceausescu verklaarde dat de partij besloten had de besluiten van de partijcongressen uit de jaren twintig en dertig ongeldig te verklaren. In die jaren had de partij onder curatele van de Comintern gestaan en de belangrijkste besluiten van deze congressen waren resoluties waarin werd opgeroepen tot strijd tegen de Roemeense overheersing in Bessarabië. Bovendien citeerde Ceausescu twee schijnbaar

LITERATUUR

- G. Cioranescu (ed), *Aspects des relations russo-roumaines* (Paris 1967)
- K.P. Beer, 'Die Interdependenz von Geschichtswissenschaft und Politik in Rumänien von 1945 bis 1980' in : *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 32/2 (1984) 241-274
- C.E. Black (ed), *Rewriting russian History* (New York 1956)
- A.I. Boldur, *La Bessarabie et les relations russo-roumaines* (München 1973; Paris 1927)
- M. Bruchis, *Nations - Nationalities - People*, (Boulder Col. 1984)
- Z.R. Dittrich, 'Bessarabie, niet te vergeten' in : *Internationale Spectator* 31/10 (1977) 615-631
- Z.R. Dittrich en A.P. van Goudoever, *Onafhankelijkheid als wensdroom* ('s Gravenhage 1980)
- S. Fischer-Galati, 'Smokescreen and iron curtain: a reassessment of territorial revisionism vis-a-vis Romania since World War I' in: *East European Quarterly* 22/1 (1988) 37-53
- D. Ghermani, *Die kommunistischen Umdeutung der rumänischen Geschichte* (München 1967)
- C. Musterd, *De waarheid in pacht. Studies over geschiedschrijving in de Sovjet Unie* (Bergen 1985)
- L.R. Tillett, *The great friendship. Sovjet historians on the non-russian nationalities* (Chapel Hill 1969)

onschuldige passages uit een brief van Balcescu, een Roemeens revolutionair uit de 19e eeuw, en een uit een brief van Lenin. In diezelfde brief schreef Lenin echter 'Finland is Fins, Polen is Pools en Bessarabië is Roemeens', terwijl Balcescu zich in woorden van gelijke strekking uitliet.

Ceausescu versus Brezjnev

Nadien stelde Ceausescu de kwestie Bessarabië, zonder die naam overigens ooit in de mond te nemen, nog enkele malen aan de orde in zijn redevoeringen. Meestal liet hij deze taak echter over aan de Roemeense historici, die zo nu en dan lieten weten de annexatie van 1812 te beschouwen als uitvloeisel van de 'imperialistische veroveringspolitiek van het Russische tsarenrijk'. Daarmee werd de aansluiting van Bessarabië bij Roemenië in 1918 een "bevrijding" in plaats van een "verovering". In hun ogen werd Roemenië in 1940 door een ultimatum gedwongen tot cessie van Bessarabië en was er zeker geen sprake van 'een vreedzame oplossing van het Sovjet-Roemeense conflict op initiatief van de Sovjet-Unie', zoals het in de Sovjet-geschiedschrijving omschreven werd.

De controverse tussen Roemeense en Sovjet-historici werd vooral uitgevochten in de vakbladen, waarin de 'gewaardeerde kameraden' elkaar om de oren sloegen.

Halverwege de jaren zeventig bleek Brezjnev bereid de kwestie wat harder en hoger te spelen. Vermoedelijk onder druk van de Sovjetunie moest Ceausescu toen inbinden. In 1976 werd hij zelfs gedwongen tot een gang naar Canossa toen hij een staatsbezoek bracht aan Kisjinev, de hoofdstad van Sovjet-Moldavië. Toch gingen twee jaar later de Roemeense en de Sovjet-historici elkaar weer met veel elan te lijf bij de herdenking van respectievelijk de 'nationale hereniging' en de 'gewelddadige verovering van Bessarabië' in 1918.

Inde jaren tachtig boette de kwestie-Bessarabië aan betekenis in. Begin jaren tachtig was er nog sprake van een demonstratie ter gelegenheid van de annexatie van 1812, maar veel ruchtbaarheid werd in die jaren verder niet meer aan het grensconflict gegeven. De achtergrond hiervan was dat het Roemeense regime politiek en economisch in een diepe crisis raakte. Zelfs met steeds gewaagder en radicaler uitspraken kon Ceausescu het vertrouwen van de bevolking in zijn bewind niet meer herstellen. Bovendien was Roemenië als gevolg van zijn schrikbewind voor de Moldaviërs geen alternatief meer voor het Sovjet-regime, zeker niet sinds de komst van Gorbatsjov.

Het is dus niet verwonderlijk dat bij de demonstraties van Moldavische nationalisten afgelopen jaar niet geroepen werd om hereniging met Roemenië. De Moldaviërs scandeerden de leuze: 'naar de bergen, naar de zee', verwijzend naar de delen van Bessarabië die in 1940 niet werden opgenomen in de Moldavische SSR, maar door Stalin bij de Oekraïense Sovjet-republiek werden gevoegd. De 'Moldavische natie' lijkt aldus van tsaristische fictie tot historische werkelijkheid te zijn geworden.

De meest recente gegevens

Onder druk van de Baltische republieken werd begin 1990 het vijftig jaar oude verdrag tussen Hitler en Stalin in de Sovjetunie gepubliceerd. Tot voor kort werd door Sovjet-historici het bestaan van de geheime protocollen bij dit verdrag, waardoor Stalin aanspraak kon maken op de Baltische Staten en Bessarabië, ontkend. In hun ogen geschiedde de aansluiting van de Baltische staten en Bessarabië bij de Sovjetunie in 1940 vrijwillig en was deze zeker geen uitvloeisel van het in 1939 gesloten verdrag.

De historici werden door de publicatie van het verdrag en de protocollen gedwongen hun visie op de buitenlandse politiek van de Sovjet-Unie te herzien. Het oude standpunt dat die politiek altijd een onbaatzuchtig en progressief karakter had gehad, was onhoudbaar geworden. De Moldavische historici moesten nu, om te voorkomen dat de legitimiteit van het Sovjetgezag in Bessarabië ter discussie kwam te staan, 'bewijzen' dat, ondanks het verdrag van 1939, de inlijving van 1940 geen gewelddadige annexatie was geweest. Ze hebben dit probleem opgelost door toepassing van de voorheen in verband met "1812" gebruikte "lesser evil formula". Ondanks het subjectief gezien imperialistische karakter van Stalins annexatie van Bessarabië, waren de gevolgen hiervan objectief gezien positief voor het Moldavische volk en in overeenstemming met wat het wilde.

Afgezien van deze onontkoombare aanpassing heeft de Sovjethistoriografie over Moldavië nog geen radicale veranderingen ondergaan. Onder druk van de recente demonstraties in Kisjinev zijn de positie van de Moldavische taal en cultuur zeker verbeterd en is zelfs de terugkeer naar het Latijnse schrift bespreekbaar geworden. Maar ondanks perestrojka en glasnost is de partijleiding blijven vasthouden aan de fictie van een zelfstandige Moldavische taal.

Boek van de maand

Ruud Slotboom bespreekt:

Claudio Magris, *Donau. Een ontdekkingsreis door de beschaving van Midden-Europa en de crisis van onze tijd*. (Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1986).

Het genre boeken dat tegenwoordig zonder concurrentie het snelst aan populariteit wint, is zonder twijfel het reisverhaal. De hoeveelheid literaire werken over verre landen en vreemde culturen neemt schrikbarend toe en eist een steeds grotere ruimte in de boekwinkels op. Geïnspireerd door Cees Nooteboom en ongetwijfeld gestimuleerd door Boudevijn Büch laat menige reiziger zijn dagelijkse aantekeningen in boekvorm verschijnen. De uitgeverijen zien er wel een markt in: de thuisblijvers kunnen met de boeken wegdromen, de vakantiegangers kunnen zich er alvast mee voorbereiden, en de teruggekeerden kopen ze voor een Aha-erlebnis.

Het zijn echter niet alleen voorheen onbekende talenten die zich op het genre hebben gestort. Ook voor gerenommeerde schrijvers en wetenschappers heeft het reizen een speciale bekoring, waarbij de motieven vaak van filosofische aard zijn.

'Wanneer ik stilsta, begrijp ik niets. Dat is mijn kentheoretisch uitgangspunt', zegt Hans Magnus Enzensberger, die zijn waarnemingen in zeven Europese landen vastlegde in *Ach Europa*. En het boek *Donau* van Claudio Magris - dat onderwerp is van deze bespreking - wordt op de achterflap omschreven als 'een labyrintische postmoderne zoektocht naar de zin van het leven en van de geschiedenis'. De schrijver verwoordt het in zijn ondertitel minder hoogdravend en meer ter zake: 'een ontdekkingsreis door de beschaving van Midden-Europa en de crisis van onze tijd'.

Claudio Magris is een in Triest geboren germanist, die in de jaren zeventig hoogleraar Duitse taal en letterkunde aan de Universiteit van Turijn was. Tegenwoordig doceert hij aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte van Triest.

Magris volgde in het begin van de jaren tachtig de loop van de Donau van het begin tot het eind, en legde zijn ervaringen en gevoelens vast op papier. Aan de hand van persoonlijke indrukken, anekdotes en literaire werken van nationale en lokale schrijvers, schetste hij een beeld van het heden en verleden van Midden-Europa. Maar zijn reis was ook een zoektocht. Gelijk Joseph Conrad eind vorige eeuw de

Kongo afvoer op zoek naar de oorsprong van het geweld, zo zoekt Magris de oorzaken voor de merkwaardige combinatie van eenheid en verscheidenheid, die zo kenmerkend is voor landen langs de Donau. Bij de bron van de rivier merkt Magris op: 'terwijl ik kijk naar dit jonge, smalle water van de pasgeboren Donau vraag ik mij af of je, als je hem volgt tot aan de delta, langs al die verschillende volken en mensen, je begeeft in een arena waar bloedige gevechten plaats vinden, of in het koor van een mensheid die ondanks alle verschillen in taal en beschaving een eenheid vormt.'

DE INHOUD

De Donau en het Derde Rijk

Verscheidenheid en onenigheid valt in ieder geval te constateren bij de oorsprong van de Donau. Twee dorpjes in het Zwarte Woud, Donaueschingen en Furtwangen, beweren beide dat de ware bron van de Donau op hun grondgebied ligt. Serieuzere conflicten worden door de volgende plaats van de reis in herinnering geroepen. In Ulm zijn Hans en Sophie Scholl geboren, die in 1943 wegens verzet tegen het Hitler-regime ter dood werden veroordeeld. In dezelfde plaats vond een jaar later de begrafenis plaats van Rommel. De veldmaarschalk had na te zijn beschuldigd van betrokkenheid bij de aanslag van de 20ste juli op Hitler vergif ingenomen. De bevolking dacht echter dat hij dodelijk gewond was geraakt tijdens gevechtshandelingen. Verscheurd door 'het Duitse onderscheid tussen trouw aan het vaderland en trouw aan de menselijkheid', koos Rommel voor een paradoxale zelfopoffering: hij pleegde zelfmoord en bespaarde Hitler een ontluisterend proces tegen een held van het vaderland.

De nazi-tijd drukt zwaar op de historie van de steden en dorpen aan de bovenloop van de Donau. Aangekomen in Gunzburg vermeldt de schrijver dat dit de geboorteplaats is van Jozef Mengele. Magris verdiept zich in de mystiek van de misdaad en besluit: 'De ho-

ningzoete Mengele met die glimlach en die woorden waardoor hij hoopt te lijken op de Engels des Verderfs zijn de authentieke imbeciele uitdrukking van elke gefascineerdheid door het kwaad, van elke Halbkultur... De slachtoffers van Mengele zijn personages uit een tragedie, en Mengele is een figuur uit een stuiversroman.'

Op weg naar Regensburg verdwijnt de schaduw van het Derde Rijk. Monumenten, zoals een Dorische tempel met borstbeelden van grote Duitsers - 'het Walhalla' - roepen nu herinneringen op aan de Duitse bevrijdingsoorlogen tegen de Napoleontische overheersing. Regensburg zelf is 'de gouden stad die altijd en alleen schijnt te bestaan in de herinnering van vergane glorie.'

Magris verklaart dit met het feit dat de stad sinds 1663 de zetel van het Heilige Roomse Rijk was, een rijk dat 'vanaf het begin in zijn diepste wezen de afspiegeling van een vergane glorie was'.

Over Habsburgers, Marx en Freud

In het kasteel van Arstetten, ongeveer tachtig kilometer van Wenen ligt Franz Ferdinand, de troonopvolger van het Oostenrijks-Hongaarse rijk, begraven. Hij was getrouwd met ene vrouw van lager afkomst (ze was 'slechts' gravin), hetgeen hem het ongenoegen van zijn gehele familie opleverde. Daar kwam nog bij dat hij het goddelijk gezag wilde aanwenden 'tegen de privileges van de aristocratie en ten gunste van de meest onderdrukte volken van het keizerrijk'.

Uit brieven, foto's en voorwerpen komt een koppig, onaangenaam agressief en fanatiek autoritair man naar voren, die echter toegewijd was aan een bovenpersoonlijke opdracht. Iemand die zich beduidend minder aangetrokken voelde tot het bovenpersoonlijke was ene Kyselak, die in het begin van de 19e eeuw surnumerair was van de griffie van de Weense hofkamer. Hij kon de neiging niet weerstaan om op zijn zwerftochten langs de Donau overal zijn handtekening met onuitwisbare verf te kladden. Typische iets voor iemand uit het degelijke Midden-Europa, aldus Magris: 'Midden-Europa staat met de beide benen op de grond, met een Alpensto, kleren van zware

groene stof, en nauwgezette, ordelijke fiscus en griffies'.

De donaucultuur is een sterke vesting tegen het gevaar zichzelf te verliezen in een onbetrouwbare werkelijkheid. Men kan zich er opsluiten in zijn huis, achter het bureau of in de bibliotheek, warm ingepakt in de grove loden jas. En binnen die muren krijgt men inderdaad de behoefte zijn naam op formulieren en wellicht op de oevers der Donau te schrijven.

Magris belandt op een van de vele begraafplaatsen van Wenen. Hij loopt 's ochtends vroeg rond met een jager die tussen de gedenkstenen door op hazen schiet. Deze vreten namelijk aan de bosjes viooltjes op de eregraven van de presidenten. Oostenrijk is en blijft een ordelijk land. Hij bezoekt het café waar de Hongaarse filosoof Lukács in de jaren vijftig een radio-rede hield ie in een groot aantal communistische landen werd uitgezonden. Hij ziet de Karl-Marx-Hof, het beroemde complex van arbeiderswoningen, en het huis met de praktijkruimte van Freud. In een park aan de rand van Wenen bezoekt hij het lievelingsverblijf van keizerin Elisabeth, *'de ongelukkige mythische en eigenlijk onuitstaanbare gemalin van Franz Jozef'*, beter bekend als Sissi.

Bratislava, Presburg of Pozsony

'In Midden-Europa verstaat men niet de kunst van het vergeten', meldt Magris wanneer hij verhaalt over zijn bezoek aan de volgende stad aan de Donau, Bratislava. De stad is een *'centrum van dat gelaagde Midden-Europa waar de eeuwen altijd aanwezig zijn gebleven, dat verscheurde gebied van nooit geheelde wonden en nimmer verzoende tegenstellingen'*.

Kenmerkend voor de complexe plurinationale geschiedenis van de stad is dat zij drie namen had: Bratislava, de Slowaakse naam, Presburg, de Duitse en Pozsony, de Hongaarse. Ook vele kastelen in de omgeving verwijzen naar de tijd van de Dubbel-Monarchie. De economisch welgestelde Hongaren bewoonden destijds deze bolwerken van macht, terwijl de Slowaakse boeren in hutten of huisjes van hout, stro en gedroogde mest leefden. *'Wij hebben geen geschiedenis als de geschiedenis alleen maar bestaat uit koningen, keizers, hertogen, prinses, overwinningen, veroveringen, geweld en roof'*, schreef de Slowaak Mináč. Ze vormden een vergeten volk dat werd beschouwd als niet meer dan een bijna folkloristische groep, aan wie een eigen identiteit en taal werden ontzegd. Als reactie hierop beschouwen de Slowaken zich tot in

onze tijd op chauvinistische wijze als één van de eerste echte Slavische volken. De rivaliteit leeft intussen voort in de moeizame verhouding tussen de Tsjechen en Slowaken. Er heerst nog steeds achterdocht, wantrouwen en *'oude vooroordelen die een superioriteitsgevoel bij de ene partij, maar ook een hardnekkige behoefte aan vergelding bij de andere meebrengt'*.

Een natie in permanente doodstrijd

De Hongaren staan reeds eeuwen voor de onmogelijke keuze tussen Oost en West. De Habsburgers uit het Westen losten de Ottomaanse overheersing uit het Oosten af en werden later min of meer opgevolgd door de Sovjet-Unie.

Ook de partijleider Kádár toont deze innerlijke strijd. Aan de ene kant is hij na het bloedbad van 1956 in het zadel geholpen door de Sovjets, maar daarna toonde hij zich politiek gezien een waardig opvolger van de Habsburgers. Onder het listige motto 'Wie niet tegen ons is is met ons', imiteerde hij de Habsburgse kunst van het regeren die geen meningsverschillen smooit en evenmin tegenstrijdigheden oplost, maar ze overkoepelde en bracht in een - altijd voorlopig - evenwicht.

In de literatuur heeft de eeuwige overheersing van buitenaf geleid tot een treurig en mismoe-dig zelfbeeld. Hongarije wordt voorgesteld als een natie die in een permanente doodstrijd is gewikkeld. 'Zullen wij dan altijd verslagen worden?', vraagt men zich af.

Aangekomen in Boedapest ziet de schrijver een stad vol eclectische historische gebouwen met massale decoraties. Het lijkt op een futuristische wereldstad: stijlloos, maar zeer levendig en actief. Uiteraard denkt hij terug aan 1956, toen het standbeeld van Stalin in stukken werd geslagen, maar de orde werd hersteld: *'het standbeeld van Stalin is niet hersteld en gelijmd, niet opnieuw opgericht, maar de brokstukken zijn nog geen souvenirs geworden, het zijn nog steeds gebruiksvoorwerpen, zij het dat ze een andere functie hebben gekregen.'*

Onderlinge verdeeldheid en verbondenheid

De schrijver veroorlooft zich een uitstapje naar een plaats die ondanks de honderd kilometer afstand de Donau-sfeer ademt: het Roemeens Timisoara, *'de stad die zo'n belangrijke rol heeft gespeeld in zoveel Oosteuropese*

historische gebeurtenissen.'

Het is de hoofdstad van het Banaat, een gebied waar veel verschillende volkeren samenstroomden: nu wonen er Roemenen, Hongaren, Serven en Duitsers. Magris interesseert zich als germanist in de literatuur van de Duitsers. Hij constateert dat de drukkende verstikkende politieke manipulatie een vurig literair leven oplevert dat wordt gekenmerkt door een mengeling van openhartigheid en zwijgzaamheid: *'De Roemeens-Duitse schrijver, die van nabij wordt bedreigd ondergaat die ontheemdheid, die dubbelzinnigheid en die identiteitscrisis, en zij prikkelen zijn dichtkunst.'*

Terug bij de Donau komt Magris in Belgrado, de stad die zo ongelooflijk vaak verwoest en even zovele keren weer opgebouwd is. De stad is vitaal en put haar energie juist uit dat verdwenen maar rijke verleden en neemt ondertussen een bemiddelende rol in tussen Oost en West. Joegoslavië is 'een waarlijk supranationale staat', die een belangrijke internationale rol speelt en tegelijkertijd de binnenlandse dreiging tot versplintering moet onderdrukken.

Een bescheiden boerenaard

De Donau stroomt verder door Bulgarije, het onbekende land, dat een toneel is van 'onwaarschijnlijke, oncontroleerbare intriges, grillige sporen die naar sensationele complotten leiden, ontkende beschuldigingen van volkerenmoord...'

Maar de mensen zijn ook gastvrij, gul en hartelijk. De natie is nog jong en liep vlak na de Tweede Wereldoorlog politiek en economisch ver achter. In korte tijd moest er veel veranderen. Het platteland heeft nog steeds een grote invloed. De bescheiden, ingetogen boerenaard is kenmerkend voor het land. Bulgarije kent geen Praagse lentes en geen Hongaarse herfst, en heeft althans officieel - geen dissidenten gekend.

Er leeft een zeer duidelijke wrok tegen al hetgeen de Turken in het verleden hebben gedaan tijdens de Ottomaanse periode. Het nationalisme is dan ook gebaseerd op een bevrijding van 500 jaar Turkse overheersing. De 700.000 Turken die er wonen, bestaan volgens de officiële lezing niet: het zijn tot de Islam bekeerde Bulgaren.

Een gebogen hoofd wordt niet afgehaakt

Magris nadert het einde van zijn reis. De Donau stroomt door het lieflijke en harmonieuze landschap van Roemenië. Ook dit land

kent de smeltkroes van stammen en de daaruit voortvloeiende noodzaak tot identificatie: onophoudelijk wordt gegraven in het eigen verleden op zoek naar de oorsprong. De tragedie en het geweld in het verleden hebben het volk berustend gemaakt. 'Een gebogen hoofd wordt niet afgehaakt', zo luidt dan ook een spreekwoord. Aanvaarding van het noodlot wordt geprezen als uitdrukking van een ingeboren zachtmoedigheid, een vreedzame roeping. Maar in intellectuele kringen hoort men voorzichtig kritiek op de Ceausescu. De leider van de natie laat in Boekarest een hele wijk, inclusief een 18de eeuwse kerk, paleizen en huizen, elders neerzetten, zodat hij er zijn eigen bouwwerken kan plaatsen. *'Hier zijn veel goden geïnflateerd en geconsumeerd als de vette olieballen die in de kraampjes uitgestald liggen; een van de laatste is, voor het moment, Ceausescu, wiens afbeelding overal prijkt.'*

Een sentimental journey als historisch document

'Een reis is altijd een reddingsexpeditie, de documentatie en de oogst van iets dat aan het uitdoven is en binnenkort zal verdwijnen, een laatste landingsplaats op een eiland dat door het water wordt verzwolgen', schrijft Magris ergens halverwege zijn tocht.

De schrijver kon tijdens zijn reis langs de Donau in het begin van de jaren tachtig nauwelijks hebben vermoed, dat zijn woorden zo snel bewaarheid zouden worden. De omwentelingen in 1989 maken zijn boek in één klap tot een historisch document. Zijn reisverslag leest nu reeds als een tocht door het verleden. Er blijkt veel te zijn veranderd: Ceausescu's afbeeldingen prijken niet meer op de straten, Kádár's eigen weg bestaat niet meer en de muur van Berlijn is, in tegenstelling tot Stalin's beeld in Boedapest, wel tot souvenir geworden.

Maar tegelijkertijd lijkt ook veel hetzelfde te zijn gebleven. Het is opnieuw Timisoara geweest dat een belangrijke rol is gaan spelen in de Oosteuropese geschiedenis: daar begon immers met de aanhouding van de priester Laszlo Tökes de Roemeense opstand. De strijd tussen de verschillende bevolkingsgroepen gaat ook voort: president Havel wordt tijdens een verkiezingsbijeenkomst in Bratislava door Slowaken uitgefloten. Bulgarije is nog steeds het meest bescheiden land in de Balkan, terwijl Joegoslavië nog steeds het supranationale bolwerk is dat constant de neiging heeft uit elkaar te vallen.

Alleen al het constateren van deze opvallende verschillen en overeenkomsten maken het lezen van het boek onderhoudend en leer-

zaam. Daarnaast weet de schrijver op een originele en zeer persoonlijke wijze zijn gedachten en ervaringen te verwoorden. Een paar kritische kanttekeningen zijn echter ook op zijn plaats. Zo besteedt de germanist Magris wel wat erg veel aandacht aan de duitstalige bevolking van de Donau. De helft van het boek gaat over Duitsland en Oostenrijk, terwijl de Donau toch wel degelijk een tweemaal zo grote afstand in Oost-Europa aflegt. *'Beroepsdeformatie gesteund door beperkt linguïstische kennis brengt mij er kennelijk toe, me vooral te interesseren voor de Duitstalige literatuur',* zo merkt hij terloops in zijn boek op. Dat wil overigens niet zeggen dat de cultuur en literatuur van de Balkan vluchtig wordt behandeld, ook al is het - in verhouding - te kort.

Een ander punt van kritiek is dat Magris af en toe wel erg ver gaat in zijn filosofische beschouwingen. Ook kan hij het niet laten om als een soort alwetende opper rechter hier en daar een aanwijzing dan wel terechtwijzing te plaatsen. Gelukkig compenseert hij dit met een flinke dosis humor en relativiseringsvermogen.

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd. Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van Kleio besproken.

Het Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum heeft er goed aan gedaan de lezingen, die zijn gehouden op het symposium 'Literatuur en geschiedenis' op 2 juni 1987 te Tilburg, gebundeld uit te geven. *De toekomst van het verleden; boeken, geschiedenis, onderwijs*, onder redactie van Jaap Goedgebuure, Piet Mooren en Herman Verschuren zal het gebruik van boeken bij geschiedenisonderwijs moeten stimuleren.

Het Noordrussische Land, het werk van F. Abramov, A. Jasjin en V. Bjelov, geeft een geweldige indruk van de achtergronden van wat zich momenteel afspeelt onder de noemer van glasnost en perestrojka. Marius Broekmeyer van het Oost-Europa instituut (UvA) heeft met de uitgave van de drie opstellen het Nederlandse publiek in de gelegenheid gesteld kennis te maken met het alledaagse leven in het ruige noorden van Europees Rusland. De 152 pagina's stellen zaken aan de orde die nergens anders nog beschreven zijn. Je maakt kennis met het alledaagse en politiek beheerste leven van het Rusland van nu. Dit sober uitgegeven, maar fantastisch leesbaar boekje is alleen rechtstreeks te bestellen bij het Oost-Europa instituut, Vendelstraat 7 Amsterdam.

Bij uitgeverij Van Wijnen uit Franeker is deel 3 verschenen van *De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog*, geschreven door PH.M. Bosscher. In dit laatste

deel wordt de balans opgemaakt en worden conclusies getrokken. De schrijver meldt in zijn voorwoord, dat de samenhang in dit derde deel geringer is dan in de twee voorafgaande delen. Ook dit derde deel is echter een zeer gedetailleerd, maar eveneens prettig leesbare studie geworden. Het slotstuk op dit 'drieluik', dat zo verzorgd is uitgegeven, telt 500 pagina's en kost f 79,50. De prijs voor het gehele werk is tot 1 januari 1991 f 238,50. Daarna f 298,50.

H. Veldman, docent (kerk-)geschiedenis bij het gereformeerd voortgezet onderwijs te Groningen schreef *De beeldenstorm in Groningen, reformatische vrijheidsbeweging in Steden Ommelanden*. Veldman tracht duidelijk te maken, dat in het gewest Groningen sprake is geweest van een beeldenstorm naar 'calvinistisch model'. Het boekje is zeer rijk geïllustreerd, kost f 26,75 en is uitgegeven bij Oosterbaan & Le Cointre te Goes.

Stichting beheer IISG heeft weer een prachtige uitgave doen verschijnen, namelijk *De achturendag, arbeidstijdverkorting in historisch perspectief, 1817-1919*. Het vraagstuk van de arbeidstijdverkorting, hoe actueel, heeft een lange historie. De auteur, Luchien Karsten, geeft de lezer eerst inzicht in de achtergronden van de gedachte van een achturendag. Vervolgens schetst hij aan de hand van vooral Engeland, de VS en Australië de ontwikkeling van de internationale achturenbeweging en gaat tenslotte uitvoerig in op de ontwikkelingen in Nederland tot 1919. Dit proefschrift, waarvan de basis werd gelegd tijdens Karstens studie aan de Ecole des Hautes Etudes et Sciences Sociales te Parijs, steunt op uitgebreid bronnenonderzoek en bevat zowel een personenregister als zakenregister. De 382 pagina's tellende paperback kost f 48,-.

Bij de Tilburg University Press verscheen *Levensloop, cultuur en mentaliteit. Een geschiedenis van het alledaagse bestaan*. Dit boek is de bundeling van de colleges cultuurgeschiedenis van J.C. Dekker, H.F.J.M. van den Eerenbeemt en K.P.C. de Leeuw, zonder dat echter duidelijk is wie voor welk deel verantwoordelijk is. Het boek is overzichtelijk ingedeeld en bestemd voor een breder publiek dan de student geschiedenis en/of sociale wetenschap. Gezien de sobere uitgave heeft het boek, 250 pagina's, een forse prijs, namelijk f 32,50.

Het IISG en TvSG hebben samen opnieuw met zorg het vierde deel uitgegeven van het *Biografisch Woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland*. Een 325 voorvechters en -sters van

kleio

nummer 8/90
pagina's 30 en 31

socialisme en arbeidersbeweging zijn nu beschreven. De toekomst zal leren hoeveel personen de strijd nog opgeleverd heeft c.q. zal opleveren. Dankzij het uitgebreide register zullen de delen in ieder geval hun (gebruiks)waarde bewijzen. Niet alleen de landelijke blikvangers, maar ook de lokale voortrekkers vinden een plaats in dit 'woordenboek van de arbeidersbeweging'. Het boek kost f 44,-.

Uitgeverij TACITVS te Enkhuizen tracht door haar uitgaven waar te maken, dat zij rechtstreeks uit de praktijk van het geschiedenisonderwijs is voortgekomen. Met *De Franse Revolutie* geschreven door K. Vermeulen en *De Republiek in de Gouden Eeuw* van de hand van A. Schulp, wordt het geschiedenisonderwijs voor het voortgezet onderwijs bediend. Waarom de boekjes aangekondigd worden als uitgaven voor het schoolonderzoek geschiedenis 1 en 2, zoals de titelpagina vermeldt, is mij volstrekt onduidelijk. Vervolgens is het merkwaardig, dat J.C.H. Blom garant staat voor de wetenschappelijke adviezen, toch niet de expert voor genoemde onderwerpen! Ik vraag me werkelijk af of het veld nu juist op dit soort 'oude wijn in nieuwe zakken' zit te wachten.

Mineke van Essen, hoofddocent historische pedagogiek aan de RU Groningen, heeft een boek geschreven met de interessante titel: *Opvoeden met een dubbel doel, twee eeuwen meisjesonderwijs in Nederland*. Chronologisch en (helaas) vooral beschrijvend geeft zij een overzicht van tweehonderd jaar 'meisjesonderwijs'. Zoals zij zelf zegt zijn door de ontwikkeling van vrouwengeschiedenis meer onderzoeken gedaan naar de specifieke positie van vrouwen, in dit geval in het onderwijs, wat materiaal heeft opgeleverd voor dit overzicht. Het boek, 272 pagina's, is bij de SUA uitgegeven en kost f 38,50.

Het Instituut voor Toegepast Historisch Onderzoek heeft acht essays betreffende vrouwengeschiedenis gebundeld uitgegeven. Het boek moet bijzonder geschikt zijn voor studenten aan lerarenopleiding en universiteit, maar biedt ook aan leerlingen van middelbare school bruikbare informatie voor scripties en werkstukken. Voor examenkandidaten middelbaar onderwijs is gezien het thema Vrouwengeschiedenis op het CSE het boekje zeer aan te bevelen. In iedere schoolbibliotheek zou minstens een exemplaar aanwezig moeten zijn. De prijs is f 32,50.

Jan de Ruiter

Julien Weverbergh, *Nacht in Roemenië* (Uitgeverij De Prom, Baarn 1989) 256 blz., prijs f 34,50.

De titel van Julien Weverberghs boek doet denken aan Arthur Koestlers roman *Nacht in den Middag*, zoals Ceausescu Roemenië doet denken aan Stalins Sovjetunie. *Nacht in Roemenië* is echter geen roman, maar een beschrijving van het dagelijks leven in het Roemenië van Ceausescu. Weverbergh laat de diverse aspecten van dat leven de revue passeren. Hij gaat daarbij sterk beschrijvend te werk en laat analyse en verklaring achterwege. Veertien van de vijftien hoofdstukken beginnen met beschrijvingen van een aspect van de Roemeense werkelijkheid door Weverbergh en eindigen met brieven en andere getuigenissen van Roemenen, die Weverberghs woorden bevestigen en illustreren. Hoe nuchter registrerend deze aanpak ook is, toch doet het boek net als een roman een beroep op de verbeeldingskracht. Voor ons westerlingen was de dagelijkse realiteit in Roemenië namelijk van een vrijwel onvoorstelbare absurditeit. Ceausescu had de totalitaire nachtmerrie in al haar aspecten tot de uiterste consequenties doorgevoerd. En ook al was dit alles de laatste jaren wel bekend, de confrontatie ermee in Weverberghs boek wekt toch belangstelling en verbazing.

Weverbergh schrijft dat drie grote F's het leven van de Roemenen beheersten: foame, friga, frica, ofwel: honger, kou en angst. Het eerste aspect wordt geïllustreerd door een aantal verhalen over pogingen een maaltijd in een restaurant of andere eetgelegenheid te bekomen. Twee vrienden vertellen van een vergeefse tocht van vele kilometers in Bukarest langs zeven eetgelegenheden. In de meeste etablissementen was niets te krijgen, maar in een luxe restaurant zaten mensen met vis op hun bord. Nadere inspectie leerde dat deze rot en oneetbaar was en dat de gasten hem alleen maar besteld hadden omdat ze dan wijn mochten consumeren. Tenslotte slaagden de vrienden erin in een achtste lokaal iets binnen te krijgen: een voorgerecht dat al deels door andere cliënten was geconsumeerd, gevolgd door een lapje varkensvlees en enkele "superelastische broodjes". Een gezelschap in de provincie klampte na een al even ontmoedigende hongertocht een plaatselijke autoriteit aan. Die ging met de gasten mee naar een restaurant waar ze eerst waren weggejaagd. Ditmaal was de beheerder een en al bedrijvigheid en vriendelijkheid. Er werd op een vette tafel een "eetbare lunch" geserveerd, die echter werd onderbroken toen een dikke rat rustig onder de tafel zijn deel begon af te wachten. Het kopen van voedsel in winkels waren minstens even vermoeiende bezigheid. Voor aardappelen bijvoorbeeld moesten vaak verre tochten naar de rand van de steden

worden ondernomen, waar in de modder en de kou soms uren gewacht werd, vooraleer de aardappels gekocht konden worden, op voorwaarde dat tegelijkertijd een portie bevroren rotte vis aangeschaft werd. Koken was daarna problematisch vanwege de strikte brandstofrantsoenen. De rantsoenering zorgde bovendien gedurende de winter voor een allesoverheersende kou. Een vrouw schrijft dat het bij haar in huis vanwege de brandstof-schaarste zo koud was dat ze nauwelijks haar pen kon hanteren.

Dat alles was de droefgeestige realiteit van het leven van vrijwel alle Roemenen. Voor sommigen, wellicht voor velen, was het allemaal nog akeliger. Het ging dan om etnische minderheden, gelovigen en zelfs mensen die in het openbaar over hun rotlevens klaagden. Een meisje verhaalt hoe ze na een gebedsavond voor haar ouderlijk huis werd opgewacht door de Securitate. De mannen wilden met haar praten. Toen ze vroeg of ze eerst haar ouders even op de hoogte mocht stellen werd ze in elkaar geslagen. De daaropvolgende nacht werd ze ondervraagd, bedreigd, geslagen en getrapt en tegen haar geloofsgenoten opgezet. De dag daarop werd ze met een mismaakt lichaam en onherkenbaar gezicht uit bewusteloosheid wakker. Ze hoorde de Securitate-agenten de mogelijkheid bespreken zich een weekeinde met haar in de bergen te vermaken, maar daarvan is het uiteindelijk niet gekomen. Met haar liep het nog goed af, anderen waren na een 'gesprek' met de Securitate blijvend zwakzinnig of invalide.

Weverbergh beperkt zich overigens niet tot de drie F-en. Ook gruwelijke facetten als de stompzinnige verplichte Ceausescu-verering, de ontstellende milieu-vervuiling, de uitbuiting van de arbeiders en de vernietiging van de Roemeense cultuur stelt hij uitgebreid aan de orde. Het is misschien allemaal reeds maar al te goed bekend, maar alles bij elkaar blijft het verhaal over de totalitaire dictatuur ook in de jaren negentig schokkend. Alleen het laatste hoofdstuk zorgt voor enige vrolijkheid. Daarin schrijft Weverbergh, najaar 1989, dat zelfs aan "het Genie van de Karpaten" ooit een einde zal komen. Hij voorziet wat er na Ceausescu overlijden zal gebeuren: "*er zal zonder twijfel een indrukwekkende nationale uitvaart worden georganiseerd en de media zullen lange en smartelijke telegrammen publiceren*".

Dik Verkuil

VRIJMETSELARIJ

A.J.A.M. Hanou, *Sluiers van Isis. Johannes Kinker als voor- vechter van de Verlichting in de vrijmetselarij en andere Nederlandse genootschappen, 1790-1845* (Sub Rosa, Deventer 1988) geïllustreerd, deel I (tekst) 536 blz., deel II (noten en register) 206 blz.,

prijs f64,-.

Het lijvige proefschrift van de Amsterdamse neerlandicus André Hanou over zijn stadgenoot Jan Kinker (1764-1845) is geen biografie in de eigenlijke zin van het woord. Op indringende wijze wordt de rol beschreven die de onvermoeibare Kinker - 'geleerde en activist, maçon en satirist, wereldverbeteraar en filosoof' - gespeeld heeft in minstens twintig verschillende genootschappen. Hanou gunt ons zo een gedetailleerde kijk achter de schermen van geleerde en culturele genootschappen en van de Nederlandse vrijmetselarij. Over de titel van zijn boek merkt hij terecht op dat sommigen die vreemd moet voorkomen: als te 'mysterieus' om de bedoelingen van een Verlichtingsfilosoof als Kinker weer te geven. Het beeld van Isis en haar sluiers komt voortdurend in Kinkers proza en poëzie voor; het is de uitdrukking van zijn verlangen om het ware, goede en schone zo dicht mogelijk te benaderen.

Tot zijn dood toe is Kinker een man van de Verlichting geweest, een eigenzinnige Kantiaan die bepaald niet past in het beeld dat we tot nu toe van de Nederlandse Verlichting hadden. Hij vertegenwoordigt een vleugel ervan die duidelijk afwijkt van de 'christelijke Verlichting'.

Het leeuwedeel van het boek wordt in beslag genomen door het derde hoofdstuk 'Kinker en de vrijmetselarij': 265 bladzijden. Zonder overdrijving kan worden gesteld dat de vrijmetselaar Hanou hiermee de meest complete interne geschiedenis geproduceerd heeft die ooit is geschreven over de Nederlandse maçonnerie van de late achttiende en vroege negentiende eeuw.

Kinker werd in 1805 als leerling opgenomen in de Amsterdamse loge La Charité, een van de oudste loges in het land. Hij voelde zich tot de vrijmetselarij aangetrokken wegens de mogelijkheden die hij daar aanwezig zag: daar was een selecte groep van mensen die zich bewust was van een moreel ideaal, van waaruit ook de gehele maatschappij in de juiste richting getrokken kon worden. Hij zocht niet het isolement van de loge om in alle rust aan zichzelf te 'schaven'. Hem stond een praktisch handelen in de wereld voor ogen en de vrijmetselarij diende daartoe als instrument. Dat niet alle logebroeders hem daarin voetstoots wilden volgen, werd Kinker spoedig

gewaar. Zijn dominante optreden - vanaf 1808 was hij bestuurslid en kort daarna opereerde hij als afgevaardigde naar de Grote Loge te Den Haag ook op landelijk niveau - bracht een soort richtingenstrijd binnen de Nederlandse vrijmetselarij teweeg. Een der kwesties waarom het draaide was het toelaten van niet-belijdende christenen tot de zogenaamde 'hogere graden'. Naast de drie symbolische graden van de 'blauwe vrijmetselarij' kennen sommige loges namelijk ook nog een kapittel van de 'rode vrijmetselarij' met graden als 'Maître Élu' en 'Ridder van het Rozenkruis' waarvan de bijbehorende ritualen een onmiskenbaar christelijke strekking hebben.

Kinker, die zelf al in 1806 tot zo'n kapittel was toegelaten, stoorde zich eraan dat joodse broeders uit het kapittel werden geweerd. Na 1814 heeft hij met steun van de nieuwe grootmeester, prins Frederik, pogingen ondernomen de hoge graden in de 'gewone' vrijmetselarij te integreren en er het exclusief-christelijke karakter aan te ontnemen. In 1820 resulteerde dat in een scheuring in de organisatie van de oppergaden.

Hanou tracteert de lezer uitvoerig op citaten uit redevoeringen, brieven en maçonnieke gedichten waardoor men als leek - maar dit geldt vermoedelijk ook voor menige vrijmetselaar - een unieke blik kan werpen in het logeleven van de vorige eeuw. Het is echter jammer dat hij, als gevolg van de beperking die hij zichzelf heeft opgelegd, nagenoeg geheel voorbij gaat aan de politieke denkbeelden en motieven van Kinker.

Nederland maakte stormachtige ontwikkelingen door in de Bataafs-Franse Tijden. Kinker heeft zich daarvan bepaald niet afzijdig gehouden. Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat politieke - om niet te zeggen 'monarchale' - motieven een rol hebben gespeeld bij zijn toetreding tot de vrijmetselarij. Het verbaast mij allermindst dat Kinker in 1814, toen grootmeester Bijleveld de vrijmetselarij - bij wijze van coup - aan koning Willem I uitleverde, niet behoorde tot degenen die daartegen bezwaar aantekenden. De Nederlandse vrijmetselarij veranderde in de jaren dat Kinker als logelid actief was, van een vrijblijvende aristocratische club in een regeringsgezind apparaat. Is het gewaagd te stellen dat Kinker in die gedaanteverandering een groot persoonlijk aandeel heeft gehad?

Met zijn studie heeft Hanou onze kennis van het genootschapsleven in de jaren rond 1800 in niet geringe mate verrijkt. Bovendien is Jan Kinker hiermee definitief van een tamelijk onbekende letterkundige tot een coryfee bevorderd, naast tijdgenoten als Bilderdijk - in alle opzichten zijn tegenpool - , A.R. Falck, G.K. van Hogendorp, J.H. van der Palm en Hendrik Tollens. Daar komt nog bij dat het boek een lust is om te lezen. Hanou is een

meester in het vertellen met een zeer directe en uitdagende schrijfstijl. Desondanks zal het boek voor een doorsnee scholier beslist te hoog gegrepen zijn.

A.W.F.M. van de Sande

ANTISEMITISME EN AMBTENARIJ

De hierna volgende besprekingen zijn van de hand van Jan Ramakers

Dienke Hondius, *Terugkeer. Antisemitisme in Nederland rond de bevrijding* (SDU, 's-Gravenhage 1990) 170 blz., prijs f29,90.

Antisemitisme wordt door psychologen wel gezien als symptoom van een autoritaire persoonlijkheidsstructuur. In die zin, op het niveau van het individu en in het laboratorium van de psycholoog, is antisemitisme dan ook een meetbaar fenomeen. De historicus echter, die een kwantificerende uitspraak wil doen over vooroordeel als sociaal-historisch verschijnsel, zal tot de ontdekking komen dat hij niet kan beschikken over adequate meetinstrumenten. Zelfs het kwantificerende personerzoek heeft, vrees ik, zelden resultaten opgeleverd, die een generaliserende conclusie rechtvaardigen.

Toch is de kernvraag in onderhavige studie van historica Dienke Hondius of er in de zomer van 1945, in vergelijking tot de vooroorlogse jaren, in Nederland sprake was van een toename van het antisemitisme. Haar conclusie dat dit inderdaad het geval was vind ik dan ook niet overtuigend. Desondanks heeft zij een boeiend boekje geschreven over een heikel onderwerp, een boekje dat voor velen, niet in de laatste plaats voor geïnteresseerde leerlingen, een 'eye opener' zal zijn. Dit boek maakt op pijnlijke wijze duidelijk, dat de joden die de vernietigingskampen hadden overleefd en zij die ondergedoken waren geweest, na de bevrijding niet met open armen werden ontvangen. Worstelend met het hun aangedane leed, maar ook vertrouwend op een betere toekomst in een van antisemitische smetten bevrijd vaderland, stuitten de joodse repatrianten op formalisme en ambtelijke scherpelijperij, op vooroordelen, onbegrip, openlijk antisemitisme, pleidooien voor institutionele discriminatie (met name op de arbeidsmarkt) en egoïsme van de 'bewaärs' die niet hadden verwacht dat 'hun' joden zouden terugkeren. De voormalige joodse onderduikers werden daarnaast geconfronteerd met jaloezie omdat zij de bezetting zo 'gemakkelijk' zouden hebben doorstaan en met vermaningen nu vooral dankbaarheid te tonen en hun plaats in de samenleving te kennen.

De getuigenissen, de persberichten en egodokumenten waarop de auteur zich voor

een belangrijk deel baseert, vormen in al hun soberheid even schokkende als belangrijke leesstof. Daarom verdient dit goed geschreven boekje een prominente plaats in elke schoolbibliotheek. Toch kan ik mij niet aan de indruk onttrekken dat de auteur zich in haar wetenschappelijke oordeel wat te veel door haar zegslieden heeft laten leiden. De hooggespannen verwachtingen van de joodse overlevenden van de oorlog hebben hun perceptie van de negatieve reacties op hun terugkeer in de Nederlandse samenleving ongetwijfeld beïnvloed. Naar mijn oordeel heeft Hondius daarom te weinig oog voor de continuïteit tussen het voor- en naoorlogse antisemitisme in Nederland.

Corrie K. Berghuis, *Joodse vluchtelingen in Nederland 1938-1940. Documenten betreffende de toelating, uitleiding en kampopname* (Kok, Kampen z.j. (1990)), 240 blz., prijs f39,50.

Door een gelukkig toeval belandde deze bronnenuitgave gelijktijdig met het hiervoor besproken boek van Dienke Hondius op Kleio's redactietafel. Het boek sterkt mij in mijn opvatting dat Hondius' taxatie van de continuïteit tussen voor- en naoorlogs antisemitisme, tussen de opvang van joodse vluchtelingen uit Nazi-Duitsland en die van joodse repatrianten na de oorlog, niet erg gelukkig is. In dit boek, een mooi initiatief van het ministerie van Binnenlandse Zaken, is in chronologische volgorde een groot aantal, voornamelijk ambtelijke stukken uit uiteenlopende archieven verzameld over de opvang van joodse vluchtelingen in Nederland in de anderhalf jaar tussen de Reichskristallnacht (9-10 november 1938) en de Duitse inval in mei 1940.

Uit de stukken blijkt dat van een ruimhartig vluchtelingenbeleid geen sprake was. Van een principiële stellingname van overheidswege ten gunste van de joodse vluchtelingen is geen spoor te bekennen. Eigen Nederlandse belangen bepaalden primair het beleid; met name argumenten ontleend aan het probleem van de werkloosheid golden in de crisisjaren als overtuigend. De lasten van de opvang werden voor een zeer belangrijk deel afgewenteld op de Nederlands-joodse gemeenschap.

Een klein deel van de documenten werpt licht op de beleving van de opvang door de vluchtelingen zelf. Ook hier rijst, net als uit het boek van Hondius, een beeld op van niet ingeloste verwachtingen, van een ambtelijke kruideniersmentaliteit en van ambtelijke lomphheid, van onbegrip voor de afkeer van het leven in de opvangkampen, van kwelende onzekerheid. De slotzin van een fragment uit het dagboek van een illegale vluchte-

ling had uitstekend als titel van het boek kunnen dienen: 'Willig lassen wir uns führen'. Dit soort egodokumenten zullen leerlingen eerder aanspreken dan de in grijze, vormelijke taal gestelde ambtelijke stukken. Maar juist door dat contrast biedt het boek meer dan genoeg materiaal voor een boeiende lescyclus. Het boek zou echter door een meer thematische presentatie van de stukken aan toegankelijkheid hebben gewonnen. Ook vind ik het jammer dat de samenstelster zich niet de moeite heeft getroost aan de hand van de beschikbare literatuur een wat informatieverre inleiding te schrijven op dit populair-wetenschappelijke, voor een groter publiek bedoelde boek. Op het vlak van informatieoverdracht blijft er voor de docent dan ook nog een forse kluit liggen. Desondanks zou ik voor dit boek in de schoolbibliotheek een mooi plaatsje naast dat van Dienke Hondius inruimen.

NEDERLANDERS OVER DE VS

A. Lammers, *Uncle Sam en Jan Salie. Hoe Nederland Amerika ontdekte* (Balans, Amsterdam 1989) 201 blz., literatuuropgave, personenregister, prijs f29,50

In de beste literair-journalistieke traditie van Lammers' oud-leermeester en voorganger J.W. Schulte Nordholt, hoogleraar Amerikanistiek te Leiden, heeft Lammers de reacties van Nederlanders in geschrifte op de Verenigde Staten beschreven en geanalyseerd. Daarvoor heeft hij talloze reisverslagen, artikelen, essays en boeken, verschenen tussen 1837 en 1989, opgespoord en doorgewerkt. Zelf denkt hij er een 'ietwat sombere toon' (183) over te hebben aangeslagen, maar de lezer treft meer de geestige, lichtspottende en badinerende stijl waarin Lammers alle geschriften analyseert, die landgenoten zich gedrongen voelden te produceren na terugkomst van een kort of lang bezoek aan de overzijde van de Atlantische Oceaan. De meeste auteurs hadden een duidelijke boodschap. Ze wilden de Verenigde Staten als voorbeeld - aantrekkelijk of afschrikwekkend - aan de bewoners van de lage landen voorhouden. Ze benadrukten het élan, de vitaliteit, de energie, de productiviteit, de mobiliteit en de inventiviteit van de Amerikanen of ze waarschuwden voor het materialisme, de geldzucht, de oppervlakkigheid en het gebrek aan cultuur aan de andere kant van de oceaan. Bijna alle schrijvers wilden misverstanden aan Nederlandse zijde over Amerika uit de wereld helpen en daarvoor in de plaats een in eigen ogen waarheidsgetrouw beeld stellen. Met vlot penseel schildert Lammers een portret van elke auteur, die ieder zijn eigen Verenigde Staten creëert en er behoefte aan voelt zijn schepping aan zijn medelanders te laten

zien. Lammers maakt in het bijzonder duidelijk dat het beeld hetwelk elke penvoerder van de Verenigde Staten geeft, niet alleen veel te maken heeft met de politiek-economische situatie van Amerika in de tijd waarin de schrijver zijn of haar bezoek aflegt, maar ook met de Nederlandse toestanden waarmee de auteur wel of niet tevreden is.

De facetten van het Amerikaanse leven, die Nederlanders na een bezoek aan de VS in hun druksels aan de orde stelden, varieerden nogal. De een schreef over geheelonthouding en prohibitie, de ander over Amerikaanse muziek, vooral de jazz. Ernst Cohen schreef in 1925 een boek over het universitaire leven in de VS, Lotsy in 1920 over flora en fauna daar, Schulte Nordholt in 1956 over 'het negervraagstuk', Jan Cremer in 1968 over Pop Art en over vrouweboezems. Gemeenschappelijk bij allemaal was het besef, dat zij hun Amerikaanse indrukken aan het Nederlandse lezerspubliek moesten overdragen.

Lammers laat zien dat *De Gids* - waarvoor hij een bijzondere voorliefde heeft - al vanaf haar ontstaan in 1837 vaak het orgaan was, waarin reacties op het Amerikaanse leven het eerst weerspiegeld werden. Een bijzondere positie temidden van alle Nederlandse schrijvers over de VS nemen wel de in Nederland geboren Hendrik Willem van Loon en Adriaan Barnouw in, aan wie Lammers zijn vierde hoofdstuk besteedt, maar deze figuren vonden hun bestaan en hun hoofdtak in Amerika, waar de eerste bestseller-auteur werd en de tweede hoogleraar aan de Columbia-universiteit in New York. Zij behielden veel contacten met en aandacht voor Nederland en zijn belangen, met name tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Deze studie van Lammers is door zijn vlotte stijl en degelijke inhoud uitstekend geschikt voor de schoolbibliotheek. Wetenschap blijkt niet saai en onleesbaar te hoeven zijn. In welke mate vooroordelen en kortzichtigheid een rol kunnen spelen bij het beoordelen van andere volken en landen, valt aan de hand van Lammers' beschouwingen prima te illustreren. Het boek vormt bovendien een goed uitgangspunt voor eigen werkstukken van bovenbouwleerlingen, die op zoek gaan naar Neerlandocentrische beschouwingen over andere volken en culturen.

G.A.M. Beekelaar

PROEFSCHRIFT

Femme Gaastra, *Bewind en beleid bij de VOC 1672-1702* (De Walburg Pers, Zutphen 1989) 343 blz.

Gaastra beschrijft in zijn dissertatie het beleid van de bewindhebbers en de financiële ge-

schiedenis van de VOC tussen 1672 en 1702. Uit de beschrijving van de bestuursstructuur en de besluitvorming van de Compagnie blijkt, dat de nadelen van de ingewikkelde kamersgewijze organisatie grotendeels door de goede voorbereidingen en het overwicht van de Kamer Amsterdam teniet werden gedaan. In de bestuursorganen van de Compagnie bleef het koopmanselement goed vertegenwoordigd, ondanks de sterke band met de stadsbesturen.

De periode 1672-1682 wordt gekenmerkt door een verminderende greep van de bewindhebbers op het bestuuren en het bedrijf in Azië. Het opstellen van reglementen en voorschriften door de bewindhebbers bracht hierin enige verbetering. Liquiditeitsproblemen in patria werden opgelost door het voeren van een weloverwogen dividendpolitiek, waarbij het dividend werd uitgekeerd in de vorm van onlosbare obligaties, en een actieve handelspolitiek, waarbij gebruik werd gemaakt van het monopolie op bepaalde producten.

Tussen 1683 en 1688 werden verdere pogingen tot verbetering ondernomen waarbij de bewindhebber Coenraad van Beuningen als drijvende kracht mag worden gezien. Zijn plannen bleken echter te ver van de werkelijkheid te staan. Er werden dan ook geen rigoreuze veranderingen doorgevoerd. Boekhouder-Generaal Paulus de Roo zorgde voor enkele boekhoudkundige correcties en verbeteringen. In patria werd door de bewindhebbers een goed commercieel en financieel beleid gevoerd. Hierdoor verkreeg de Compagnie in patria aan het begin van de 18e eeuw een goede financiële basis en werd het vertrouwen in de financiële kracht van de Compagnie weer hersteld. Ook het vertrouwen in het bestuur in Azië keerde langzaam terug.

Het boek van Gaastra toont aan dat, in tegenstelling tot wat tot nu toe werd aangenomen, de bewindhebbers ondanks de gecompliceerde boekhouding de ongunstige wending na 1673 in patria en Azië snel hebben onderkend. Ze reageerden hierop zeer alert en met grote kennis van zaken, een groot kostenbesef en een goed commercieel inzicht en beleid. Gaastra laat zien dat kleinere particuliere archieven van directeuren en bewindhebbers waardevolle aanvullingen op het VOC-archief kunnen leveren en levert hiermee een frisse bijdrage tot de discussie over de kwaliteit van het compagniesbestuur. Een goed boek waarvan de waarde voor het onderwijs echter, gezien het vrij specialistische onderwerp, beperkt is.

Hans Vogels

KLEIO KRANT

Het concept voor een nieuwe eindexamenregeling ligt gereed. Informeel is er met het ministerie verder gesproken, zodat er geen tijdverlies zou ontstaan door de officieel afgebroken onderhandelingen. Inmiddels heeft het bestuur een brief van Wallage ontvangen, waarin werd meegedeeld dat alles op een misverstand berustte. Vandaar dat hij zijn ambtenaren opdracht heeft gegeven het overleg zo spoedig mogelijk te hervatten. Het concept is ter goedkeuring verzonden naar O&W en een afvaardiging van het bestuur heeft nog voor de vakantie een gesprek op het ministerie over de materie gehad. Daarna moeten allerlei onderwijsadviesorganen zich over het voorstel buigen, maar wij rekenen nog steeds met een invoering voor 1994. Vandaar dat er voor mei 1991 nieuwe HEG thema's voor het CSE 1994 zullen moeten worden gemaakt. Zodra er enig zicht is op invoering, zullen wij de lijst met onderwerpen in Kleio publiceren. Wij hopen op minstens even grote creativiteit als voor de onderwerpen van 1993. Als voorstel werden ingediend:

1. Ontwikkelingen in en om Duitsland 1945-1989
2. Nederland naar een industriële samenleving. Economische, sociale en culturele veranderingen 1948-1975
3. Europese integratie 1945-1990. Eenheid in verscheidenheid

Het was buitengewoon prettig te merken hoe actief commissies en leden van de VGN zijn. Voor 1993 waren maar liefst 5 voorstellen ingediend, die tezamen met de onderwerpen van 1992 moesten dingen naar een voordracht van drie voor het ministerie. Een ad hoc commissie samengesteld uit leden van VGN en NHG onder voorzitterschap van Piet van Hees, had de moeilijke opdracht om tot deze voordracht te komen.

De stofomschrijvingscommissies voor

1992 zijn gereed, hun resultaten zullen binnenkort in Uitleg worden gepubliceerd. Het was een klus die de commissies bepaald niet is meegevalen. De tijd die nodig was voor het opstellen van een goede stofomschrijving overtrof elke schatting. Daarbij wreekte zich het ontbreken van richtlijnen voor het maken van een stofomschrijving. Tijdens een evaluatiebijeenkomst is zo goed mogelijk getracht de problemen van de commissies in kaart te brengen. Op dit moment is het bestuur bezig een procedure te ontwerpen voor de vaststelling van examenonderwerpen en de bijbehorende stofomschrijving. De ervaringen van de commissies voor het CSE 1992 zijn daarbij van groot belang.

Voor de commissies is het buitengewoon onaangenaam te moeten vaststellen dat het ministerie nog steeds niet met een echte aanstellingsbrief, noch officiële financiële toezeggingen is gekomen. Door de tekorten op de begroting was al het "nieuwe beleid" bevroren.

De globalisering van de eindtermen is in een vergevorderde staat. Helemaal op een kantje A4 is het niet gelukt, maar van het eerste voorstel in het 'blauwe boekje' is weinig terug te vinden. Wanneer men de stukken beschouwt blijkt dat er, op een gering aantal zaken na, weinig verandering door de invoering van de basisvorming in de stofinhoud zal optreden. Alleen wint geschiedenis op het LBO en verliest het op het AVO aan uren. De nieuwe kerndoelen staan achterin deze Kleio-krant afgedrukt

Het bestuur heeft naar aanleiding van het pleidooi in het NAVO rapport, om geschiedenis verplicht te stellen in de bovenbouw van het VO, een brief met een dergelijke strekking aan Wallage gezonden. Het ministerie had daarom een delegatie van het VGN bestuur verzocht om op 20 juni over deze materie met plaatsvervangend directeur-generaal voor het voortgezet onderwijs de heer Van Staveren te komen spreken. Om onze argumenten kracht bij te zetten had het bestuur een aantal hiervan op papier gezet. Hoewel er in het huidige curriculum buitengewoon weinig mogelijkheden zijn tot uitbreiding, lijken wij er toch in geslaagd duidelijk te maken dat een aantal aspecten van historische kennis

en inzicht in feite onontbeerlijk zijn voor onze toekomstige intellectuele elite. Vandaar dat Van Staveren ons heeft uitgedaagd een programma te formuleren, zonder overigens toezeggingen te doen over eventuele uitvoering.

Het bestuur realiseert zich terdege dat het hierbij in feite gaat om een onmogelijke opgave, omdat er tal van thema's zijn, die voor maatschappelijke vorming onmisbaar zijn. Maar aan de andere kant is het een uitdaging een dergelijk curriculum te ontwerpen. Daarbij zouden achtergronden van actuele gebeurtenissen en ontwikkelingen het uitgangspunt moeten gaan vormen, waardoor er geen statisch maar een flexibel programma tot stand zou kunnen komen.

In de komende maanden zal de VGN in samenwerking met het Nederlandsch Historisch Genootschap een verplicht programma voor geschiedenis in de tweede fase van het voortgezet onderwijs trachten te ontwerpen.

Joke van der Leeuw-Roord

Commissie Vrouwen-geschiedenis

De commissie heeft dit jaar vijf keer plenair vergaderd. Behalve dat zijn wij ook vaker in kleinere samenstelling bijeengekomen om lopende zaken te regelen.

Op de laatste bijeenkomst hebben wij afscheid genomen van onze voorzitter, Maria Grever. Zij is de initiatiefneemster tot de oprichting van de commissie, een van de motoren achter de tot standkoming van het CSE-onderwerp 'continuïteit en verandering' en grote

stimulator van activiteiten binnen en buiten de commissie. José Eijt is sinds september onze nieuwe voorzitter. Marianne Zewald is nieuw lid en Zonneke Matthee woont namens het VGN-bestuur de vergaderingen bij.

Vrouwengeschiedenis is het afgelopen jaar veel in de publiciteit geweest naar aanleiding van het centraal examen, o.a. in de dagbladen. Kleio, Tijdschrift voor Vrouwenstudies etc.

Door de afdelingen van de VGN zijn op initiatief van onze commissie in de regio's stadswandelingen georganiseerd op 8 maart, de internationale vrouwendag. Sommige docenten hebben deze wandelingen ook samen met hun (eindexamen-)leerlingen gemaakt. Ook zijn er op scholen vrouwen uitgenodigd om voor de eindexamenklassen te spreken over de periode 1929-1969. Het blijkt, en dat vinden we een hele goede zaak, dat het eindexamenonderwerp uitnodigt tot allerlei werkvormen. Wij verwijzen hiervoor ook naar het interview van Janneke Riksen met docenten van het Elzendaalcollege in Boxmeer (Kleio 6/1990), ons inziens een goede manier om de leerlingen de stof te laten verwerken.

De commissie heeft door haar internationale contacten veel ideeën uitgewisseld met docenten die zich bezig houden met vrouwen-geschiedenis in het onderwijs. In de VS is de maand maart aangewezen als periode waarin alle scholen aandacht aan vrouwengeschiedenis besteden. Op hun beurt hadden de Amerikaanse docenten weer grote belangstelling voor ons eindexamen.

Er zijn veel reacties op het CE gekomen. Wat betreft de tweede termijn willen we daar nog een enkele opmerking aan toevoegen, omdat het jammer is dat de examens voor de herkansers altijd buiten beschouwing blijven in de besprekingen.

Zowel het Havo- als het Vwo-examen vonden we aanmerkelijk beter dan de eerste versies, terwijl het Mavo-examen wat betreft niveau en uitvoering ongeveer gelijk was aan de eerste versie. Het Havo-examen had nu wel een opstel, moeilijker dan dat voor het Vwo, dat een groot deel van de examenstof behandelde. Over het algemeen viel ons op dat de vragen niet goed aansloten bij de teksten (m.n.

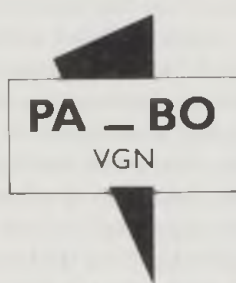
bij het Vwo) en dat de teksten meer als illustratiemateriaal dienden. Jammer was dat ook bij de tweede versie weer een vragenreeks bij Havo en Vwo identiek was.

Wij willen nog wijzen op de aangekondigde schrijfwedstrijd in Reflector en Blikopener n.a.v. het jubileum van de VVG. Met name de titel 'een slimme meid is in haar verleden ingewijd' bevelen wij aan.

Docenten uit het Lbo/Mavo-onderwijs roepen wij op om onze commissie te komen versterken!

Voor vragen, opmerkingen en informatie, bel een van de commissieleden.

Namens de commissie,
Bregje Pel

Werkgroep Internationalisering van de Pabo

De Velon-conferentie van 15 en 16 mei had tot onderwerp 'Europeanisering van het onderwijs'. Het enthousiasme van de inleiders en ook de interesse in de workshops was aanleiding tot het initiatief om voor de lerarenopleidingen een werkgroep te starten die zich zou gaan bezig houden met internationalisering.

Wat is eigenlijk internationalisering?

Na 1990 wordt het in principe mogelijk om ook in andere lidstaten van de EG werk te zoeken als onderwijsgevende voor primair onderwijs. De diploma's krijgen vanaf die tijd een algemene geldigheid. Wel mag de Europese Commissie voor bepaalde vakken eisen stellen b.v. ten aanzien van taalbeheersing. Een aanvullende opleiding in dergelijke zaken zal dan plaats kunnen vinden in het land waar men wil gaan werken. Deze zal doorgaans de vorm aannemen van een stage gedurende een bepaalde periode.

Aan welke eisen moet een leraar uit het buitenland voldoen om in Nederland in het basisonderwijs les te

geven? Is een stage voldoende of moet extra bijgeschoold worden? Om welke inhoud gaat het dan? Aan welke eisen moet een Nederlandse onderwijsgevende voldoen om in een andere lidstaat te gaan lesgeven? Zijn de leerplannen van de PABO's aangepast aan deze nieuwe mogelijkheden? Welke inhouden, vaardigheden en houdingen moeten worden aangeboden aan studenten die in een ander land willen gaan werken? In welke vorm kan het normale aanbod verbreed worden?

Vragen genoeg om te bestuderen! Maar het lijkt ons vooral van belang om met elkaar een geregeld overleg te hebben om tot een zekere mate van overeenstemming te komen. Wij stellen ons voor om in eerste instantie een kleine werkgroep op te starten en vervolgens een breed veld van PABO-docenten uit te nodigen op een studiedag. Wij verzoeken om alle PABO-leraren, die interesse hebben in een van beide activiteiten contact op te nemen met:

Anita Burlet of Rini Rubbens-Aarts,
Centrum voor Internationale Educatie
Hogeschool Gelderland, Educatieve
Faculteit, Van Schuylenburghweg 3,
6503 HN Nijmegen.
Tel. 080-459955 toest. 805.

Intercommissie NHG/VGN

Conferentie Basisvorming in de klas

Alles wijst erop dat nog dit najaar het wetsvoorstel Basisvorming door de Tweede Kamer besproken en goedgekeurd zal worden. De invoering van de wet staat voor de deur, volgens de bewindslieden van O&W zelfs in het schooljaar 1991/1992.

De nieuwe eindtermen, voortaan kerndoelen genoemd, zijn in juli j.l. gepubliceerd en te verwachten valt dat de Kamer daarin weinig of niets zal veranderen. Het wordt derhalve de hoogste tijd dat de docenten zich beraden over de invoeringsproblematiek van de kerndoelen.

De Intercommissie heeft een tweedaagse werkconferentie georganiseerd over de vraag: hoe vertaalt ik als docent de kerndoelen in concrete leerstof voor de leerlingen?

Over het precieze programma wordt nu nog volop gediscussieerd. Wij hopen dat in december te publiceren. Maar de data staan al vast: donderdag 28 februari 1991 vanaf 16.00 u. en vrijdag 1 maart.

De conferentie vindt plaats in een oord in het centrum van het land. Door subsidie van het ministerie verwachten we dat het inschrijfgeld laag zal zijn, waarbij wij uiteraard VGN-leden een korting geven.

Als u met ons het belang en de noodzaak van een dergelijke conferentie inziet, verzoeken wij u nu reeds de data in uw agenda te reserveren. Nadere gegevens volgen zo spoedig mogelijk.

Namens de Intercommissie NHG/VGN,
Jan Greep

**De kerndoelen voor geschiedenis en
staatsinrichting staan achterin de
Kleio-krant!**

Volkscultuur

**Vanaf 1 oktober is op Radio 5,
iedere maandagmiddag van 16.30 -
17.00 uur, een nieuw programma te
beluisteren over tradities en
tijdsverschijnselen 'De gewoonte
zaak van de wereld'.
Het programma wordt samengesteld
door de NOS en het Informatie-
centrum Volkscultuur. Er komen
allerlei thema's aan de orde,
bijvoorbeeld tafelmanieren in
verschillende tijden en bij verschil-
lende volkeren, bakstenen (van
kloostermoppen tot beton),
begraven (bidprentjes, kerkhof,
Mieke Telkamp).**

Film en geschiedenis

De Europese geschiedenis 1945-1990

Van 16 november tot half december 1990 wordt in meer dan 20 filmhuizen in heel Nederland het Cinemathema 1990 georganiseerd. Elke dag wordt een speelfilm vertoond die een bepaald aspect van de na-oorlogse geschiedenis van Europa belicht.

Voor historici een zeer interessant thema. Tot voor kort werd de speelfilm met zijn fictieve personages (zelf als die karakters op historische figuren zijn gebaseerd), decors en gedramatiseerde verhaaltjes als onbetrouwbaar en weinig bruikbaar afgedaan. Pas de laatste jaren is men zich gaan realiseren dat documentaire beelden

geen onaantastbare registraties van de concrete werkelijkheid zijn, maar hoogstens bestaan uit geselecteerde momentopnamen, die ook nog eens door de montage kunnen worden gemanipuleerd. Parallel hiermee ging men de speelfilm met ander ogen bekijken: begrippen als inleving en interpretatie, verandering en continuïteit, en bron en feit, zo essentieel voor de geschiedbeoefening, bleken ook van toepassing op de speelfilm. Maar speelfilms worden niet gemaakt door historici. Ze zijn bedoeld als ontspanning voor een zo groot mogelijk publiek en worden niet geproduceerd door wetenschappelijke of educatieve instellingen. Des te interessanter is het voor historici om na te gaan hoe in de tijd zelf of later bepaalde thema's of problemen uit de Europese geschiedenis door regisseurs worden verwerkt. Ook in het onderwijs kunnen speelfilms vanuit deze invalshoek zeer bruikbaar zijn.

Gedurende het Cinemathema worden Europese speelfilms vertoond rond de volgende thema's:

1. 'Landschap na de slag': 1945 economische en morele ontredde- ring.
2. 'Tussen Marx en Coca Cola': de Oost-West verhoudingen en de Koude Oorlog.
3. 'Welkom Mr. Marshall': Amerikanisatie van Europa.
4. Maatschappelijke en sociale veranderingen (terrorisme, jeugd idealisme, emancipatie).
5. Dekolonisatie
6. 'Mens uit ijzer': individu en staat. Ter inleiding worden korte documen- taires en Polygoon-journaals over hetzelfde onderwerp vertoond.

Voor het Cinemathema wordt een uitgebreide catalogus samengesteld met inleidende artikelen over de onderwerpen en de bijbehorende speelfilms. Voor het onderwijs is er een nummer van *Geschiedenis in de klas* gewijd aan dit Cinemathema: achtergrondinformatie en suggesties voor het gebruik van deze (dit soort) speelfilms in het onderwijs.

Voor informatie kunt u contact opnemen met: Haags Filmhuis, t.a.v. Leendert de Jong 070 - 3459900.

Dré Leyten

Nascholing

In het Kleionummer van september stond een berichtje over de CSE-nascholing van Hogeschool Holland. Hieronder volgt het nascholingsaanbod van de andere instellingen voorzover de cursussen niet allang begonnen zijn.

Hogeschool Rotterdam en omstreken
Cursus gedurende de maand oktober

Hogeschool Katholieke Leergangen Tilburg

Twee cursussen ieder over een van de beide CSE-onderwerpen in 1992
Duur: 6 bijeenkomsten van 3 uur in de periode maart/mei 1991
Plaatsen: Tilburg, Goes, Sittard, Den Bosch, Roosendaal
Kosten: syllabus
Informatie: J.H. Bootsma, tel. 013-394474

Hogeschool Katholieke Leergangen Sittard

Cursus vanaf half oktober tot half november over het CSE-onderwerp 'Vrouwengeschiedenis' in 1991.
Hopelijk wist u dit al. Voor eventuele informatie: R. Verstaen, tel. 04990-11066 ts.43.

Cursus De computer en het geschiedenisonderwijs
Duur: 4 bijeenkomsten van 3 uur op 20 en 27 november en 11 en 18 december 1990 op dinsdagmiddag van 16.00 tot 19.00 u.
Plaats: Sittard
Kosten: f60,-

Cursus toepassingen van de computer in het geschiedenisonderwijs
Vereiste voorkennis: voldoende basisvaardigheden met de computer b.v. door de NIVO-basiscursus en/of de NIVO-cursus Geschiedenis
Duur: 4 bijeenkomsten van 3 uur op 19 en 29 februari en 5 en 12 maart 1991, dinsdagmiddag van 16.00 tot 19.00 u.
Plaats: Sittard
Kosten: f60,-
Informatie over beide cursussen geeft: Th. van Vugt, tel. 04990-11066 ts.46

Regionale Commissie Nascholing Geschiedenis en Staatsinrichting voor Noord-Nederland

Cursus Vrouwengeschiedenis van het CSE 1991 op zaterdag 24 november 1990 van 9.30 tot 15.30 u.
Plaats: St. Maartenscollege, gebouw De Wijert, Groningen
Kosten: f20,-

Cursus Wereldoorlog van het CSE 1991
Duur: 3 bijeenkomsten van 3 uur te Groningen op 17, 24 en 31 januari 1991
te Leeuwarden op 15, 22 en 29 januari
Tijd: van 19.00 tot 22.00 u.
Kosten: f10,-
Informatie over beide cursussen geeft: Mw. I. Veldhuis-Meester, Oude kijk in 't Jatstraat 26, 9712 EK Groningen

Steden des Tijds

historische stadstypen in de Nederlanden

Deze televisieserie van tien lessen, met daarbij tien radiolessen, een cursusboek en een wandelgids behandelt tien Nederlandse en Belgische steden tot ongeveer 1800. In de radiolessen komt vooral de ontwikkeling in de negentiende en de twintigste eeuw aan de orde, in het cursusboek en op de TV worden allerlei aspecten van de betreffende stad gevisualiseerd. Ook is er uitgebreide aandacht voor de plaatselijke archieven.
De steden die aan de orde komen zijn: Tongeren en Willemstad als voorbeelden van bewust gestichte steden, Zierikzee, Gent en Dordrecht in het kader van stadsontwikkeling in de nabijheid van water, Kampen en Hoom om hun handel, Brussel en Den Haag als vorstelijke residentie en Breda, als stad waarin alle thema's spelen.

De uitzendingen zijn in oktober en november, het cursusboek kost f63,50 en de wandelgids f19,50.

Duits-Nederlandse Conferentie

Op 23,24 en 25 novemver a.s. wordt in het Europa Instituut te Bocholt een conferentie georganiseerd door de Landeszentrale für Politische Bildung in Nordrhein Westfalen in samenwerking met de Stichting ter bevordering van Duitslandstudies in Nederland.

De conferentie is m.n. gericht op docenten geschiedenis, Duits en Nederlands.
Als thema is gekozen: Gemeinsam ins Europa der 90er Jahre

Het programma bevat een aantal lezingen, o.a. door prof.dr. J.C. Hess en dr. F. Wielenga, prof.dr. H. Lademacher, prof.dr. J. Hemels, Mw. A. Scholten en anderen.
De conferentie begint vrijdagmiddag om 14.30 u. en eindigt zondag ca. 12.00 u. Op zaterdag is er een Duits-Nederlandse (verbroederings?)avond. Voor informatie over de kosten en voor opgave kunt u terecht bij Frits Kat van het VGN-bestuur, Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen. Tel.03448-1686.

Het oude Nabije Oosten

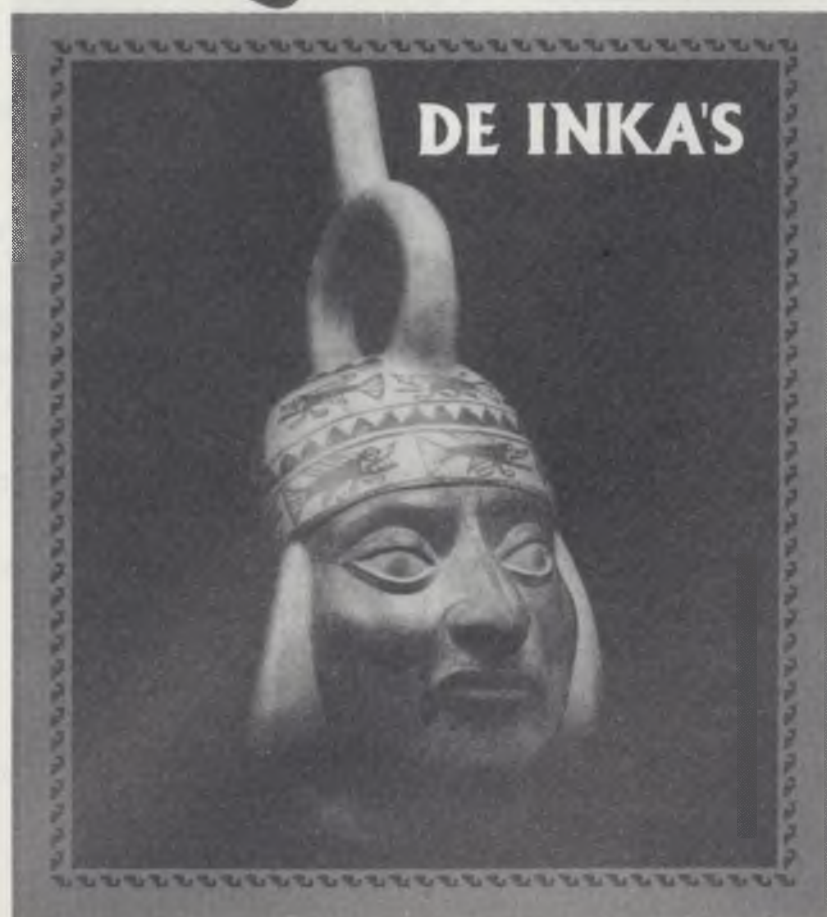
Het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden heeft een videofilm van ca. 12 minuten vervaardigd als inleiding bij de afdeling over het Nabije Oosten. In die streek, nu de landen Turkije, Irak, Iran, Libanon, Syrië en Jordanië ligt de

bakemat van onze beschaving. Zo'n 10.000 jaar geleden begon men daar de landbouw te bedrijven. Hier ontstonden de eerste steden en stadsstaten en de eerste grote rijken.
De film gaat in op deze vroege geschiedenis en behandelt de historie van het gebied t/m de Romeinen.

CLIO

Kent u CLIO, de Belgische Reflector van vroeger (toen er meer geschiedenis in stond)? Dit leerlingenblad verschijnt zes keer in een schooljaar. Dit jaar komen behalve de Inca's, de Belgische monarchie, honden en katten door de eeuwen heen, de jaren vijftig, Afrika voor de kolonisatie en Oost-Europa aan de orde. Bij ieder nummer hoort een beknopte docentenhandleiding met tips voor gebruik in de klas.

Voor informatie over prijzen en een gratis proefnummer kunt u terecht bij: DNB/Uitgeverij Pelckmans, Kapelsestraat 222, 2080 Kapellen/België.

25/26 januari 1991

Didactiekconferentie

LIP-SERVICE

(Met Mijn Tong In Jouw Oor)

ALLES OVER MONDELINGE OVERDRACHT

- Over het Nut der Welsprekendheid
- Het Verhaal als Cultuurgoed
- Een Preek per Week; de Dominee als Verteller
- De Vertellende Leraar
- Het Leven als Verhaal; de Biografie van ...
- Dramatiseren in de Les
- De Stem als Instrument
- Wetenschap; van Onderzoek tot Verhaal

Inleiders: o.a. Mw. M. Ferguson
A. Th. van Deursen
N. ter Linden
L. Tornow
F.P. van Oostrom

Plaats: De Pietersberg, Oosterbeek

Aanmelding: Hans Kummerer,
Van Eyckgracht 79
5643 TD Eindhoven
Tel. 040-118590

Kosten: f150,- (Informeert uw school naar een vergoedingsregeling)

Inschrijving geschied op volgorde van binnenkomst en is mogelijk tot 20 december 1990.

BASISVORMING GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING

Als derde stuk in de serie Basisvorming volgen hieronder de "Kerndoelen" voor Geschiedenis en Staatsinrichting. Na de publicatie van 'het blauwe boekje', een eerste advies Eindtermen Basisvorming, waar velen zich niet in konden vinden, zijn de eindtermen ingrijpend herzien. September 1989 is deze tweede versie van de eindtermen ontwikkelingsgroep naar het ministerie verstuurd (zie Kleio 1989 nr.8). Dit document is vervolgens -evenals de eindtermen-ontwerpen van alle andere vakken door een speciaal daarvoor aangewezen commissie opnieuw geglobaliseerd, herzien en ingekort. Het resultaat treft U hieronder aan. In de bestuursmededelingen en in de oproep van de Intercommissie NHG/VGN heeft u meer hierover kunnen lezen.

ALGEMENE DOELSTELLINGEN

Het onderwijs in geschiedenis en staatsinrichting is gericht op het leveren van een bijdrage aan:

- de ontwikkeling van de bekwaamheid van leerlingen om hun plaats en toekomstige positie in de samenleving nader te bepalen;
- de staatsburgerlijke of politieke vorming van de leerlingen.

Daartoe verwerven zij in een proces van onderzoekend leren:

- kennis, inzicht en vaardigheden ten aanzien van historische structuren, processen, personen en gebeurtenissen die voor hedendaagse verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken op regionaal, nationaal, Europees en mondiaal niveau van betekenis zijn;
- kennis, inzicht en vaardigheden met betrekking tot de ontwikkeling en het functioneren van het hedendaags Nederlandse politieke systeem in wisselwerking met de samenleving;
- inzicht in hun eigen betrokkenheid bij (historisch gegroeide) maatschappelijke verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken en bij het functioneren van het Nederlandse politieke systeem;
- oordeelsvermogen en besef van eigen en andermans normen ten aanzien van maatschappelijke verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken.

Domein A. Vaardigheden

Kerdoel 1:

De leerlingen kunnen in relatie met kerndoelen uit de andere domeinen

- oorzaken en gevolgen, continuïteit en discontinuïteit, unieke en generieke elementen in weinig complexe historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen onderscheiden;
- zich voorstellen, dat mensen in andere tijden of andere omstandigheden zich in hun gedrag en oordeelsvorming mogelijk laten leiden door andere opvattingen, waarden en belangen;
- herkennen dat elke (historische) interpretatie standplaatsgebonden is en door de beschikbare informatie bepaald is;
- met behulp van een overzichtelijke hoeveelheid historische gegevens informatie verzamelen, ordenen, eventueel met gebruikmaking van de computer, en op een samenhangende manier presenteren;
- eenvoudig onderzoek verrichten naar historische gebeurtenissen en ontwikkelingen op sociaal-economisch of cultureel gebied in de eigen omgeving.

Domein B. Economische-sociale oriëntatie

Subdomein Samenleving: levensonderhoud en milieu

Kerdoel 2:

De leerlingen kunnen pre-agrarische, agrarische, agrarisch-stedelijke, industriële en gemengd agrarisch-industriële samenlevingen in de geschiedenis aan de hand van voorbeelden herkennen met gebruikmaking van de productiefactoren arbeid, kapitaal en natuur en de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen, ouderen en jongeren.

Zij kunnen voorbeelden van enkele belangrijke economische ontwikkelingen aangeven:

- het ontstaan van steden in de Middeleeuwen;
- kenmerken van de economie van de Republiek in de 17e eeuw;
- industriële revoluties in de 19e en 20ste eeuw en de sociaal-economische gevolgen daarvan voor arbeidsomstandigheden, en arbeidsverhoudingen en voor het milieu;
- typerende verschillen tussen kapitalistische en communistische stelsels in de 20ste eeuw.

Subdomein Sociale verhoudingen

Kerdoel 3

De leerlingen kunnen in de late Europese Middeleeuwen, in het 17e eeuwse, in het vroeg-industriële en hedendaagse Nederland met voorbeelden aangeven, dat de maatschappelijke positie van individuen en groepen bepaald wordt door factoren als afkomst, herkomst, bezit, opleiding, beroep en sexe. Zij kunnen hierbij ingaan op:

- de samenhang tussen technologische ontwikkelingen, sociale mobiliteit en veranderingen in de sociale structuur van de samenleving;
- de komst, economische positie en acceptatie van immigranten;
- het emancipatieproces van protestanten en katholieken, arbeiders, vrouwen en jongeren.

Subdomein Primaire samenlevingsverbanden

Kerdoel 4:

De leerlingen kunnen ontwikkelingen in Nederland aangeven, die geleid hebben tot de hedendaags pluriformiteit in waarden en normen en veranderingen in primaire samenlevingsverbanden, mede als gevolg van industrialisering en urbanisering.

Aan de hand van voorbeelden uit de 20ste eeuw kunnen zij veranderingen aangeven in:

- de relatie tussen wonen en werken;
- de samenstelling van en de rol- en arbeidsverdeling binnen huishoudens;
- de positie van mannen, vrouwen en kinderen.

Domein C. Bestuurlijk-politieke oriëntatie

Subdomein Intern-politieke verhoudingen

Kerdoel 5:

De leerlingen kunnen hoofdlijnen in het ontstaan en de verdere bestuurlijk-politieke ontwikkeling van de Nederlandse staat aangeven en in verband brengen met bestuurlijk-politieke ontwikkelingen in West-Europa, met gebruikmaking van de volgende aspecten:

- godsdienst en economie bij het ontstaan van de Republiek der Verenigde Nederlanden;
- regeringsvormen in Europa en de positie van meer en minder bevooroordeelde groepen;
- politieke stromingen en maatschappelijke emancipatiebewegingen: liberalisme, socialisme, christelijke partijvorming, feminisme;
- democratisering van het politiek bestel.

Kerdoel 6:

De leerlingen kunnen de grondslagen en het functioneren van het hedendaagse Nederlandse politieke bestel, zoals gespecificeerd onder staatsinrichting, aangeven en daarbij ingaan op het belang van grondwet, grond- en mensenrechten. Zij kunnen hierbij de hoofdlijnen in de historische ontwikkeling van het Nederlandse politieke bestel van de 19e eeuw aangeven.

Subdomein Internationale verhoudingen

Kerdoel 7:

De leerlingen kunnen de betekenis van de Tweede Wereldoorlog karakteriseren met het oog op de volgende aspecten:

- crisis van de jaren 30;
- nationaal-socialisme en jodenvervolgung;
- onderdrukking, verzet en collaboratie.

Zij kunnen aan de hand van een voorbeeld uit de vroeg-moderne tijd verschillen herkennen in schaal en omvang van oorlogen en internationale conflicten en daarbij ingaan op:

- betrokkenheid van individu en gemeenschap bij het oorlogsgebeuren;
- betekenis van militair technologie.

Kerdoel 8:

De leerlingen kunnen verschuivingen in de internationale politieke, militaire en economische verhoudingen in de tweede helft van de 20ste eeuw in verband brengen met:

- de opkomst van de V.S. en de S.U. als wereldmachten;
- blokvorming, verschillen in ideologie en economisch systeem, Koude Oorlog, bewapeningswedloop, streven naar ontspanning, veranderingen in de Oost-West-relatie;
- nieuwe economische machtscentra buiten de westerse wereld;
- de ontwikkeling van West-Europese samenwerking en het perspectief van Europese integratie, mede in het licht van de ontwikkeling in centraal- en Oost-Europa sinds de jaren '80 van de 20ste eeuw.

Kerdoel 9:

De leerlingen kunnen met voorbeelden de koloniale verhouding tussen Nederland en Oost- en West-Indië karakteriseren. Zij kunnen de dekolonisatie van deze gebieden in verband brengen met Europees kolonialisme, imperialisme en dekolonisatie in het algemeen.

Domein D Cultureel-mentale oriëntatie

Subdomein Vormgeving van het bestaan

Kerdoel 10:

De leerlingen kunnen met voorbeelden typeren, hoe mannen en vrouwen uit verschillende lagen van de bevolking in de Grieks-Romeinse Oudheid, in de late Middeleeuwen in Europa en in de Arabische wereld, materieel en immaterieel gezien leefden. Zij kunnen deze culturen op genoemde aspecten vergelijken met onze hedendaagse samenleving.

Kerdoel 11:

De leerlingen kunnen aan de hand van voorbeelden de ontwikkeling van moderne westerse samenlevingen sinds 1945 aangeven met gebruikmaking van de aspecten:

- media-invloed en massa-cultuur;
- jongerencultuur;
- multi-culturele samenleving;
- onderwijs en opvoeding.

Subdomein Religie, mens- en wereldbeschouwing

Kerdoel 12:

De leerlingen kunnen in hoofdlijnen - waar mogelijk in samenhang met kerndoelen uit andere domeinen - kenmerkende achtergronden van religies en levensbeschouwingen aangeven en daarbij ingaan op de betekenis voor het maatschappelijk denken en handelen.

Kerdoel 13:

De leerlingen kunnen eigentijdse en historische opvattingen van liberalisme, socialisme, communisme, fascisme en christen-democratie naar aanleiding van voorbeelden herkennen en toelichten.

Domein E. Staatsinrichting

Kerdoel 14:

De leerlingen kunnen in hoofdlijnen de structuur en het functioneren van het hedendaagse Nederlandse politieke bestel in wisselwerking met de samenleving aangeven, en daarbij aandacht besteden aan:

- kenmerken van een rechtsstaat;
- samenstelling, taken, onderlinge verhouding en praktisch functioneren van bestuurlijke organen op gemeentelijk, nationaal en Europees niveau;
- taken en functies van politieke partijen, maatschappelijke organisaties en belangengroepen in het politieke systeem;
- aan de hand van eenvoudige beleidsonderwerpen in het proces van politieke beleids- en besluitvorming de positie en mogelijke invloed van de betrokken factoren aangeven en daarbij de volgende stadia herkennen:
 - invloed vanuit de samenleving;
 - omzetting in overheidsbeleid;
 - effecten van overheidsbeleid op de samenleving;
 - voortgezette invloed vanuit de samenleving;
- verschillende vormen van deelname aan het proces van totstandkoming en uitvoering van overheidsbeleid van individuele burgers, groepen en maatschappelijke organisaties;
- taken, bevoegdheden en functioneren van de rechterlijke organisatie;
- mogelijkheden van rechtsbescherming voor de burgers.

KLEIO

Onder de titel

KLEIO-DIDACTICA

geeft de VGN leerlingmateriaal uit, waarvan overdrukken na te bestellen zijn.

Nog leverbaar zijn:

- KD 6 *Over Leven*
- KD 8 *Suriname*
- KD 11 *Het Algemeen Kiesrecht in Prenten*
- KD 15 *Honderd jaar Landbouwgeschiedenis 1880-1980*
- KD 16 *Rare mensen die Indianen, maar wat te denken van die Spanjaarden....?*

Dit zijn leerlingenboekjes met stevige kaft, geniet, ca. 40 blz.

Prijs:

1 ex. f5,50, 2 t/m 10 ex. f4,50 per stuk, meer dan 10 stuks f3,50 per ex.; alles inclusief verzendkosten.

In het kader van het Coornhertjaar 1990 is verschenen

KD 17 Coornhert

Een boekje van 48 blz. met stevige kaft

Prijs:

f6,50 per stuk, 2 t/m 10 ex. f5,50 en meer dan 10 ex. f4,50 per stuk; inclusief verzendkosten.

In vijf hoofdstukken, die ook los van elkaar gelezen kunnen worden komen de leerlingen van de onderbouw Mavo/Havo/Vwo in contact met Coornhert als persoon en met allerlei aspecten van zijn tijd. De Reformatie, de opstand tegen Spanje, het dagelijks leven komen aan de orde, bijvoorbeeld het reizen in de zestiende eeuw, het strafrecht, beroepen in die tijd, rangen en standen.

Op 29 oktober is het 400 jaar geleden dat Coornhert overleed. Misschien een goede gelegenheid om dit materiaal met vragen en opdrachten te gebruiken bij uw lessen over de zestiende eeuw!

Los verscheen het derde hoofdstuk van 'Coomhert', het katern 'Reizen in de zestiende eeuw', 12 blz. met multiperforatie
Prijs f0,50, excl. verzendkosten.

U kunt bestellen door het goede bedrag over te maken op postrekening 128701 ten name van Penningmeester VGN in Den Haag. Vergeet niet het gewenste nummer en de hoeveelheid op te geven.

Voor informatie en spoedbestellingen kunt u terecht bij de redactie van Kleio: tel. 03408-83576.

W e g w i j s o p h e t g e m e e n t e h u i s
p o l i t i e k e v o r m i n g o p l o k a t i e

Politiek saai? Politiek ver van huis?

Niet als je zelf mag beslissen wat er moet gebeuren in de gemeente.

Als je zelf op onderzoek gaat, als je zelf gesprekken voert met de politici, belangenorganisaties of ambtenaren.

Als je zelf op het gemeentehuis kan meevoelen en meemaken wat het is om lokale politiek te bedrijven. Maak jongeren Wegwijs op het gemeentehuis.

De politieke vorminginstelling M50 biedt u de kans om leerlingen wegwijs te maken op het gemeentehuis door middel van een programma van één dag waarop leerlingen zelf de politiek bepalen op het gemeentehuis.

Stuur mij meer informatie over het "Wegwijs op het Gemeentehuis"-programma van M50

Instelling: _____

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

Stuur deze bon in een ongefrankeerde enveloppe naar M50, antwoordnummer 9039, ZA Utrecht.

K

MET DE interscholair vaksectie NAAR RUSLAND. -GESCHIEDENIS & STAATSINRICHTING-

vereniging ons middelbaar onderwijs

ACHTDAAGSE STUDIEREIS NAAR LENINGRAD/MOSKOU IN 1991 (KROKUSVAKANTIE).
(ZATERDAG 9 FEBRUARI T/M ZATERDAG 16 FEBRUARI 1991)

De Interscholaire Vaksectie Geschiedenis en Staatsinrichting van de vereniging 'Ons Middelbaar Onderwijs' organiseert in de komende krokusvakantie (zaterdag 9 t/m zaterdag 16 februari 1991) een 8-daagse studiereis naar Leningrad en Moskou.

Aanvankelijk was deze studiereis gepland voor oktober 1991, maar door een prijsverschil van f 600,- is gekozen voor de krokusvakantie.

De IVS-GS/SI stelt deze studiereis ook open voor VGN-leden.

REISSOM/WAT OMVAT ZE.

De reissom bedraagt:

f 1525,-

en omvat:
-lijnvvlucht Brussel-Leningrad / Moskou-Amsterdam;
-nachttrain (Rode Pijl) Leningrad-Moskou in vierpersoonscouettes;
-overnachtingen in 1e klasse hotels met bad/douche/toilet;
-volpension (ontbijt en diner in het hotel, lunches en route);
-alle transfers in de Sovjetunie;
-ekursies volgens nevenstaand programma o.l.v. Engelstalige Intouristgids;
-entreegelden en vervoer volgens nevenstaand programma;
-organisatiekosten IVS-GS/SI;
-ANVR garantiecertificaat.

PROGRAMMA.

ZA. 09/02-'91.
BRUSSEL-Leningrad.

ZO. 10/02-'91.
LEningrad.

Stadsrondrit.
Bezoek aan:
-Kruiser Aurora;
-Huis Peter de Grote;
-Petr/Paulusvesting;
-St-Isaakkathedraal;
-Hermitage (vroegere Winterpaleis).

MA 11/02-'91.
LEningrad.

Bezoek aan:
Yekatarinapaleis;
Pavloskpaleis.

Facultatief:
Folkloreshow (avond).

DI 12/02-91.
LEningrad-MOSKOU.

Bezoek aan:
-Russisch Museum;
-Petrus- en Pauluskathedraal;
-Letni Sad.

Middag ter vrije besteding. Tips:
-Schatkamers Hermitage;
-Leninmuseum;
-Marinemuseum;
-Metro;
-Winkel/stadboemel;
-Botanische Tuin;
-Petrodvorets;
-.....

Na het diner per Rode Pijl naar Moskou.

WO. 13/02-'91.
MOSKOU.

Stadsrondrit.
Bezoek aan:
-Leninheuvel;
-Pionierspaleis;
-Rode Plein;
-St-Basiliuskathedr.;

-Kremlin;
-Maria-Boodschapkath.
-Maria-Hemelvaartkath
-Aartsengel Michaël-kathedraal;

Facultatief:
Russisch staatscircuitus (avond).

DO. 14/02-'91.
MOSKOU.

Bezoek aan:
-Onderwijsinstelling;
-Tretjakovgalerij;
-Historisch Museum;
-Revolutiemuseum;

Facultatief:
Bolsjoi (avond).

VR. 15/02-'91.
MOSKOU.

Bezoek aan:
-Novodovitsjklouster
-Kolemskoye (zomerresidentie tsaren);
-Nederlandse Ambassade (avond).

ZA. 16/02-'91.
MOSKOU-AMSTERDAM.

Gehele dag ter vrije besteding. Tips:
-Gum;
-Beroska-winkels;
-Pushkinmuseum;
-Tolstojmuseum;
-Boottocht Moskwa;
-Wapenkamer Kremlin;
-Tentoonstelling Econ. Verworvenheden
-.....

Rond 18.00 u. vertrek naar de luchthaven.

INSCHRIJVING.

U kunt zich telefonisch of per briefkaart aanmelden bij:
N.J.Stam, Kortenaerstr. 5, 5102 BV Dongen. Tel.01623-20856.

WIE HET EERST KOMT,
HET EERST MAALT!!!

Moskou

Leningrad

GESCHIEDENIS VAN HET PERSOONLIJK LEVEN

De *Geschiedenis van het persoonlijk leven* is een ambitieuze poging van een groep Franse, Britse en Amerikaanse historici om een tamelijk nieuw terrein in de geschiedschrijving in kaart te brengen: de relatie tussen openbaar en privé, vanaf de Romeinse keizertijd tot de dag van vandaag. Een actueel en intrigerend onderwerp: het lijkt er immers op dat onze huidige behoefte aan privacy van recente datum is. Is dat ook zo en hoe is die aparte wereld van het individu dan ontstaan? De vijfdelige *Geschiedenis van het persoonlijk leven* is het eerste werk dat de resultaten samenbrengt van het specialistisch onderzoek dat sinds een jaar of tien naar dit soort vragen wordt verricht. Behalve de initiatiefnemers Philippe Ariès en Georges Duby werkten o.a. Paul Veyne,

Alfred Stevens, *Familietafereel*. Parijs, Musée d'Orsay/Jeu de Paume, Kaganovitsj-schenking

Peter Brown en Alain Corbin mee aan dit project. In ruim 2700 rijk geïllustreerde bladzijden komen talloze aspecten van het openbare en persoonlijke leven aan de orde: de *Geschiedenis van het*

persoonlijk leven is tegelijk een geschiedenis van de architectuur, de psyche, de literatuur, de religie, de zeden en de staat. Alleen daarom al kan zij gelden als een uniek document van de geschiedschrijving van de jaren tachtig. De delen (elk ruim 500 blz.) kosten f 75 (BF 1455) per stuk.

Meer informatie?

Wilt u dat wij u regelmatig op de hoogte houden van nieuwe Agon-geschiedenis-uitgaven? Vul dan de antwoordkaart elders in dit blad in en doe hem op de bus (postzegel niet nodig). U ontvangt dan direct ons volledige fonds-overzicht.

deel I

Van het Romeinse Rijk tot het jaar duizend
Het Romeinse Rijk – De late oudheid – Het persoonlijk leven en de woningarchitectuur in Romeins Afrika – De vroege middeleeuwen in het Westen – Het heilige en het geheime – Byzantium in de tiende en elfde eeuw

deel II

Van het feodale Europa tot de renaissance
Privé-macht, openbare macht – Aristocratische huizen van het feodale Frankrijk – De Toscaanse notabelen aan de vooravond van de renaissance – Bouw en inrichting van de privéruimte – De opkomst van het individu

deel III

Van de renaissance tot de Verlichting
Gemeenschapsdevoties en persoonlijke vroomheid – De toepassing van de wellevendheid – Het kind als individu – Het intieme geschrift – Vriendschap en gezelschapsleven – Families: eenzaamheid en verborgen intimiteit

deel IV

Van de Franse Revolutie tot de Eerste Wereldoorlog
Franse Revolutie en persoonlijk leven – Sweet home – Het zegevierende gezin – De rituelen van het persoonlijk leven van de bourgeoisie – Het marginale bestaan van ongehuwden en alleenstaanden – Persoonlijke ruimten – De verborgen wereld van het individu

deel V

Van de Eerste Wereldoorlog tot onze tijd
Geheimen van de geschiedenis en geschiedenis van het geheim – Oorlog en het raadsel van onze identiteit – Katholieken: voorstelling en zondebegrip – Communist zijn? Een levenshouding – Jood zijn in Frankrijk – Een toneelbeeld van openheid: Zweden

Voordeel voor lezers van Kleio

Wie in de maanden oktober, november of december 1990 voor f 100,00 / BF 2000 of meer aan Agon-boeken koopt, krijgt tegen inlevering van de speciale bon die elders in dit

blad is meegehecht, een exemplaar van Philippe Ariès' *Het uur van onze dood* gratis (max. 1 per klant, zolang de voorraad strekt).

U kunt de boeken bestellen door de bon op te sturen naar de uitgever of door hem in te leveren bij uw boekhandel.

LEERLINGEN VOLGEN ZELF GRAAG HET TIJDSPOOR

Omdat Tijdspoor een methode geschiedenis is, waar ze zelf uitstekend mee uit de voeten kunnen.

Tijdspoor ziet er namelijk leuk uit, heeft een heldere structuur en duidelijke, concrete vragen.

Docenten werken er ook graag mee. Geen wonder: Tijdspoor is een volledige methode voor de onderbouw MAVO/HAVO/VWO met alle didactische voordelen van materiaal dat uit de praktijk is voortgekomen.

Tijdspoor is uitgevoerd in een stevige gebonden vorm en ... Tijdspoor is nu helemaal compleet!

En eerlijk is eerlijk: ze vinden het wel zo prettig dat hun leerlingen enthousiast en zelfstandig met het vak bezig zijn. Op die manier maakt Tijdspoor geschiedenis als methode met een zeer hoog leerrendement.

Wie meer wil weten over deze complete methode voor de onderbouw, belt onze afdeling verkoop: 03450-71880.

* ook verkrijgbaar via de erkende boekhandel

Educaboek

Educaboek Postbus 48, 4100 AA Culemborg